

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'DA CENNET HAYATI

Khalil DADAEV

17810601178

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN:

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

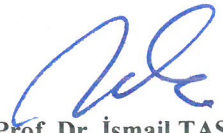

Öğrencinin	Adı Soyadı	Khalil DADAEV
	Numarası	17810601178
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı – Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr.Üyesi Ayşe Betül ORUÇ
	Tezin Adı	Tevilatü'l-Kur'an'da Cennet Hayatı

Sıra No	Danışman ve Üyeler	
	Unvanı	Adı ve Soyadı
1	Dr.Öğr.Üyesi	Ayşe Betül ORUÇ
2	Prof.Dr.	Ali AKPINAR
3	Doç.Dr.	Muhammed ERSÖZ

Yukarıda adı geçen öğrencinin tez savunma sınavı dijital ortamda online sınav olarak gerçekleştirilmiştir. 15/05/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** ile başarılı bulunarak yukarıda isimleri belirtilen jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Ek: Jüri Tutanakları

Prof. Dr. İsmail TAŞ
Enstitü Müdürü

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Khalil DADAEV		
	Numarası	17810601178		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da Cennet Hayatı		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Khalil DADAEV

İmzası:

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Khalil DADAEV		
	Numarası	17810601178		
	Ana Bilim / Bilim	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ		
Tezin Adı	TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'DA CENNET HAYATI			

Bu çalışmada müminlerin son derece arzu ettikleri ve inanç esaslarından biri olan cennet hayatının, itikatta mezhep imamı olan Ebû Mansûr el- Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde cennet hayatı ile ilgili âyetlere getirdiği yorumlar değerlendirilmiştir. Çalışma iki bölümden ibaret olup, birinci bölümünde Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde cennet hayatı ile ilgili yorumları ve muhtelif mezheplere verdiği cevaplar ele alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerde sonsuz mutluluk yurdu olarak zikredilen cennet hayatı, dereceleri ve içindeki nimetleri, insanların dünya hayatındaki ihlas, takvâ ve amellerine göre mükâfatlandırılacağı haber verilmiştir. Kur'ân'da cennet hayatı ile ilgili haber verilen âyetlerin yorumunda İslâm âlimleri muhtelif görüşlerini beyan etmiştir. Bir taraftan aklı öncelik alarak âyetleri yorumlayan Mu'tezile mensupları, diğer taraftan naslardan başka delil kabul etmeyen ehl-i hadis taraftarları arasında Müslümanlar bu duruma çözüm yolu arayışı içinde olmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sonuna kadar tefsîr eden Mâtürîdî bu iki zümre arasında orta yolu tercih etmiştir. Zira o, nasları esas kabul etmekle birlikte aklî delillerle de görüşünü teyit etmiş, hem tefsîr hem de te'vîl yoluna girmiştir. Cennet hayatının mahiyetlerine dair haberler gayb âlemine mahsus olduğundan dolayı âyetlerin yorumunda son sözü söylemek imkânsızdır. Cennetteki kullarına verilecek mükâfatların gerçek mahiyetini bilen yalnız Allah'tır. Bu sebeple olmalıdır ki takvâ sahibi olan Mâtürîdî âyetleri açıkladıktan sonra "Nihaî gerçeği bilen Allah'tır." cümlesine yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Te'vîlât, Kur'ân, Cennet Hayatı

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Khalil DADAEV		
	Student Number	17810601178		
	Department	Basic İslamic Sciences / Tafsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Lec. Dr. Ayşe Betül ORUÇ		
	Title of the Thesis/Dissertation	PARADISE LIFE IN TE'VILAT'L-QUR'AN		

This study evaluates the interpretations of the Divine Life, which is one of the principles of belief and which the believers desire, were described by Abu Mansur al - Maturidi, the imam of the faith, in his book Te'vilatü'l-Qur'an. The work consists of two parts, the first part of which provides information about Maturidi's life, works and scientific personality. In the second chapter, Maturidi's commentary on the life of paradise and his answers to various sects are discussed in his work titled Te'vilatü'l-Qur'an.

In the Qur'an and the hadiths, the Paradise life, its degrees and its blessings, will be rewarded according to the righteousness, piety and deeds of the people in the life of the world. In the interpretation of the verses given in the Qur'an about the life of paradise, Islamic scholars have expressed various views. On the one hand, Muslims sought a solution to this situation among the members of the Mu'tazile who interpreted the verses by taking the priority of reason and on the other hand among the adherents of Ahl al-Hadith who did not accept any other evidence than Nas (Nas). Maturidi, who paraphrases the Qur'an from beginning to end, preferred the middle way between these two groups. This is because he accepted Nas (Nas) as the basis, but also confirmed his opinion with mental evidence, and entered both the way of Tafsir and Te'vil. It is impossible to say the last word in the interpretation of the verses because the news about the nature of the life of paradise is unique to the world of the unseen. God alone knows the true nature of the rewards that will be given to his servants in Paradise. For this reason, the God-fearing Maturidi, after explaining the verses, said, "it is God who knows the ultimate truth."he has given his sentence.

•KEYWORDS: Te'vilat, Quran, Heavenly Life.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	2
3. CENNET İLE İLGİLİ LİTERATÜR ÇALIŞMALARI	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ.....	3
1. MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI	3
2. MÂTÜRÎDÎ'NİN ESERLERİ	6
2.1. Mâtürîdî'nin Günümüzde Mevcut Eserleri	6
2.2. Mâtürîdî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler	8
2.3. Mâtürîdî'ye Nispet Edildiği Halde Ona Ait Olmayan Eserler.....	9
3. MÂTÜRÎDÎ'NİN SİYASİ VE İLMİ ÇEVRESİ	9
3.1. Mâtürîdî'nin Hocaları.....	11
3.2. Mâtürîdî'nin Talebeleri	13
3.3. Mâtürîdî'nin Kelam İlmindeki Yeri	13
3.4. Mâtürîdî'nin Tasavvuf İlmindeki Yeri.....	14
3.5. Mâtürîdî'nin Tefsîr İlmindeki Yeri	15
3.6. Mâtürîdî'nin Hadîs İlmindeki Yeri	16
3.7. Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlü ve Fıkıh İlmindeki Yeri	17
4. MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİ	17
4.1. Özellikleri	17

4.2.	Te'vîl Tefsîr Ayrımı	19
4.3.	Te'vîlât'ül-Kur'ân'ın Rivâyet Yönü	23
4.4.	Te'vîlât'ül-Kur'ân'ın Dirâyet Yönü.....	23
İKİNCİ BÖLÜM.....		25
KUR'ÂN VE TE'VİLÂT'TA CENNET HAYATI		25
1.	CENNETİN SÖZLÜK VE İSTİLAH ANLAMLARI	25
1.1.	Cennetin Sözlük Anlamı	25
1.2.	Cennetin İstilah Anlamı.....	27
2.	TE'VİLÂT'TA CENNET HAYATI.....	28
2.1.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin İsimleri	28
2.2.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Yeri ve Halen Yaratılmışlığı	42
2.3.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Ebediliği	47
2.4.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Nimetleri.....	49
2.5.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Nehirleri ve İçecekleri.....	53
2.6.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Ağaçları, Meyveleri ve Gölgesi	66
2.7.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetliklerin Süslenmesi ve Giyimleri.....	69
2.8.	Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Alanı ve Büyüklüğü	70
2.9.	Mâtürîdî'ye Göre Cennette Allah'ın Görülmesi Meselesi.....	72
3.	MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE CENNETİN SAKİNLERİ	78
3.1.	Hûriler	78
3.2.	Gilmânlar	84
3.3.	Vildânlar.....	85
3.4.	Melekler.....	86
3.5.	Cinler.....	92
4.	MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTÂB'IN CENNETE GİRMESİ	98
SONUÇ		101
BİBLİYOGRAFYA		103

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
(a.s.)	: Aleyhi's-selâm
b.	: ibn (oğlu)
b.y.	: Bab yok
Bkz.	: Bakınız
cev.	: Ceviri
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Maddesi
nr.	: Numarası
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü
(r.a.)	: Radiyallâhu Anhu /Anha
(s.a.v.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
ty.	: Tarihsiz Yersiz
v. b.	: Ve Başkası
v. s.	: Vesaire
v.d.	: Ve Diğeri
y.y.	: Yayın yok

ÖNSÖZ

Bizleri yoktan var eden, en güzel biçimde şekil veren, çeşitli nimetlerini bizlere lütfeden Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Ümmetinin saadetine düşkün olan âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah'ın sevgili kulu ve elçisi Hz. Muhammed'e salât ve selam olsun.

İnsan varlığının bidayetinden kıyamete kadar Yüce Allah insanların dünyada ve ahirette huzurlu bir hayat geçirmesi için kendi mesajını elçileri vasıtasıyla göndermiştir. Allah'ın gönderdiği âyetlere ve elçilerine iman edip, hayatını O'nun emirleri doğrultusunda yaşayan kulları için âhirette insanoğlunun zevk alacağı, çeşitli nimetlerle dolu sonsuz bir hayatı yani cenneti vadetmiştir. Aksi takdirde O'nun âyetlerini ve elçilerini inkâr edip, O'nun emirleri doğrultusunda hayatını sürdürmeyen kullarına da çetin bir azap yeri olan cehennem hayatının olduğunu haber vermiştir.

Kur'ân'ın nüzulünden bu yana onun açıklanmasına ihtiyaç duyulmuş ve onu ilk açıklayıp insanlara tebliğ eden Hz. Peygamber olmuştur. Onun vefatından sonra ise müminlerin çoğalması, insanoğlunun gelişmesi, çeşitli bid'at ehlinin zuhuru ve birçok ihtiyaçlar sebebiyle diğer ilim dallarıyla birlikte Kur'ân'ın tefsîr ve te'vîl ilmine ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu ihtiyaçlara cevap arayan İmâm Mâtürîdî, kendi dönemindeki bid'at ehlinin Ehl-i Sünnet itikadına aykırı olan mezhep ve fırkaların görüşlerine naklî ve aklî delillerle cevap vermiştir.

Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde âyetlere anlam verirken tefsîr ve te'vîl konuları başta olmak üzere kelim, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis ve mezhepler tarihi konuları da yer almaktadır. Tezimizde ele aldığımız *Te'vîlât'ül-Kur'ân*'da Cennet Hayatı adlı çalışmamızda Mâtürîdî'nin cennet hayatı ile ilgili âyetlere verdiği anlamları inceleyeceğiz.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden ibarettir. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, kapsamı ve tezimizle ilgili literatür çalışmaları ele alınacaktır. Birinci bölümde; Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri, siyasi ve ilmi şahsiyeti ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsîri başlıkları altında ilgili konulara değinilecektir. İkinci Bölümde ise; cennetin sözlük ve ıstılah anlamları, *Te'vîlât*'ta cennet hayatı, Mâtürîdî'ye göre cennet hayatı ve Mâtürîdî'ye göre ehl-i kitabın cennete girmesi başlıkları altında cennet hayatı ile ilgili ayetlerin açıklamalarını sunacağız.

Çalışmamızda başvuracağımız ilk kaynaklar Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere, sırasıyla sahih hadislerin yer aldığı kütüb-i sitte eserlerindeki rivayetler, tefsirlerde ilgili âyetlerle alakalı yer alan bilgiler, konu ile ilgili klasik eserler, Mâtürîdî'nin ve meşhur öğrencilerinin eserlerindeki bilgiler olacaktır.

Bu çalışmamızda bana öncelik eden gereken yardımlarını esirgemeyen hocalarımız Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül Oruç ve Prof. Dr. Ali Akpınar'a derin muhabbet, saygı ve şükranlarımı arz ederim.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem, siyasi ve dini çekişmelerin en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olarak sayılmaktadır. Mâtürîdî'nin yaşadığı devirde ve vefatından sonraki devirlerde hatta günümüzde de, onun ilmi şahsiyetine ve fikirlerine hayranlık duyanlar ve karşı çıkanlar olmuştur.

Siyasetten uzak duran Mâtürîdî kendini daha çok ilmi faaliyetlerle meşgul etmiştir. Muhalifleri tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmış ve hayatı boyunca onlarla ilmi yönden mücadele etmiştir. Aynı anda İmam Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirmiş ve sistemleştirmeye çalışmıştır. İslam düşüncesinin gelişmesinde ve Ehl-i Sünnet'in büyüyerek her yöne dağılmasında Mâtürîdî'nin rolü oldukça büyüktür. Bununla beraber Mâtürîdîlik çağımızda yaşayan Müslümanların yarısının benimsediği bir mezhep olarak geniş bir kitleye hitap etmektedir.

Mâtürîdî'ye göre Allah insana faziletli olması ve iki dünya saadetine erişmesi için iki yol göstermiştir. Bunlardan birisi vahiy diğeri ise akıldır. O, muhataplarını ikna edebilmek için naklin yanı sıra akla ve ilme de büyük önem vermiştir. Müminler için son derece önemli olan cennet hayatını Mâtürîdî'nin eserlerinden biri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*-ı incelemek önemli gayelerimizden biridir. Mâtürîdî'nin bu tefsîri gerek kendi yaşadığı dönemde olsun gerekse çağımız açısından olsun Müslümanların karşılaştığı sıkıntılardan kurtulmaları için Kur'ân ve akıl yolunu önermesi çok dikkatimizi çekmiştir. Çünkü akıl ile vahiy kesinlikle çatışmaz, her ikisi de insana doğru bilgi verir ve insanı sonsuz mutluluğa erişmesini hedefler.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Kendi döneminin en büyük âlimlerinden biri olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî günümüze kadar ışık saçtığı tefsîr çalışmasındaki cennet hayatı konusunu ele alacağız. Çalışmamızdaki metot, giriş kısmında Araştırmanın konusu, amacı ve kapsamını hakkında bilgilere yer verilecektir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi vereceğiz. Bunları incelerken eserleri hakkında günümüzde mevcut olan eserleri ve günümüze ulaşmamış olan eserlerini değerlendireceğiz. Mâtürîdî'nin siyasi ve ilmi şahsiyeti başlığı altında onun hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verdikten sonra onun kelam, tasavvuf, tefsîr, hadis ve fıkıh ilmindeki yerini konu edineceğiz. Ayrıca Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsîrini incelerken eserin özellikleri, te'vîl ve tefsîr yorumu, rivayet yönü ve dirayet yönü hakkında bilgi vereceğiz.

İkinci bölümünde ise Kur'ân ve Te'vîlât'ta cennet hayatı konusundan bahsedeceğiz. Bu konuyu ele alırken cennetin sözlük ve ıstılah anlamı hakkındaki bilgilere ve Mâtürîdî'nin aktardığı rivâyetlere yer verilecektir. Te'vîlât'ta cennet hayatı başlığını ele alırken; cennetin isimleri, Mâtürîdî'ye göre cennetin yeri ve halen yaratılmışlığı, cennetin ebediliği, cennetin nimetleri, cennetin nehirleri, cennetin şarabı, cennetin ağaçları, meyveleri ve gölgesi hakkında bilgileri sunacağız. Nitekim Mâtürîdî'ye göre cennetin alanı, büyüklüğü ve ru'yetullah konusu da bu başlık altında sunulacaktır. Nihayetinde ise Mâtürîdî'ye göre cennetin sakinleri hakkında söz edilecektir.

3. CENNET İLE İLGİLİ LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Aşağıda sunduğumuz bilgiler cennet hayatı ile ilgili çalışmaların tümünü kapsamamakta olup, sadece okuyup bilgi edindiğimiz araştırmalardır. Bu çalışmalar herhangi bir tasnife tabi tutulmaksızın alfabetik olarak Ek I' de gösterilmiştir. Bununla birlikte ekte verdiğimiz cennet ile ilgili araştırmaların tümünü bu tezin oluşturulmasında istifade edilmemiş, sadece belli başlı çalışmalardan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin asıl adı Muhammed, künyesi ise Ebû Mansûr'dur. Mâverâünnehr'de yer alan bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde kalan Semerkant vilâyetinin Mâtürîd kasabasında doğmuştur. Doğduğu yere nispetle Mâtürîdî demişlerdir. Tam nesebi ise, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. Zebîdî (öl. 1205/1790), Ebû Mansûr'un nispet edildiği yeri “el-Mâtürîd” (الماتريد) olarak zikretmektedir.¹ Ancak Leknevî (öl.1304/1886), bunun yanlış olduğunu söyleyerek, doğrusunun “el-Mâtürîd” (الماتريد) olduğunu belirtmiştir.² Yâkût el- Hamevî (öl. 626/1228) ise bu bölgenin ismini “el-Mâtürîb” (الماتريب) şeklinde zikretmiştir.³ Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak ilk hocalarından biri olan ve aynı anda kendi döneminin Rey Kadısı olan Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248/862 yılında vefat etmiş olduğuna dayanarak Mâtürîdî'nin bu tarihten yaklaşık beş on sene önce yani 240/854 yıllarında dünyaya gelmiş olabileceğini söylemişlerdir.⁴ Aynı tahminle yola çıkarak Mâtürîdî'nin 230/844 senesinde dünyaya geldiğini söyleyenler de vardır.⁵ Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserini tahkik eden İbrahim Avazayn ve kardeşi Seyyid Avazayn, Mâtürîdî'nin Abbasîlerin onuncu Halîfesi Mutevekkil zamanında doğduğunu belirtmişlerdir. Bu da (232-247/846-861) yılına tekabül etmektedir.⁶

Hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgiye rastlanan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Abbâsîler'in merkezî otoritesinin oldukça zayıfladığı bir dönemde siyasî bakımdan hilâfete bağlı müstakil beyliklerden Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehr'e hâkim oldukları devirde yaşamıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Hanefî Mezhebinin dördüncü kuşak âlimlerinden biridir. İmam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) öğrencisi olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (öl.

¹ Ebû'l-Feyd Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bigrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi esrârı ihyâi ulûmî'd-dîn* (Kahire: 1311), 2/5.

² Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Abdilhahîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs (Kahire: 1324), 195.

³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-buldân*, (Kahire: 1323), 7/350.

⁴ Ebû'l-Kâsım el-Kâmil el-Hüseyn b. Alî B. Hüseyin el-Mağribî, *İmamu ehli's-sünneti ve'l-cemaa ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve arauhü'l-kelebiyye*, (Kahire: 1985), 14.

⁵ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (İstanbul: 2008), 35.

⁶ Özen Şükrü, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 18/146.

189/805) öğrencisi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin öğrencilerinin öğrencisidir.⁷ Mâtürîdî'den bahseden kaynaklarda babası Muhammed ve dedesi Mahmûd'un dışında aile fertlerinden bahsedilmemektedir. Mâtürîdî'nin tefsirinde bahsedildiği gibi Müslüman Türk geleneğinde, erkek çocuğu olmayanların Mansûr adında bir oğlu olması temennisiyle “Ebû Mansûr” künyesinin verildiğine dair beyanda bulunmasından hareketle erkek çocuğunun olmadığı sonucu çıkarılabilir. Sem'ânî ile Zebîdî'nin naklettiği ve *Kitâbü't-Tevhîd*'in yazma nüshasının kenarında kaydedildiğine göre Mâtürîdî'nin soyu Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'ye dayanmaktadır.⁸ Aynı nispetle geç dönem müelliflerinden Beyâzîzâde Ahmed Efendi de (öl. 1098/1687) kendi eserinde İmam Mâtürîdî hakkında “el-İmam Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el- Mâtürîdî el- Ensârî” diye zikretmiştir.⁹ Ancak Zebîdî'nin kullandığı ifade “Ensârî” nisbesinin soy ve kök tespitine değil, takdir ve şereflelendirmeye yönelik olduğuna işaret etmektedir. Tıpkı Ensâr'ın Hz. Peygamber'e ve muhacirlere yardımcı olması gibi. Zîrâ Mâtürîdî, peygamberî din anlayışını savunmuş, İslâm'ın aslî ve fer'î hükümlerinin ana dayanaklarını açıklığa kavuşturmuştur.

Ebû Mansûr el- Mâtürîdî'nin Arap asıllı olması mümkün görünmemektedir. Çünkü eserlerinde kullandığı üslup ve ifâdenin kuruluşu, gramer yapısı itibariyle Türk asıllı bir müellifin Arapçasını yansıtmaktadır. Araplar genellikle nesebi sahâbeye kadar uzanan kişilerin soylarını kaydeder ve silsilesinin sonuna ona nispeti ortaya koyacak bir ifade eklerler. Nitekim Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Semerkant Sünnî kelâm ekolünü anlatırken Ebû Nasr el-İyâzî ve Kadî Muhammed b. Eslem el-Ezdî'nin sahâbeye kadar varan nesep silsilelerini vermiş, fakat Mâtürîdî'nin ancak dedesini zikredebilmiştir. Bu da onun, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Semerkant bölgesinde yaşamış Türk kökenli bir ailenin soyundan geldiğini göstermektedir. Buna ilave olarak İmâm Mâtürîdî'nin eserlerinde, (insanların çoğunluğunun Türkçe konuşmasına rağmen) yaşadığı bölgenin ilim ve kültür dili olarak Farsçadan istifade ettiği görülmektedir. Örneğin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde yer alan “hestiyye” gibi Fârisî kelimeler bulmak mümkündür.¹⁰

Mâtürîdî yolunun mensupları İmâm Mâtürîdî'yi çeşitli lakaplarla anmışlardır. Bunlar: “İmâmu'l-mütekellimîn” (Kelamcılarının önderi), “Musahhihu akâidi'l-müslimîn”

⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, cev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 1/16.

⁸ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es- Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Beyrut: 1980), 6/498; Zebîdî, *İhîfâhü's-Sâde* 2/ 5.

⁹ Beyâzîzâde Kemâleddin Ahmed Efendi Bosnevî, *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-imam*, nşr. Yûsuf Abdurrezzâk (Kahire: 1949) 23.

¹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf (Beyrut: 1986), 7.

(Müslümanların akaidini yanlışlardan arındıran), “İmâmü’l-hüdâ” (Hidâyet önderi), “Alemü’l-hüdâ” (Hidâyet sancağı), “Reîs’ü ehli’s-sünne” (Ehl-i sünnet’in lideri) olarak kaynaklarda zikredilmektedir.¹¹ Mâtürîdî’ye nispet edilen bu nitelikler, onun mensuplarının gönlündeki yerine işaret ettiği görülmektedir. Mâtürîdî’nin hayatı, eserleri, görüşleri, öğrencileri ve çağdaşları hakkında bilgi verdiği bilinen en eski kaynak Ebu’l- Muîn en-Nesefî’nin *Tebîrâtü’l-Edille* adlı eseridir.

Mâtürîdî’nin 333/944 yılında dönemin Mâverâünnehir bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Semerkant vilâyetinde vefat ettiği konusunda ittifaka yakın bir kanaat vardır.¹² Bununla birlikte Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kutbüddîn el-Halebî’nin rivâyetinden yola çıkarak Mâtürîdî’nin 332/943 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Ebü’l-Hasan en-Nedvî de bunu kesin bir ifâde ile tekrar etmiştir. Ebü’l-Vefâ el-Kureşî ise Mâtürîdî’nin Ebü’l-Hasan el-Eş’arî’nin (öl. 324/936) vefatından az bir müddet sonra 333/944 yılında Semerkant’ta vefat ettiğini ve kabrinin de orada bulunduğunu kaydetmiştir.¹³ Ebü’l-Muîn en-Nesefî de, Mâtürîdî’nin, Ebü’l-Hasan el-Eş’arî’den kısa bir süre sonra vefat ettiğini nakleder.¹⁴ Beyâzîzâde, Mâtürîdî’nin 333/944 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁵ Mâtürîdî, Semerkant’taki Çârkedîze Kabristanlığına defnedilmiştir. Yakın dostu Hâkim es-Semerkandî, mezar taşına şu anlamdaki bir yazının yazılmasını emretmiştir: “Bu mezar, mesaisini ilme veren, bütün gücünü ilim öğretmek için harcayan, dine dair kaleme aldığı eserleri takdirle yâd edilen ve ömrünün meyveleri toplanan kişinin kabridir”.¹⁶ Sovyetler Birliği zamanında, kabrinin bulunduğu mezarlıkta evler inşâ edilmiş ve türbesi yıkılmıştır. 2000 yılında ise kabrinin bulunduğu tahmin edilen mekânda yeni bir türbe yapılmıştır.

¹¹ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısırî, *el-Cevâhirü’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Riyad: 1993) 2/130-131; Zebîdî, *İthâfû’s-sâde*, 2/5; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, 195.

¹² Kutluboğa, Kasım b. Ebü’l-Adl Zeynüddin, *Tâcü’t-terâcim fî tabakâti’l-Hanefiyye*, (Kahire: 1862), 59; Sem’ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, 6/498; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, 195.

¹³ Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, 2/130; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya (İstanbul: 1360-1362/1941-1943), 2/406; Ebû Hanîfe Nu’mân b. Zûtâ b. Mah, *el-Âlim ve’l-müteallim*, thk. M. Zâhid Kevserî (Kahire: 1368), 4; Ebü’l-Hasan en-Nedvî, *Ricâli’l-Fikr ve’d-da-‘vefi’l-İslâm* (Kuveyt: 1989), 136.

¹⁴ Ebü’l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu’temid en-Nesefî *Tebîrâtü’l-edille fî usûli’d-dîn*, nşr. C. Selâme (Dimaşk: 1993), 1/360.

¹⁵ Beyâzîzâde, *İşârâtü’l-merâm*, nşr. Yûsuf Abdurrezzâk, 7.

¹⁶ Nesefî, *Tebîrâtü’l-edille*, nşr. C. Selâme, 1/ 358-360.

2. MÂTÜRÎDÎ'NİN ESERLERİ

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî kelam başta olmak üzere tefsîr, kıraat, mezhepler tarihi, fıkıh, fıkıh usulü ve tasavvuf alanlarında pek çok eser kaleme almıştır. Hayatını ilme ve Ehl-i Sünnet akidesini savunmaya vakfeden Mâtürîdî, Eş'arî'den önce Ehl-i Sünnet ilmi ve kelamını kurmuş, bid'ât fırkalarıyla Eş'arî'den daha uzun bir süre mücadele etmiştir. Koyduğu prensipler, daha geniş bir kitle tarafından kabule mazhar olmuştur.

2.1. Mâtürîdî'nin Günümüzde Mevcut Eserleri

2.1.1. Kitâbü't-Tevhîd

Bu eseri Nesefî başta olmak üzere pek çok ilim erbabı imam Mâtürîdî'ye nispet etmiştir.¹⁷ İslam dünyasının en önemli itikâdî ekolünün temel eseri olan, alanında hiçbir eserin kendisine yaklaşamayacağı ifâde edilen, birçok görüşün kaynağı diye gösterilen ve on bir asra yakın bir geçmişe sahip olan *Kitâbü't-Tevhîd*'in bilinen yegâne yazma nüshası İngiltere'de Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 3651) mevcuttur. Her sayfada 21 satır bulunan ve orta boy 206 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın istinsah tarihi bilinmemektedir. İlk sayfasında yer alan, bazıları tarafından istinsah tarihi sanılan 1150 tarihi, söz konusu nüshanın satın alınmak suretiyle temellük tarihi olup istinsah zamanını göstermez.¹⁸

Kitâbü't-Tevhîd, Mâtürîdî'nin kelâmî görüşlerini ve mezhep anlayışını geniş olarak anlattığı ve kelam kitaplarının ana planını oluşturan bilgi bahsi, ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyât konularını içeren önemli bir eserdir. Eserin en önemli özelliklerinden biri nakli esas almakla birlikte akla yer vermiş olmasıdır. Bu kitap Mâtürîdîliğin en temel kaynağı olduğu gibi Mu'tezile başta olmak üzere çeşitli İslam mezhepleri ve bazı dinî akımlar hakkında da önemli bilgiler veren ilk dönem kaynaklardan birisidir.¹⁹ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye göre anlaşılması zor bir eserdir. Çünkü gereksiz bazı uzatmalar ve tertibinde düzensizlik söz konusudur. Dünyada tek nüshası bulunan bu eser Fethullah Huleyf Tarafından uzun bir mukaddime ile birlikte ilk defa 1970 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Daha sonra 1979'da İstanbul'da, 1982'de tekrar Beyrut'ta ve İskenderiye'de ofset baskıları yapılmıştır. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından yazma nüshası ve ilk baskılarından yararlanılarak

¹⁷ Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, nşr. C. Selâme, 1/205; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, 3/360; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 59; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimaşkî, *el-A'lâm* (Kahire: 1927-1928), 3/968; Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifât-Şerefeddin Yaltkaya, 2/195; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-seyyâde fî mevzûâtü'l-ulûm* (Kahire: 1968), 1/596; Muhammed Zâhid Kemâleddin el-Beyâdî el-Kevserî, *İşârâtü'l-merâm min ibârâtü'l-Îmân* (Kahire: 1949), 17.

¹⁸ Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi* (İstanbul: 1998), 29.

¹⁹ Kutlu Sönmez, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî* (Ankara: 2003), 22, 23.

2003 yılında Ankara’da yeniden basılmıştır. Ayrıca Bekir Topaloğlu, bu yeni tahkikten hareketle eseri Türkçe’ye çevirmiştir. Mezkûr tercüme esere sem’iyyât ile ilgili bazı meselelerle kelam kitaplarına sonradan giren hilâfet bahsi eklenmiştir. Eserin bu muhtevasına ait bölümler ve başlıklar metin ve tercümede köşeli parantezler içinde Bekir Topaloğlu tarafından konulmuştur. Bu tercümede amaçlanan hedef, Mâtürîdî’nin görüşlerini doğru olarak belirleyip anlaşılır bir dille aktarmaktır; dipnotları da bu hedefe yöneliktir. Bu sebeple dipnotlarında tenkit, mukayese ve başka görüşlere yer verilmemiş; bu tür çalışmaların metin ve tercümenin yayımlanmasından sonra akademik seviyede yapılmasının daha doğru olacağı kabul edilmiştir.²⁰

2.1.2. *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*

İmam Mâtürîdî’nin *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı eseri, *Te’vîlâtü-Ehli’s-Sünne*, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, *Te’vîlâtü’l-Mâtürîdîyye fî beyâni usûli Ehli’s-Sünne* isimleriyle de meşhurdur. Bu eserin yazma nüshalarının sayısının kırka ulaştığı tespit edilmiştir. Ne yazık ki günümüzde nüshalardan bir kısmı eksiktir. Türkiye kütüphanelerinde otuz bir adet nüshası bulunmaktadır. Bu eserin Bakara sûresinin 142. âyetine kadar olan kısmı Mısırlı İbrahim Muhammed İsmail Avadayn ve kardeşi Seyyid Muhammed Avadayn tarafından 1971 yılında Kahire’de neşredilmiştir. Aynı sûrenin sonuna olan kısmı Muhammed Müstevfî tarafından neşredilmiştir. Osmanlı âlimlerinden Lâlezârî, *el-Yâküketü’l-Hamrâ* adlı eseriyle şerh etmiştir.²¹

Mâtürîdî, Kur’ân-ı Kerim’in tamamını tefsîr etmiştir. Tefsîrinde metot olarak önce kendi görüşlerini açıklamış, akabinde umumiyetle isim ve kaynak belirtmeksizin “قیل” ifâdesiyle ilgili rivâyetleri zikretmiştir.²² Mâtürîdî *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı eserinde doksana yakın âlimin rivâyetini aktarmıştır. Hanefî fikhını geliştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirâyet tefsîrinin kurucusu olmuştur. Sünnî ulemâ arasında dirâyet usûlünü esas alan müfessirlerden Fahreddin er-Râzî *Kitâbü’l-erbâ*²³ ve *Mefâtihu’l-gayb*²⁴ adlı eserlerinde *Te’vîlât’a* atıf yapmıştır. *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, *Kitâbü’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor metinlerdir. Bu sebepten bu eserin Türkçe’ye çevrilmesine yönelik talepler çoğalmıştır. Bu

²⁰ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, cev. Bekir Topaloğlu (Ankara: 2016), 18.

²¹ Mstafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 425.

²² Talip Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsîr Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 63-65.

²³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Kitâbü’l-erbâ’in fî usûlü’l-dîn*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: 1986), 1/277.

²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: 1986), 5/163; 6/200; 14/228; 24/244; 28/188.

talebi kabul eden Bekir Topaloğlu mezkûr eserin ilmi tahkikini yapan akademisyenleri bu çalışmaya katılmasını gerekli görmüştür. İlmî neşre hazırlama görevini Halil İbrahim Kaçar üstlenmiştir. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meali* adlı eseri esas alınmıştır. Âyet-i kerîmelerin orijinali ve tercümesi verildikten sonra, tefsîrindeki âyet metni tam ise tercüme tekrarı yapılmamıştır.

Âyetin ilk geçtiği yerlerde orijinal Arapça metinleri, sonra meâlleri verilmiş ve tefsîri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılmıştır. Tercüme aslına sadık kalınarak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmamış, Türkçe ifâdeye önem verilmiştir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediğinde, tercüme eserde takip edilen usûl bu fonksiyonu yerine getirebilmiştir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmamıştır. Ancak metnin anlaşılması için bazen kelimeler ilave edilmiştir.

Te'vîlât'ta paragrafların başında yer alan “وقوله عز وجل” kısmı tercüme edilmemiştir.

2.2. Mâtürîdî'ye Nispet Edilen Diğer Eserler

Bu kısımda detaylara fazla girmeden sadece kitapların ismini ve kaynaklarını vermeyi münasip gördük. Zira bu konu ile ilgili birçok çalışma yapılmış olup tezimizde tekrar etmenin bir faydası olmadığı kanaatindeyiz. Bu konu ile ilgili geniş bilgi almak isteyenler eserlerin altında vereceğimiz dipnotlardaki kaynaklara bakarak bilgi alabilirler.

- 2.2.1. *Reddu Evâili'l-Edille li'l-Ka'bi*
- 2.2.2. *Reddu Va'idi'l-Fussak li'l-Ka'bi*
- 2.2.3. *Reddu Tehzîbi'l-Cedel li'l-Ka'bi*
- 2.2.4. *Reddu'l-İmâme li-ba'dir-Revâfid*
- 2.2.5. *Reddu'l-Usûli'l-hamse li-Ebi Amr el-Bâhilî*
- 2.2.6. *er-Redd ale'l-Karâmita*
- 2.2.7. *Beyânu vehmi'l-Mu'tezile*
- 2.2.8. *el-Cedel*
- 2.2.9. *Me'hazu's-şerâi*
- 2.2.10. *el-Akîde*
- 2.2.11. *el-Makâlât*
- 2.2.12. *Şerhu'l-Fikhi'l-Esbât-*

2.2.13. *Vesâyâ ve münâcât veya Fevâid ve Münâcât*²⁵

2.3. *Mâtürîdî'ye Nispet Edildiği Halde Ona Ait Olmayan Eserler*

2.3.1. *Şerhu'l-fıkhu'l-ekber.* Bu eser Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye aittir. Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhu'l-esbât'ına yapılmış bir şerhtir. Yanlışlıkla Mâtürîdî'ye nispet edilerek 1904 yılında Haydarabad'da yayımlanmıştır.

2.3.2. *Risâle fi'l-akâid. el-akîdetü'l-Mâtürîdiyye* diye de adlandırılan risâle Yusuf Ziya Yörükân tarafından Akâid Risâlesi adıyla yayımlanmış ve tercüme edilmiştir. Risâle Mâtürîdî'ye ait olmayıp, Mâtürîdiyye okuluna mensup bir âlime ait olduğu tespit edilmiştir.

2.3.4. *Kitâbu't-usûl (Usûlu'd-dîn).* Brockelmann tarafından Mâtürîdî'ye ait olmadığı halde ona nispet edilmiştir.

2.3.5. *Risâle fîmâ lâ yecûzu'l-vakfu aleyhi fî'l-Kur'ân.* Bu eser Mâtürîdî'ye ait olmadığı tespit edilmiştir. Fuat Sezgin tarafından Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir.

3. MÂTÜRÎDÎ'NİN SİYASÎ VE İLMÎ ÇEVRESİ

Mâtürîdî'nin yaşadığı Mâverâünnehir bölgesi siyasi-idarî açıdan huzur ve sükûn içinde olmakla birlikte çeşitli düşüncelerin, bid'at içerikli görüşlerin, farklı din ve mezhep mensuplarının bir arada bulunduğu yerdî.²⁶ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Samî ve Arî dinlerden, Hristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm,²⁷ ehl-i bid'at mezheplerden ise

²⁵ Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, nşr. C. Selâme, 1/359; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, 156; Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2010), 291; Ebü'l-Hayr Muhammed Eyyûb Ali, *Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî* (Dakka: el-Müessesetü'l-İslâmiyye, 1403/1983), 259; Muhammed Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2010), 291; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Littcratur Supplementband* (Leiden: Brill, 1937- 1942), 1/346; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat (İstanbul: 1951-1955), 2/36; Alâddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el- Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dârül-Kütüb'il-İlmiyye, 2009), 3/ 9-11; Ebü's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el- Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdülmecîd Türkî (Beyrut: 1995), 189; Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, nşr. M. Zeki Abdülber (Katar: 1404/1984), 97, 476, 699; Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-senâi fî tertîbi's-şerâi*, thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut, 1418/1992), 1/89-90; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el- Bağdâdî, *Târîhu bağdâd* (Kahire: 1349/1931), 9/384; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beyrut: 1986), 3/255; Ebü'l Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebû Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbîlî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: 1367/ 1948), 2/148-149; Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, 28-37.

²⁶ Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm* (Kahire: 1952), 1/ 261.

²⁷ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul: 1981), 121, 138.

Kerrâmiyye, Şîa, Mürcie ve Havâric²⁸ gibi din ve mezhep mensuplarının merkezi durumunda olmuştur. Semerkant o dönemde Maniheizm/ Seneviye'nin riyaset merkezi ve resmi toplantılarının yapıldığı bir şehirdi.²⁹ Bununla birlikte İslâm âleminde özellikle de Semerkant'ta İslâmî ilimlerin altın çağını yaşadığı bir dönem olmuştur.³⁰ Bu bölgede yer alan Abbâsî İslâm Devletinin yönetim üniteleri merkezî hükümete bağlıydı. Halife Me'mûn döneminden itibaren ilişkiler gevşemiş bölgesel yönetimler Abbâsî Devletinin başkenti olan Bağdat'ın otoritesinden ayrılmaya başlamıştır.

Abbâsî Devletinin onuncu halifesi Ca'fer el-Mütevekkil tahta geçtiğinde başta doğu ülkeleri olmak üzere birçok yönetim birimi Abbâsî hilâfetinden ayrılmıştır. Bunlar arasında Şii Zeydiyye Devleti Cürcan ve Taberistan'ı, Safavîler Fâris, Horasan, Kirman ve Sicistan'ı, Sâmanî Devleti de Mâverâünnehir'i, hükmü altına almışlardı.³¹ Mâtürîdî'nin yetiştiği bölgeye hâkim olan Sâmanîler döneminde edebî, ilmi ve fikri çalışmaların önünde geniş ufuklar açılmış ve bu alanlarda yarış başlamış durumdaydı. Sünnî inancı yaymayı ve bid'at akımlarıyla mücadele etmeyi kendilerine görev olarak bilen devlet yöneticileri İslâmî ilimlerin, Arap dili ve edebiyatının gelişmesi için âlimlere her türlü kolaylığı sağlıyor, destekliyor ve saraylarında ilim meclisleri kurup mülahazalar yapıyorlardı. Sâmanî hükümdarları Mâverâünnehir ve Horasan'a hükmediyor, yönetim ve davranış açısından hükümdarların en iyisi konumunda bulunuyordu. Yönetimin başına getirilen kişi için "sultânüs-selâtîn" unvanı kullanılır ve özel isim imiş gibi hep bununla anılırdı. İlim, dindarlık ve adâlet bâriz vasıflarıydı.³² Bu sebepten önemli tarihçilerden İbn Hallikân ve Muhammed b. Ahmed b. Makdisî, Sâmanî hükümdarlarıyla Mâverâünnehir ve Horasan hakkında şu övücü ifâdeleri kullanmıştır; "Bu topraklar ülkelerin en değerlisi, saygın simaları ve âlimleri en çok olanıdır. Bu ülke iyilik ve güzelliğin kaynağı, ilmin karargâhı, İslâm'ın sağlam rüknü ve muazzam kalesidir. Hükümdarı yöneticilerin en hayırlısı ve ordusu askerlerin en iyisidir. Bu ülkede fakihler hükümdarlar derecesine ulaşır."³³ Her türlü ilmi ve ticari girişimler devlet

²⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 4/356.

²⁹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr, Rıza Teceddüd (Beyrut: 1978), 402.

³⁰ Ahmed Mahmûd es-Sadatî, *Tarihu'd-düveli'l-İslâmiyye bi-Asya ve hadarâtühâ* (Kahire: 1979), 142-143.

³¹ Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudarî, *Muhâdarâtü târihi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Abbâsiyye* (Kahire: 1970), 311.

³² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, 4/145.

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muammer b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî, *Ahsenü't-tekâsîm fî m'rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut: 1909), 380; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, 4/145.

tarafından teşvik edilip desteklendiğinden dolayı, ekonomi, askeri ve ilmi alanda önemli gelişmeler gerçekleşmiştir.

Mâtürîdî şartların elverişli olduğu bir rekabet ortamında iyi bir eğitim görmüştür. Araştırmacı ve sorgulayıcı kimliğiyle hem aklî hem de naklî ilimleri derinlemesine tahsil etmiştir. Tahsilinin temel ilke ve inceliklerine vakıf olduktan sonra kelam, tefsîr, fıkıh ve fıkıh usûlü alanlarında Semerkant uleması arasında önde gelen bir âlim ve imam mevkiine yükselmiştir.

Mâtürîdî henüz öğrenciyken, arkadaşları arasında öne çıkmış ve hocası Ebû Nasr el-İyâzî'nin sevgisini ve hayranlığını kazanmıştır. Çoğu kimsenin sahip olamadığı dinî ve dünyevî ilimleri şahsında topladığı için, hocası Ebû Nasr el-İyâzî'nin Ebû Mansûr gelmedikçe derse başlamadığı ve onu her görüşünde, ona hayranlık içinde bakarak “Rabbim, dilediğini yaratır ve seçer” diyerek övdüğü nakledilmektedir.³⁴

Aklî ve naklî delillere dayanmayan ve inanılması doğru olmayan hususları açıklığa kavuşturmuş ve Ehl-i Sünnet akîdesini ortaya koyma görevini yerine getirmiştir. Mâtürîdî hocalarına ait olan yazılı ve sözlü ilmî dağarcığını talebelerine intikal ettirmiş ve onları geliştirip sistemleştirmiştir. Bununla birlikte usûl-i fıkıh ve kelâm alanında ilmî istişare ve tartışmalarda bulunmak üzere seyahatlerde de bulunmuştur. Bu seyahatler mezhebin isminin yayılmasını, kendisine nispet edilmesini, hatta “Mâtürîdiyye” isminin o beldelerde Ebû Hanîfe'nin akaid yöntemini benimseyenlere münhasır kılınıp, Ebû Hanîfe'ye yapılan nisbenin sadece fikhî görüşlerini kabul edenlere has olmasını sağlamıştır. Mâtürîdî kendi adıyla anılan akait ekolünün asıl kurucusu olmayıp, hocalarının hocası olan İmâm Âzâm Ebû Hanîfe'nin yolunu takip etmiştir. Ancak mezhep Mâtürîdî sayesinde uygulama alanından akîde ve düşünce alanına dönüşerek sistemleşmiştir.³⁵

3.1. Mâtürîdî'nin Hocaları

3.1.1. Muhammed b. Mûkatil er-Râzî (öl. 148/852)

Araştırmacıların ekseriyeti ittifakla bu zatın Mâtürîdî'nin ilk hocası olduğunu belirtmişlerdir. Hatta Mâtürîdî'nin doğum tarihi hakkında açık bir kaynak olmadığından dolayı ilk hocası olan Muhammed b. Mûkatil er-Râzî'nin ölüm tarihini esas alarak Mâtürîdî'nin doğum tarihi hakkında tahmin yürütmüşlerdir. Ebû Hanîfe'nin meşhur

³⁴ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, nşr. C. Selâme, 1/359.

³⁵ Muhammed Ebû Zehre, *Târihü'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2010), 288.

öğrencilerinden İmâm Muhammed ve Ebû Mut'î el-Belhî'nin talebesidir.³⁶ Bu zat zamanında Rey'in önde gelen kıyasçı fakihlerden olup ve aynı zamanda Rey kadılığı görevinde bulunmuştur.³⁷ Kaynaklar, *Müdda 'i ve 'l-müdde 'a 'aleyh* eserinin Muhammed b. Mûkatil er-Râzî'ye ait olduğunu kaydetmektedir.³⁸

3.1.2. Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Salih el-Cüzcânî

Mâtürîdî'nin ilk hocalarından biri olduğu tahmin edilmektedir. Ancak hayatı hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Ölüm tarihi hakkında da net bir kaynağa ulaşılamamıştır. *El-fark ve 't-temyîz* adlı eserin sahibidir.³⁹ Diğer bir eseri de *et-Tevbe* adlı eseridir. Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Salih el-Cüzcânî, Mâtürîdî'nin hocası olmakla birlikte aşağıda bahsedeceğimiz Mâtürîdî'nin diğer bir hocası ve aynı zamanda arkadaşı olan Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs b. Hüseyin el-İyâzî'nin de hocasıdır. Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Salih el-Cüzcânî'nin usul ve furu ilimlerinde zirvede olduğu bilinmektedir. Mâtürîdî Ebû Hanîfe'nin dördüncü kuşak talebesidir. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin hocalarından biri olan Nusayr b. Yahyâ el-Belhî Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin talebesidir.⁴⁰

3.1.3. Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî (öl. 268/881)

Mâtürîdî'nin hocaları arasında en meşhur olanıdır. Henüz yirmi yaşındayken bölgesinin fetvâ ve ulemâ reisliği makamına gelmiş ve hocası Ebû Bekir Ahmed b. İshâk b. Salih el-Cüzcânî ile birlikte Dâru'l-Cüzcâniyye'de baş müderrislik yapmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mâtürîdî'nin hem hocası hem de arkadaşı olmuştur. Allah'ın sıfatları konusunda bir eser yazmış, o eserinde Ehl-i Sünnet'i savunmuş, Mu'tezile ve Neccâriyye'yi eleştirmiştir.⁴¹ Semerkant'ta Ebû Hanîfe'nin, itikâdî ve fikhî görüşlerin felsefî ve teolojik temellerinin tartışıldığı Dâru'l-Cüzcâniyye adıyla bilinen önemli bir eğitim merkezi bulunduğu ve İmâm Mâtürîdî'nin burada eğitim aldığı, akabinde de hocası Ebû Nasr Ahmed b. el-İyâzî'den sonra merkezin başına geçtiği kayıtlara geçmiştir.⁴²

³⁶ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Alî b. Muhammed es-Saymerî. *Ahbâru ebî Hanîfe ve ashâbih*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: 1976), 157.

³⁷ Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, 2/5; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 5/388; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 1436/2015), 12/45.

³⁸ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, 2/1457; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat, 2/ 13.

³⁹ Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, 2/5.

⁴⁰ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, nşr. Yûsuf Abdurrezzâk, 23; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, 2/5.

⁴¹ Taşköprizâde, Ahmed Efendi *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-seyyâde fî mevzûâtü'l-ulûm*, (Kahire:1968), 2/151-152; Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, 6/103-104.

⁴² Sönmez Kutlu, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara: Avrasya Yayınları, 2003), 18-19.

Samanoğulları'ndan Nasr b. Ahmed el-Kebir (öl. 864/892) döneminde Türkistan'da bir savaşta şehit olmuştur. Geriye, başta Mâtürîdî ve Hâkim es-Semerkindî olmak üzere yetişmiş kırk öğrenci bırakmıştır. Bununla birlikte iki oğlu Ebû Bekr el-İyâzî ve Ebû Ahmed el-İyâzî Mâverâünnehir'in meşhur âlimlerinden olmuştur.⁴³

3.2. Mâtürîdî'nin Talebeleri

3.2.1. İshak b. Muhammed b. İsmâil Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî (öl. 342/953)

Mâtürîdî'nin meşhur talebelerinden biri olup, Hakîm es-Semerkindî adıyla da tanınmıştır. *Akîdetu'l-imâm, Şerhu'l-fikhî'l-ekber, es-Sevâb el-A'zam* adlı eserlerin sahibidir.⁴⁴

3.2.2. Ali b. Sa'îd Ebü'l-Hasan er-Rustuğfenî (öl. 345/956)

İmâm Mâtürîdî'nin talebeleri arasında Mâtürîdî'nin ileri gelen öğrencilerinden Ali b. Sa'îd Ebü'l-Hasan er-Rustuğfenî zikredilmiştir. Bu kişi *İrşâdu'l-muhtedî, Kitâbü'z-zevâid, el-Kitâbu fi'l-hilâf, el-Es'ile ve'l-ecvibe* adlı eserleri kaleme aşmıştır.⁴⁵

3.2.3. Ebü'l-Leys el-Buhârî es-Semerkindî (öl. 373/ 983)

Bu zat kendi zamanında “İmâmu'l-Hüdâ” hidayet önderi diye nam kazanmıştır. Tefsir başta olmak üzere hadîs ve fıkıh alanlarında eserler kaleme almıştır. *Beyânu akîdeti'l-usûl* adlı akâide dair eserini ve *Bustânü'l-ârifîn* ibadet, zühd ve ahlâka dair eserini kaleme almıştır.

3.3. Mâtürîdî'nin Kelam İlmindeki Yeri

İmâm Mâtürîdî, tefsîr ve fıkıh ilimlerine nazaran daha çok kelam ilmiyle tanınan ve kendi sahasında takdire şayan olan bir âlimdir. Mâtürîdîlik olarak adlandırılan ve ismine atıfla Mâtürîdî mezhebinin ve kelam ekolünün kurucusudur. Bu sebeptendir ki mensupları ona “Müslümanların inançlarındaki yanlışları düzelten kişi” (musahhihu akâidi'l-müslimîn), “kelamcıların önderi” (imâmu'l-mütakellimîn), “Ehl-i Sünnet'in Reisi” (reîsü ehli's-sünne) gibi övgü dolu lakaplarından söz etmişlerdir.⁴⁶

Onun yetiştiği bölgeler kelam ve felsefenin yanında aklî ilimlerde de ilmi seviyenin ileri olduğu bölgeler olmuştur. Sâmanî'lerin Mâverâünnehir bölgesine hâkim olduğu bu devirde Sâmanî hükümdarlarının dinî ve dünyevî ilimlere değer verip, âlimlere verdikleri her türlü

⁴³ Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, nşr. C. Selâme, 1/356; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 1/117; İlyas Üzümlü, “İyâzî, Ebû Nasr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 23/499.

⁴⁴ İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat, 1/199.

⁴⁵ Ziriklî, *el-A'âm*, 4/291; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 2/972.

⁴⁶ Zebîdî, *İthâfü's-sâde*, 2/5; Kureşî, *Cevâhirü'l-mudiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 2/130-131; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 59.

destek sayesinde bölgede kelâm, tefsîr, hadîs, fıkıh ve tasavvuf gibi dinî ilimler; tıp, kimya, astronomi gibi fen ve sağlık bilimleri alanında pek çok âlim yetişmiştir. Bu âlimler bu coğrafyada Ebû Hanîfe'nin öncülüğünü yaptığı aklî bilgiler ile vahiyleri uzlaştıran din anlayışının hâkim olmasını sağlamışlar ve bir yandan da bölgede bid'at hareketlerinin yayılmasını engellemişlerdir.⁴⁷

Bilindiği gibi Mâverâünnehir bölgesi farklı din ve fırkaların bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Bir yanda Mu'tezilî kelamcılarının aklî bilgileri esas kaynak olarak kabul edip, hadîsleri akâid konularında genellikle dikkate almadıkları, diğer yanda Hadîs ve fıkıh âlimlerinin yalnızca nakli bilgileri öne çıkarıp aklî bilgileri ihmal etmeleri İslam âlimleri arasında tartışmaya yol açmıştır. Bu problemli iki din anlayışına karşı aklî bilgilerle naklî bilgileri uzlaştıran mutedil bir din anlayışının temelleri Ebû Hanîfe tarafından atılmıştır. Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin okulunda yetişen hocalardan tahsil ettiği İslâm ilimlerine vâkıf olmuş daha sonra tefsîr ve usûl-i fıkıh özellikle de kelam ilimlerinde derinleşmiştir. Bu ilimleri sistemleştirip geliştirmiş ve bu kelâmî problemleri çözüme kavuşturmuştur. O, kendi dönemindeki çeşitli din ve bid'at fırkalarıyla ilmî mücâdelelerde bulunmuştur. Saf sûresinin 11. âyetini açıklarken, Allah'a imân konusunda muhatapları Mûtezile ve Kaderiyye mezheplerine reddiyelerde bulunmuştur.⁴⁸ Mâtürîdî, her zaman aşırı akılcılarla selefler arasında orta bir yol tutmuştur. Kur'ân ve hadîsi her zaman lâfzî manâlarıyla ele almamış ve kaba teşbihçiliğe (antropomorfizm) düşmemiştir. Böylece Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'den sonra Ehl-i Sünnet Kelâm Okulu'nun ikinci kurucusu olmuştur.

3.4. Mâtürîdî'nin Tasavvuf İlmindeki Yeri

Mâtürîdî'nin kendi eserlerinde ve ondan bahseden diğer kaynaklarda tasavvuf ilmine dair fazla malumat yoktur. Kendisinden bahseden kaynaklarda onunla ilgili bazı menkıbe ve rüyalar rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlere göre Semerkant'ta bulunan Deşt Rıbatı'nda Hızır aleyhisselâm İmâm Mâtürîdî'ye görünmüştür. İmâm Mâtürîdî Hızır aleyhisselâm'ı görünce ondan dua talebinde bulunmuştur. Yine bu rivâyetlerde İmâm Mâtürîdî'ye çeşitli kerametler göstermiş, yaptığı dualar kabul edilmiştir.⁴⁹ Ancak Hızır aleyhisselâm ile görüştüğü konusundaki rivâyetlerde sadece Şeyh Ebû Mansûr künyesi yer almakta olup, Mâtürîdî ismi

⁴⁷ Makdisî, Ahsenü't-tekâsîm, 380.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/141-142.

⁴⁹ Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. en-Nesefî es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, nşr. Yûsus el-Hâdî (Riyad, 1991), 32; Ebu'l-Yûsr Sadrüislâm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, nşr. H. P. Linss (Kahire:1963), 3.

zikredilmemiştir. Bu durum sözü edilen şahsın başka bir Ebû Mansûr olabileceği ihtimalini oluşturmaktadır.

Mâtürîdî, takvâ sahibi olarak Kur'ân ve Sünnet'e uygun bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Nitekim *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da kendi dönemindeki mutasavvıflardan “Mütekeşşife” adıyla bahseden Mâtürîdî, “*Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı temiz yiyecekleri haram kılmayın*”⁵⁰ mealindeki âyeti az yemekle yetinmeyi kendilerine prensip edinen Mütekeşşife'yi reddetmiştir.⁵¹ Yine o, “*Akşama ve sabaha ulaştığınızda Allah'ı tesbih edin*”⁵² mealindeki âyet-i kerimeyi tefsîr ederken; “Allah'ı tesbih edin” emrinden, zikrin anlaşılmayacağını Allah için namaz kılınmasının doğru olduğunu belirtmiştir.⁵³ Bununla birlikte yine kendi eserinde takvâ sahiplerinin âhiretteki mükâfatlarından bahseden âyetleri açıklarken takvâ'nın mahiyetini ve takvâ'ya ulaşmanın üç yolu olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Mâtürîdî'nin âyetlere böyle anlam vermesi, onun tasavvuf anlayışının ipuçlarını verici mahiyettedir.

3.5. Mâtürîdî'nin Tefsîr İlmindeki Yeri

Günümüze kadar ulaşan dirâyet tefsîrlerinin ilki İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseridir. O, bir âyet-i kerimeyi tefsîr ederken önce âyeti diğer bir âyetle tefsîr etmiştir. Bunun mümkün olmadığı takdirde sahîh hadîslere müracaat etmiştir. Aradığını hadîste de bulamayınca sırasıyla sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûn'nin rivâyetlerine önem vermiştir. Tefsîr esnasında bunları sıraladıktan sonra kendi yorumunu eklemiştir. Naki, aklî ve etimolojik bilgileri birlikte kullanarak te'vîl yöntemini uygulamıştır. Bununla birlikte naklî bilgileri ihmal etmeksizin âyetlerin yorumunda İsrâiliyyât türündeki rivâyetleri de kullanmıştır. Eğer dinin kesin hükümleriyle bağdaşmıyorsa bunları eleştirmiş, değilse irdelenmesinin gerekmediğini söyleyerek verilmesi gereken mesaj üzerinde durmuştur. İmâm Mâtürîdî kendisinin dirâyet tefsîrinin kurucusu olduğunu *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseriyle ispat etmiştir.

İmâm Mâtürîdî kendi tefsîrinde fikhî mezheplere, özellikle de Şâfiî'nin görüşlerine yer vermiş⁵⁵ ve bazı yerlerde de Şâfiî'nin görüşlerin eleştirmiştir.⁵⁶ Bunun yanında itikâdî mezheplere dair bilgileri zikretmeyi ihmâl etmemiş, Mu'tezile ve Hâricîler'in görüşünü eleştiren⁵⁷ ve Cehmiyye'nin bazı görüşlerini reddeden açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁸ Ayrıca

⁵⁰ Mâide, 5/87.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/390.

⁵² Rûm, 30/17.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/166.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/468-469.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/30.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/15, 25.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 22/52.

eserinde hemen her konuyu açıklarken ilgili diğer âyetlere de yer vermesi, onun büyük ihtimalle Kur'ân hafızı olduğuna ve meselelere bütüncül baktığına işaret etmektedir. Bunların yanında Mâtürîdî'nin, takdire şayan büyük bir âlim olmasına rağmen, çağımızdaki bazı din adamlarından farklı olduğu görülmektedir. Nitekim o, kendi iddiasını açıkladığında tevazu ehli bir âlim olarak cümlemin sonunda “En doğrusunu Allah bilir.” veya cümlemin başında “Bu âyet hakkında Cenâb-ı Hakk'ın yardımına sığınarak şöyle diyoruz.” şeklinde takvâ ehline uygun adaba rivâyet ettiği görülür.⁵⁹ Bu da onun her şeyden önce takvâ sahibi bir âlim olduğunu göstermektedir.

3.6. Mâtürîdî'nin Hadîs İlmindeki Yeri

İmâm Mâtürîdî İslâmî ilimlerin diğer dallarında olduğu gibi hadîs ilminde de önemli bir yere sahiptir. İmâm Mâtürîdî hakkında bilgi veren kaynaklar onun, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den hadîs ilmini öğrendiğini kaydetmektedir.⁶⁰ Mâtürîdî'nin öğrencilerinden Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî'nin dedesi Abdülkerîm b. Mûsâ el-Pezdevî İmâm Mâtürîdî'den hadîs ve fıkıh ilmini öğrendiği kaynaklarda mevcuttur.⁶¹ Nitekim o çağın ulemaları sadece tek ilim dalında değil, İslâmî ilimlerin diğer alanlarında da bilgi sahibi olmuş ve zengin bir birikimi elde etmişlerdir. İşte bunu dikkate alarak söylüyoruz ki fıkıh, kelâm, tefsîr ilim dallarında zirveye ulaşan İmâm Mâtürîdî Hadîs ilim dalında da belli bir tahsil ve tedrisinin olduğu gerçektir. Kaynaklarda ulaştığımız bilgilere göre Mâtürîdî'nin hadîs silsilesi Ebû Hanîfe'ye kadar ulaştığı kaydedilmiştir. Bunu şu şekilde sıralamak yerinde olacaktır: İmâm Mâtürîdî'nin hocası, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, onun hocası ve babası İshak b. Sâlih, onun hocası el-Belhî, onun hocası Ebû Hanîfe'dir.⁶² Ebû Hanîfe'nin ise doğrudan sahabeden hadîs aldığı kaynaklarda haber verilmiştir. Bağdâdî, Ebû Hanîfe'nin sahabeden olan Enes b. Mâlik'i gördüğünü beyan etmiştir.⁶³ Mâtürîdî âyetleri tefsîr esnasında ilgili âyeti açıklayıcı başka bir âyet bulamadığı takdirde hadîse yönelmiştir. Hadîsin Kur'ân'a uygunluğuna ve akılla ters düşmemesine dikkat etmiştir. Kullandığı hadîslerin sıhhat konusuna çok dikkat etmiş, hadîsin akl-ı selime uygun olması kuralına riayet etmiştir.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/93.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/564.

⁶⁰ Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, nşr. C. Selâme, 1/259; Belkâsım b. Hasan el-Gâlî, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve ârâibu'l-akâdiyye* (Tunus: 1989), 53.

⁶¹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 2/570-571; Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 328.

⁶² Nuri Tuğlu, *Mâtürîdîlik ve Hadîs Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 69.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/323-324; Tuğlu, *Mâtürîdîlik ve Hadîs Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, 70.

3.7. Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlü ve Fıkıh İlmindeki Yeri

Mâtürîdî, kelâm ve tefsîr ilimleri ile birlikte fıkıh ve fıkıh usûlüne dair eserler kaleme almıştır. Mâtürîdî ile ilgili çalışmalarda Fıkıh usûlü alanında ona ait iki eser zikredilmiştir. Bunlar *Kitâbü'l-cedel* ve *Meâhızu's-şerâi* adlı eserlerdir. Ne yazık ki bu eserler bütünlüğünü koruyarak günümüze intikal etmiş değildir. Bu eserlerin herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. Mâtürîdî'nin fıkıh derslerinde yetişen talebelerinden olan Ebü's-Senâ el-Lâmişî ve Alâeddin es-Semerkandî kaleme aldıkları eserlerinde Mâtürîdî'nin fıkıh usûlüne ait olan bu eserini *Meâhızu's-şerâi* diyerek zikretmiştir.⁶⁴ Talebelerinin derlediği eserlerinde Mâtürîdî'yi “fakih” unvanıyla tanıtmışlardır. Mâtürîdî, kendisinin fıkıh dersleri sayesinde Semerkant yöresindeki fıkıh okulunun da reisi kabul edilmiştir. Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencisi olan Alaaddin es-Semerkandî, Mâtürîdî'nin Hanefî Mezhebi'nin fıkıh usûlünü oluşturan âlimlerin merkezinde yer aldığını beyan etmiştir.⁶⁵ Mâtürîdî'nin fıkıh ve fıkıh usûlü alanında ileri gelen âlimler arasında olduğunu ispatlayan önemli delillerden biri de onun *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserindeki ahkâm âyetlerini tefsîr ederken bunlardan ürettiği usûl esaslarıdır.

Mâtürîdî, fıkıhı “bir şeyi, başka bir şeyi bilmek için delil olarak kullanmaktır” diyerek tarif etmiştir. O hüküm çıkarma yolunun kıyasla sınırlanamayacağını, bununla birlikte içtihadın da çok önemli bir hüküm koyma yöntemi olduğunu belirtmiştir. Böylece içtihada bağlı olarak hüküm konulabileceğini ve buna göre amel edilebileceği görüşünü benimsemiştir.⁶⁶ Mâtürîdî hüsn ve kubuh konusunda, bunların akılla bilmenin mümkün olduğunu belirtmiş, dinî emir ve yasakları ise sadece vahiy yoluyla bilmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Zira vahiy olmadan aklın bilmesi mümkün değildir.⁶⁷ Yine onun eserinde âyeti yorumlarken “Hukemâ şöyle dedi.” diyerek ilgili açıklamayı nakletmesi onun fıkıh âlimi olduğunun kanıtlarından biridir.⁶⁸

4. MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSÎRİ

4.1. Özellikleri

İmâm Mâtürîdî'nin eserinde göze çarpan en önemli hususlardan birisi nakli esas almakla birlikte akla da önem vermesidir. Mâtürîdî, âyetleri tefsîr ederken, Arapça dil

⁶⁴ Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdülmecîd Türkî, 189; Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, nşr. M. Zeki Abdülber, 97.

⁶⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, nşr. M. Zeki Abdülber, 3, 91.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/48.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/88.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/69.

bilgisine, Arapça eski deyimlere, Arapça şiirlere ve atasözlerine değinmiş ve bunları kaleme alırken kendinden önceki âlimleri kaynak olarak göstermiştir.⁶⁹ O, eserinde dönemin batıl mezhepleri olarak kabul edilen Mu‘tezile, Mücessime, Müşebbihe ve Haşviyye’ye karşı naklî ve aklî delillerle onlara cevap vermiş, sistemleştirdiği Ehl-i Sünnet akidesini savunmuştur. O, karşı tarafın görüşünü eleştirdiği zaman, önce mezhep mensuplarının ismini ve fikirlerini beyan etmiş sonra konu ile ilgili kendi görüşünü ortaya koymuş ve ardından naklî ve aklî delilleri sunmuştur.⁷⁰

İmâm Mâtürîdî’ye göre tefsîr işi Hz. Peygamber’i görmüş ve âyetlerin iniş esnasındaki olaylara vakıf olan ashâbın işidir. Te’vîl ise âlimlerin işidir. Çünkü tefsîrde Allah bu beyanıyla şunu murâd etti deme söz konusudur, te’vîl ise böyle bir kesinlik söz konusu olmayıp, bu ilâhî beyan şu ve şu anlamlara yönelik ihtimaller taşımaktadır. Bu konuya bağlı olarak nakledilen rivâyette de şöyle buyurulmaktadır: “Kur’ân-ı şahsî görüşüyle tefsîr etmeye kalkışan kimse cehennemdeki yerine şimdiden hazırlansın.”⁷¹ Buna göre tefsîr işi âyetlerin iniş esnasındaki olaylara vakıf olan, işin içyüzünü bilen, buna kendisi bizzat şahit olan ashâbın işidir. Sonuç olarak tefsîr tek yönlüdür, te’vîl ise birden fazla anlamlara ihtimal taşımaktadır. Bu yüzden olmalıdır ki İmâm Mâtürîdî kendi eserinde bir açıklamada bulunurken “En doğrusunu Allah Bilir” cümlesini eklemiş ve eserinin adını *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* koymuştur.

İmâm Mâtürîdî, tefsîr âlimi olmakla birlikte, kelam, fıkıh ve fıkıh usûlu dallarında da meşhurdur. Tefsîr ilim dalı genelde rivâyet tefsîri ve dirâyet tefsîri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mâtürîdî’nin eseri ise bu iki kısmı da kapsamakla birlikte, daha çok dirâyet tefsîri eserleri arasında yer almaktadır. Yine o kendi eserinde âyetleri tefsîr esnasında kendi görüşünü açıklarken “فَقُولُ” “Biz deriz ki.”⁷² veya “عِنْدَنَا” “Bize göre.”⁷³ cümlelerini kurarak kendi görüşünü kaydetmiştir.

İmâm Mâtürîdî ihtilaflı meselelerde kendi görüşünü kanıtlarken önce karşı taraftaki mezhebin veya şahsın görüşünü beyan etmiş sonra “Buna şöyle cevap verilir.” diyerek kendi görüşünü kaydetmiştir.⁷⁴ Başka bir yerde ise konu ile ilgili çeşitli soruları sıralamış sonra sorunun cevabı hakkındaki rivâyeti nakletmiş ve ardından kendi görüşünü beyan etmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/470; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/448.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 15/165.

⁷¹ Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmi’u’s-sahîh*, Ahmed M. Şâkir (Kahire: y.y., 1382/1962), “Tefsîr”, 1.

⁷² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/294.

⁷³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/161.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/233.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/135.

4.2. Te'vîl Tefsîr Ayrımı

Tefsîr kelimesi “فَسَّرَ” veya taklib tarikiyle “سَفَّرَ” kökünden türetilmiş te'vîl babındandır. Sözlükte tabibin hastalığı teşhis için bakmış olduğu az suya denir.⁷⁶ Bu suyun bevl olduğunu söyleyenler de vardır. Tabipler bu suyu tetkik etmek suretiyle hastalıkların illetini bulurlar.⁷⁷ Ayrıca bu kelime, beyan etmek, keşfetmek, izhar etmek, aydınlatmak ve üzeri kapalı bir şeyi açmak anlamlarına da gelmektedir.⁷⁸ Emîn el-Hûlî, fesere ve sefere kelimelerinin her ikisinin de keşif manâsında olduğunu, “sefere” kelimesinin zâhirî maddî keşif, “fesere” kelimesinin ise manevî keşif olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Tefsîr kelimesini ıstılah olarak, müşkil olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir,⁸⁰ diye tarif etmişlerdir. Bu kelime ulemâ örfünde, Kur'ân-ı Kerîm'in manâlarını keşf ve onda olan müşkil ve garib lafızlardan kastedilen şeyi beyan gibi bir manâda kullanılmışsa da bu, ilmî bir anlam olarak sadece Kur'ân'a tahsis edilmemiş, diğer ilmî sahalarda da kullanılmıştır.⁸¹

Te'vîl kelimesi “أَوَّلَ” kökünden olup, sözlükte (rucû) geri dönme anlamındadır.⁸² Istılah olarak ise, zâhirî mutabık iki ihtimalden birini terk etmek diye beyan etmişlerdir.⁸³ Ez-Zerkeşî, te'vîl kelimesini açıklarken, ayetin muhtemel olduğu manâlardan birine rucû ettirilmesidir⁸⁴ diye tarif etmiştir. Te'vîl kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 7 sûrede 17 defa çeşitli anlamlarda zikredilmiştir.⁸⁵ Âyetlerde zikredilen te'vîl kelimesinin anlamını ve Mâtürîdî'nin bu âyetlerde ki beyanını sırasıyla aşağıda zikredeceğiz.

Te'vîl kelimesi Kur'ân'da âyetin hakikati yani âyetin tefsîri anlamında zikredilmiştir:

“...Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vîl etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler Hâlbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir...”⁸⁶

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: 1414/1994), 5/55; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye*, (Beyrut: 1979), 2/781; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bigrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Mısır: 1306), 3/470.

⁷⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 3/470; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/ 55.

⁷⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr usûlü* (Ankara: 2010), 213.

⁷⁹ Emîn b. İbrâhîm Abdilbâkî el-Hûlî, *et-Tefsîr meâlimu hayâtihi ve menhecuhu'l-yevm* (Mısır: 1944), 5.

⁸⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 2/470; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/55.

⁸¹ Cerrehoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 214.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/32; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/1627; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 7/215.

⁸³ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 3/470.

⁸⁴ Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Turkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: 1376/1957), 2/148.

⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/7; Nisa, 4/59; Araf, 7/53; Yûnus, 10/39; Yûsuf, 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101; İsrâ, 17/35; Kehf, 18/78, 83.

⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

Bu âyette te'vîl kelimesi iki defa geçmekte ve bunların farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi kötü niyetli (kalplerinde eğrilik bulunan), kargaşa meydana getirmek (fitne çıkarmak) isteyen, kişisel düşüncelerini ve arzularını kutsal kitabı vasıta kılarak seslendirmeyi planlayan te'vîli amaç haline getiren, yani te'vîl ihtimal ve ihtiyacı olsun olmasın kafasına göre belli yorumlara ulaşmayı baştan yerleştirmiş olan kişiler hakkında kullanılmıştır. İkincisi ise bir kısım Kur'ânî ifâdelerin gerçekte ne anlam taşıdığını ve (ilim sahiplerini bu cümleye dâhil eden yoruma göre) bunların eğip bükmeden hangi manâlara varılabileceğini belirtmek içindir.

İmâm Mâtürîdî bu âyeti şöyle izah etmiştir: “Onu (kişisel arzularına göre) *te'vîl etmek için.*” Yani, Allah Teâlâ'nın, bu ümmet için takdir ettiği süre ve zamanı anlamak için. Te'vîl'in asıl anlamı müntehadır, yani son sınırdır. Cenâb-ı Hak ise “*Hâlbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir.*” buyurmaktadır. Yani bu ümmetin sonunu ancak Allah bilir.”⁸⁷

“Fakat onlar, *onun te'vîlinden başka bir şey beklemiyorlar. Te'vîli geldiği* (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) *gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler...*”⁸⁸

İmâm Mâtürîdî bu âyette geçen birinci te'vîl kelimesine; “Resûlullâh'ın kendilerine vâdetmiş olduğu Allah'ın cezasının gelmesi”, ikinci defa geçen te'vîl kelimesine ise; “işin vardığı son nokta” anlamlarını vermiştir.⁸⁹

“*İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilmedikleri ve henüz kendilerine te'vîli yapılmamış olan şeyi yalanladılar...*”⁹⁰

Bu âyetteki te'vîl kelimesi müfessirlerin ekserisine göre yorum anlamındadır. İmâm Mâtürîdî ise bu âyet ile ilgili şunları kaydetmiştir:

“*Onlar henüz kendilerine te'vîli yapılmamış olan şeyi yalanladılar.*”⁹¹

“Onlar Kur'ân'ın nazmını anlamadan, lafzını kavramadan, onun akıbeti ve sonu ile ilgili bir bilgi kendilerine gelmeden onu yalanladılar. Denildi ki: Te'vîl, her fiilin, her şeyi işin başlangıcına çevirmektir. Hukemâ şöyle dedi: Te'vîl, her fiilin başlangıçta amaçlanan sonuca varmasıdır. Her fiilden başlangıçta amaçlanan şey ise fiilin planlanan şekilde son bulmasıdır. Bazıları da şöyle dedi: “*Henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şey.*” cümlesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın bir şey henüz var olmadan önce olacağını vâdettiği şeydir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Kur'ân-ın yorumu, dünyada olan ve kıyamet günü gerçekleşecek olan

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/277.

⁸⁸ A'râf, 7/53.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/391.

⁹⁰ Yûnus, 10/39.

⁹¹ Yûnus, 10/39.

şeylerdir, ondan maksat da sözü edilen azaptır.⁹² Bazıları sevap diye yorumlamıştır, bazıları da onu akıbet diye te'vîl etmiştir. Vâkidî şöyle dedi: Bu âyetten söylenmek istenen şey şudur: Cenâb-Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de âhiretle ilgili vâd ve tehdit etmiş olduğu beyanın akıbeti, henüz onlara gelmemiştir. Te'vîlin aslı, işin akıbetinin vardıgı yere bakmaktır.”⁹³

Te'vîl kelimesi başka âyette rüyanın tabiri, yorum manâlarında zikredilmiştir:

“İşte böylece Rabb'in seni seçecek ve sana rüyaların te'vîlini öğretecek...”⁹⁴

Bu âyet-i kerîmede geçen te'vîl kelimesi hakkında Mâtürîdî, rüyaların tabiri anlamına geldiğini belirtmiş ve Hz. İbrahim'e ve diğerlerine verilen sahifelerin yorumunu Hz. Yûsuf'a öğretmesinin söz konusu olduğunu isim belirtmeksizin nakletmiştir.⁹⁵ Te'vîl kelimesinin rüyaların yorumu anlamında zikredilen diğer âyetler ise Yûsuf sûresinin 21, 37, 44, 45, 100 ve 101. âyet-i kerimeleridir. İmâm Mâtürîdî söz konusu âyetlerde geçen “تَأْوِيلُ الْإِحَادِيثِ” te'vîli'l-ehâdis kelimeleri ile ilgili eserinde şöyle açıklamalarda bulunmuştur: “Bana rüyaların yorumunu öğrettin.”⁹⁶ meâlindeki beyan hakkında müfessirler şöyle dedi: Rüya tabirini öğrettin. Fakat âyette geçen “الْإِحَادِيثِ” el-ehâdis kelimesi, haber vermek demektir, te'vîl ise akıbeti ve işin varacağı sonu bilmektir. Sanki şöyle demiştir: Bana, haberlerin karar kılacağı yeri ve akıbetlerini öğrettin.”⁹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de te'vîl kelimesi yukarıda beyan ettiğimiz manâlar dışında sonuç bakımından, olayın akıbeti, işin sonucu anlamlarında da zikredilmiştir:

“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir.”⁹⁸

Bu âyetteki cümlelerin, anılan ölçüyü ve tartıyı tam yapmak, hakları tam vermek dünyada daha hayırlıdır, çünkü bunda onlar için dünyada güven vardır. Âyette geçen “أَحْسَنُ تَأْوِيلًا” ahsenu te'vîlen cümlesi âhiretteki akıbeti bakımından daha güzeldir anlamında zikredilmiştir.⁹⁹ Aynı cümle te'vîl kelimesi ile beraber yine aynı manâda Nisâ sûresinin 59. âyetinde zikredilmiştir.

⁹² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: 1424/2003), 2/147.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/69-70.

⁹⁴ Yûsuf, 12/6.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/299.

⁹⁶ Yûsuf, 12/101.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/397.

⁹⁸ İsrâ, 17/35.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/304.

Hiz. Mûsâ Hiz. Hızır kıssasında beyan edilen âyet-i kerîmelerde zikredilen te'vîl kelimesi işin içyüzü, olayın görünmeyen gerçek mahiyeti anlamında zikredilmiştir.¹⁰⁰

İmâm Mâtürîdî te'vîl ile tefsîr arasındaki farkı şöyle izah etmiştir: “Te'vîl ile tefsîr arasındaki fark beyan edilen şu husustan ibarettir: Tefsîr ashaba te'vîl ise âlimlere ait bir iştir. Bunun anlamı şudur ki sahâbe-i kirâm çeşitli meclislerde bulunmuş, birçok olaya şahit olmuş ve Kur'ân-ın hangi olgu veya konu hakkında nâzil olduğunu bilmişlerdir. Binaenaleyh onların âyeti tefsîr edişleri büyük önem arz etmektedir, çünkü onlar, olup biteni görmüş ve olaylarda hazır bulunmuşlardır. Zaten âyetten kastedilen de budur. Burada ilâhî beyanın neyi amaçladığını bilmek bir şeyi görmeye benzer ki bu husus, işin iç yüzünü bilenden başkası için mümkün değildir. Nitekim bu anlama bağlı olarak şöyle buyurulmuştur: “Kur'ân-ı şahsî görüşüyle tefsîr etmeye kalkışan kimse cehennemdeki yerine şimdiden hazırlansın.”¹⁰¹ Çünkü öylesi, yaptığı tefsîr konumundaki açıklamasına Allah'ı şahit tutmaktadır.”¹⁰²

“Te'vîle gelince, bu kelimenin anlamı bir hususun varacağı nihaî noktayı açıklamaktan ibarettir. Te'vîl kelimesi, “آل ينول” âle-yeûlu kökünden alınmıştır, rucû eder, şu sonuca varır anlamındadır. Sözü edilen bu te'vîl yönteminde tefsîrde olduğu kadar şiddetli bir sakındırma gündeme gelmez. Çünkü burada Allah adına açıklama yapmak gibi bir durum yoktur, zira kişi murâd-ı ilâhîden haber vermemekte ve “Allah bu beyanı ile şunu murad etti.”, yahut da “Şunu kastetti.” dememekte, sadece şöyle bir ifâde kullanmaktadır: Bu ilâhî beyan şu ve şu anlamlara yönelik ihtimaller taşımaktadır. Benim bu söylediklerim insanoğlunun dile getirebileceği hususlardandır, Kur'ânî beyanın içerdiği hikmeti bilen sadece Allah'tır. Sonuç olarak tefsîr tek yönlüdür, te'vîl ise birden fazla anlamlara ihtimal taşımaktadır.”¹⁰³

İmâm Mâtürîdî'nin bu beyanında kısa olarak şöyle bir sonuca varılabilir. Tefsîrde tek manâya yönelim vardır, te'vîlde ise mümkün olabilen farklı manâlara yönlendirme vardır. Tefsîrde anlamın doğruluğu hususunda kesinlik varken, te'vîlde anlamın doğruluğu hususunda kesinlik yoktur. Tefsîr, âyetlerin ilk indiği zamanki anlamlarını herkesten daha iyi bilen ashâbın işidir, çünkü ashâb âyet indiği zamandaki olaya ve Hiz. Peygamber'in açıklamalarına şahit olmuşlardır. İttifak edilen konuları iyi bilmişler ve hakkı manâya vakıf olmuşlardır. Te'vîl ise âlimlerin işidir. Te'vîlde sözü çok farklı anlamlara çekmek söz konusudur. Tefsîrde Allah'ı delil tutma varken te'vîlde Allah'ı delil tutma yoktur.

¹⁰⁰ Kehf, 18/ 78, 82.

¹⁰¹ Tirmizî, “Tefsîr”, 1.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/29-30.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/29-30.

4.3. *Te'vîlât'ül-Kur'ân'ın Rivâyet Yönü*

İmâm Mâtürîdî, âyetleri tefsîr ederken kendi yorumundan önce ilgili âyetle kendinden önceki âlimlerin rivâyetlerini sıraladıktan sonra kendi görüşlerini beyan etmiştir.¹⁰⁴ Bu da onun ortaya koyduğu eserin rivâyet tefsîrleri arasında yeri olduğunu göstermektedir. Yine o, kendi eserinde tefsîr esnasında âyetle ilgili ashabın diğer nüshalardaki farklı kıraatlerini de nakletmiştir.¹⁰⁵ Mâtürîdî'nin eserinde rivayetleri sıralarken bazı yerlerde isim vermeden “Denildi ki.” veya “Bazıları şöyle dedi.” cümlesinden sonra ilgili rivayeti aktarmıştır.¹⁰⁶ O, âyetle ilgili yorum yaparken söz konusu âyetle ilgili sebep-i nüzûlunu aktarmış ve o esnadaki kıssayı anlattıktan sonra âyetle geçen müphem kelime ile ilgili rivâyetleri sıralamış ve başka âyetleri de ona delil olarak göstermiştir.¹⁰⁷ İmâm Mâtürîdî kendi eserinde birçok hadîse yer vermiştir. Bu da onun hadîse ve rivâyete çok önem verdiğini kanıtlamaktadır. Mâtürîdî, âyetleri açıklarken önde gelen sahâbîlerden olup, te'vîlci yönüyle de meşhur olan Abdullah b. Abbas'ın rivâyetlerine de yer vermiştir.

4.4. *Te'vîlât'ül-Kur'ân'ın Dirâyet Yönü*

Hiz. Peygamber'den günümüze Kur'ân-ın tefsîrine ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple de Kur'ân, tarih boyunca birçok kişi tarafından tefsîr edilmiştir. Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerîmi tefsîr ediş esnasında bazıları tefsîrlerini rivâyet ağırlıklı yaptıkları için, o esere rivâyet tefsîri denilmiştir. Bazı tefsîrciler ise eserlerinde rivâyet nakletmekten daha ziyade Kur'ân-ın âyetlerini aklî yorumlarla ispat etmeye ihtiyaç duyulduğunu savundukları için onlara da dirâyet tefsîrcileri denilmiştir. İmâm Mâtürîdî, âyetlere anlam verirken diğer birçok âlimlerden farklı olarak nakli esas almakla birlikte akla da önem verdiği görülmektedir. Bu sebepten dolayıdır ki onun eseri daha çok dirâyet tefsîrleri arasında meşhur olmuş ve dirâyet tefsîri denilince ilk akla gelen âlimlerden olmuştur. O bir âyet-i kerime hakkında yorum yaparken âyetle geçen kelimenin luğavî manâsına dikkat çekilmesini istemiş ve söz konusu kelime ile ilgili eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimeleri örnek göstererek konuyu daha detaylı inceliklerle açıklamıştır.¹⁰⁸ O, cennet ve cehennemin ebedî olduğu savunurken konu ile ilgili âyeti zikretmiş,¹⁰⁹ sonra cennet ve cehennemin “Fâni olduğunu, eğer bâki olsaydı Allah'ta bâkî olduğuna göre yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik meydana gelmiş olurdu.” diyen

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/296-297.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/266.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/69.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/266-267.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/345.

¹⁰⁹ Bakara, 2/25.

Cehmiyye'yi eleştirerek şöyle bir cevap vermiştir: “Bize göre bu bir vehimden ibarettir. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla evvel; zâtıyla âhir, zâtıyla bâkîdir, cennet ve oradaki her şey ise başkası sayesinde bâkîdir. Eğer burada teşbihin bulunması söz konusu olsaydı âlim, semî ve basîr sıfatlarında da teşbih bulunurdu, ayrıca var oldukları sürece, yaratıklarla Allah arasında bekâ sıfatında benzerlik meydana gelirdi. Zikrettiğimiz hususlarda böyle bir şey olmadığına göre cennet ve cehennem ebediyetinde de teşbih oluşmaz.”¹¹⁰ Bu cevap onun naklî esas almakla beraber akla da önem verdiğini göstermektedir.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/ 95.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE TE'VİLÂT'TA CENNET HAYATI

1. CENNETİN SÖZLÜK VE İSTİLAH ANLAMLARI

1.1. Cennetin Sözlük Anlamı

Cennet kelimesi Arapçada *جَنَّ* kökünden türetilmiş bir isimdir. *فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا* “Üzerini gece kaplayınca bir yıldız gördü.”¹¹¹ Gözle görülmeyecek şekilde bir şeyin üstünü kapatmak¹¹² gizlemek, üstünü örtmek¹¹³ anlamlarını da içermektedir. Cennet kelimesi bu manaların yanında bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe¹¹⁴ anlamlarını da ifâde etmektedir. Cennetler adının verilış sebebi içinde bulunan kimseleri ağaçlarıyla örtüp sakladığından dolayıdır. İnsanın düşmanından korunmak için arkasına gizlendiğı kalkan anlamına gelen *el-micenne* ve *cünne*, aklın örtünmesi anlamına gelen *cinnet*, anne karnında ki yavru anlamına gelen *cenîn*, görülen eşyanın bakıştan gizlenmesi anlamına gelen *cen*, herkese görünmeyen gizli varlık anlamına gelen *cin* ve bahçe anlamına gelen *cennet* aynı köktendir.¹¹⁵ Bununla birlikte kabirde ki meyyite *cenen* denilmesi yine meyyitin kabirde gizlenmesi, görünmemesi söz konusu olduğundan dolayıdır.¹¹⁶ Bu kelimenin çoğulu Kur’ân-ı Kerîm’de de *أَجْنَّةٌ ecinne*¹¹⁷ ve *جَنَّاتٍ cennât*¹¹⁸ şeklinde geçmektedir. Cennet kelimesi her ne kadar başka nesnelere isim oluyorsa da türediğı kök manâsından tamamen kopmamıştır. Zira cennet kelimesi kendi fiilindeki “saklı olmak, örtmek” kök manâsını barındırarak “dünyada iken eşsiz nîmetleri insanlardan gizleyen bir yer veya sık dal ve yapraklarıyla bir örtü gibi zeminini örten mekân”¹¹⁹ manâları ihtivâ etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de müminlere vaad edilen cennetin

¹¹¹ En’âm, 6/76.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/92.

¹¹³ Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, cev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 203.

¹¹⁴ Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 7/374.

¹¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdülmuhsin et-Turkî (Beyrut: Dârü’l-İhyâu’t-Turâsu’l Arabî, 1427/2006), 1/239; Ebû Hayyân Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fî t-Tefsîr*, thk. Âdil Ahmed Adbülmevcûd- Ali Ahmed Muavvaz (Beyrut: 1413/1993), 1/109;

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/93-100.

¹¹⁷ Necm, 53/32.

¹¹⁸ Hadîd, 57/12.

¹¹⁹ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’ân’l-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beyrut: 1408/1987), 1/201-202.

çoğul olarak جَنَّاتِ vezninde gelmesi o ebedi mutluluk yurdunun sakinlerinin farklı derece ve tabakalarda olacağına işaret vardır.

Cennet kelimesi İslâmî literatürde özellikle de Kur’ân-ı Kerîm’de öldükten sonraki sonsuz saadet hayatını ifâde eden terimdir. Bu terimin kaynağı hakkında iki ana görüş ortaya konulmuştur.

a) Cennet, *setr*, örtmek ve gizlemek manâsını ifâde eden *cenne*, *yecunnu* (*yecinnu*), *cennen*, *cinnen*”¹²⁰ fiilinin mastar binâi merresi¹²¹ dir.¹²² Çoğulu *cennât* şeklindedir.

b) Cennet fiilinden isimdir.¹²³ Bunun çoğulu da *cinân* şeklinde gelmektedir.¹²⁴

Yukarıda da görüldüğü gibi İslâm kaynaklarında yer alan cennet kelimesinin sözlük anlamları çeşitli manâlarda yorumlanmıştır. Cennet kelimesinin sözlük anlamını ifâde etmeye çalışılırken dilciler ve müfessirlerin bu kelimeye farklı yaklaşımları sonucunda birçok tanım ortaya çıkmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak yerinde olacaktır:

- 1) Cennet, mücerred olarak bağ bahçe ve bostan anlamlarını ifâde etmektedir.¹²⁵
- 2) Gölge ve sık ağaçları barındıran bağ, bahçe gibi mekânlar anlamlarına gelmektedir.¹²⁶
- 3) Sadece hurma ağaçlarının bulunduğu bahçeye verilen isimdir.¹²⁷
- 4) Hurma ve diğer ağaçları ihtiva eden yerlerdir.¹²⁸
- 5) Hurma ve diğer ağaçlarının bulunduğu yerlerdir.¹²⁹

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8/100; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, cev. Yusuf Türker, 138; Ebû’l-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fîrûzâbâdî, *el-Okyânûsü’l-basît fî tercemeti’l kâmusi’l-muhît*, cev. Mütercim Âsım Efendi (İstanbul: 2014), 4/300; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Adbülmevcûd- Ali Ahmed Muavvaz, 1/109.

¹²¹ Mastar binâi merre: “fa’leten” vezninde bir mastar tipi olup “işin bir defa vukû bulduğunu” ifade etmektedir. Buna göre cennet kelimesi, “bir kere örtmek” manasına gelir.

¹²² Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 1/201-202; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8/100; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’ gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-tenzîl* (Beyrut: Dârü’l-fîkr, 1415/1995), 1/257; Nâsüreddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el- Beyzâvî. *Envâru’t-tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl* (Mısır: 1968), 1/37.

¹²³ Şahin, “Cennet” 3/374.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/100; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsi’l-muhît*, cev. Mütercim Âsım Efendi, 4/300.

¹²⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr (Beyrut: 1415/ 1995), 1/170; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 1/201-202.

¹²⁶ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/37; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Adbülmevcûd- Ali Ahmed Muavvaz, 1/109.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/100.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/ 37; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Adbülmevcûd- Ali Ahmed Muavvaz, 1/109; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsi’l-muhît*, cev. Mütercim Âsım Efendi 4/300; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 1/ 201-202.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/ 37.

6) Dal ve yapraklarının sıklığı sebebiyle tıpkı bir örtü gibi zemini örterek gölgeleyen meyveli ve meyvesiz tüm ağaçlara cennet denilmiştir.¹³⁰

7) Ağaçlar dikilmiş, meyveler ve çeşitli bitkilerle çevrilmiş bir yerin adıdır.¹³¹

1.2. Cennetin İstilah Anlamı

İnsanın varlığı ile beraber var olan cennet kavramı, bütün dini inançlara göre dünyadayken iyi işler yapanlar için ölümden sonra veya kıyametin kopmasından sonra bir mükâfatın olacağı cennet inancı mevcuttur. Dinsel inanışlara göre cennet, dünyada iken günah işlemeyen veya yaptığı iyi amelleriyle, ibadetleriyle Tanrı tarafından bağışlanmış kimselerin öldükten sonra sonsuz bir mutluluk içinde yaşayacakları yerin adıdır. İslâm kaynaklarında cennet inancı, âhiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.¹³² Zemahşerî'ye göre cennet, ağaçlarının sıklığı ve dallarının genişliğinden dolayı zemini görünmeyen mekânın adıdır.¹³³ Benzer bir görüşe sahip olan İmâm Mâtürîdî ise cenneti şöyle tarif etmiştir: “Cennet, özellikle bir yerin veya bir mekânın adı olmayıp, ağaçlar topluluğu ve oraya dikilmiş çeşitli meyve bitkileri demektir.”¹³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de cennet, dünyadaki bağ bahçe olmakla beraber daha çok âhiret yurdu olarak nitelenmiştir. Cennet kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de cemi (çoğul) olarak 68 defa جَنَّات şeklinde, 1 defa الْجَنَّات şeklinde, tesniye (ikil) olarak 3 defa جَنَّان şeklinde, 2 defa جَنَّتَيْن şeklinde, 2 defa الْجَنَّتَيْن şeklinde, müfred (tekil) olarak 14 defa جَنَّة şeklinde, 51 defa الْجَنَّة şeklinde, 1 defa بِا لْجَنَّة şeklinde, zamirli olarak 1 defa جَنَّتْه şeklinde, 1 defa جَنَّتْكَ şeklinde, 1 defa جَنَّتْكِ şeklinde, 1 defa جَنَّتِي şeklinde, 1 defa بِجَنَّتِيْمْ şeklinde toplamda 147 yerde geçmektedir. Görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerîm’de cennet kelimesi müfred ve tesniye olarak kullanıldığı halde daha çok çoğul olarak (جَنَّات) şeklinde kullanılmıştır. Bu üslup ise, âhirette olan saadet yurdunun sadece belli bir bölgesinin değil tamamının adı olduğuna işaret vardır. Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de cennet kelimesi en çok Araf sûresinde 10 yerde zikredilmiştir. Bunlar sırasıyla, Bakara sûresinde 8 yerde, Al-i İmrân ve Kehf sûresinde 7 yerde geçmektedir. Yine aynı âyette iki defa cennet kelimesi geçen âyetlerde mevcuttur. Bunlar Tevbe sûresi 72. âyet, Saf sûresi 12. âyet ve Haşr sûresi 20. âyetlerdir. Bunlar sadece cennet kelimesinin geçtiği âyet sayısıdır. Bunun dışında âyet-i kerîmede cennet ve orada

¹³⁰ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 138; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/37; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsi'l-muhît*, cev. Mütercim Âsım Efendi, 4/300.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/119.

¹³² Şahin, “Cennet”, 7/374.

¹³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/256-257.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/94.

bulunan sonsuz nimetlerden bahsedilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de cennet tasvirlerine dair âyetler daha çok Rahmân, Vâkia, İnsân ve Gâsiye sûrelerinde cehenneme dair olanlara nispetle daha fazladır. Tezimizde bunları tespit etmemizin sebebi ebce ilmi ile meşgul olanların dikkatini çekmek ve bu konuda önemli bir çalışmaya ihtiyacın olduğu düşünülmektedir.

2. TE'VİLÂT'TA CENNET HAYATI

2.1. *Mâtürîdî'ye Göre Cennetin İsimleri*

2.1.1. *Cennet*

Dünya hayatında yaşadığı süre içinde İman eden ve salih amel işleyen kullarına âhiret hayatında Allah'ın mükâfat olarak müjdelediği sonsuz mutluluk yurdunun genel adıdır cennet. Kur'ân-ı Kerîm, hadîs ve diğer İslâmî kaynaklarda ebedi saadet yurdu olarak nitelenen cennet, çeşitli isim ve tasvirlerle beyan edilmiştir. Bunlar sırasıyla *Cennet*, *Firdevs*, *Adn*, *Naîm*, *Me'vâ*, *Ravza*, *Dârü's-Selâm*, *Dârü'l-Huld*, *Dârü'l-Karâr*, *Dârü'l-Muttakîn*, *Dârü'l-Mukâme*, *Dârü'l-Âhire*, *Âkibetü'd-Dâr*, *Ukbetü'd-Dâr* ve *Mekâmun Emîn* isimleriyle zikredilmiştir. İmâm Mâtürîdî, müminler için vâdolunan cennet sayısının dört olduğunu belirtmiş ve bunları Naîm cenneti, Me'vâ cenneti, Adn cenneti ve Firdevs cenneti şeklinde kaleme almıştır. Sonra bu dört cennetin her birinde diğerinin özelliği bulunduğunu ve isimlerinin çok olmasıyla birlikte cennetin tek olduğunu kaydetmiştir.¹³⁵ Bunların içinde **جَنَّات** ismiyle çoğul olarak kullanılması âhiretteki saadet yurdunun sadece belli bir bölgesinin değil tamamının ismi olduğu düşünülebilir. Mâtürîdî'ye göre cennet, ağaçlar dikilmiş, meyveler ve çeşitli bitkilerle çevrilmiş bir yerin adıdır.¹³⁶ Elmalılı kendi eserinde Bakara sûresinin 25. âyetindeki cennet kelimesini tefsîr ederken, cennetin müfred olarak kullanıldığında tüm cennetleri ihtivâ eden âhiret yurdunun kastedildiğini; çoğul olarak kullanıldığında ise âhiret yurdunu meydana getiren Adn, Me'vâ, Firdevs, gibi cennet çeşitlerini ve bunların katlarını ifâde ettiğini beyan etmiştir.¹³⁷

2.1.2. *Adn*

Adn kelimesinin lügat anlamı, *adene*, **عَدْنٌ** fiilinden olup, ikamet etti manâsına geldiği bildirilmiştir.¹³⁸ Bununla beraber, bir yeri mekân edinmek, bir şeyin merkezi ve ortası, bir

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9/150; 10/20.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/119.

¹³⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 2007), 1/274-275.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/450.

cevher veya maddenin aslı anlamlarına da gelir.¹³⁹ Söyle de denmiştir: *عَدْنٌ بِمَكَانٍ كَذَا* yani, “Şöyle bir yere yerleşti.” Bundan hareketle cevherin, değerli taşların yerleşik bulunduğu yere *عَدْنٌ* maden denmiştir.¹⁴⁰

Tevrat’ta Hz. Âdem’in yaratıldıktan sonra içine konulduğu bahçeden *Aden*’den bahsedilmiş ve bu kelime İbrânîcede *Eden* olarak ifâde edilmiştir.¹⁴¹ Orada verilen bilgilere göre Aden’in, Allah’ın bahçesi olup, o bahçede dört kola ayrılan bir nehrin aktığını, güzel çam ve çınar ağaçlarının olduğunu ve meyvesi güzel ağaçların bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴² İbrânîcede Eden kelimesi Ahd-i Atîk’te şahıs, kavim ve yer adı olarak ta kullanılmıştır.¹⁴³ İmâm Mâtürîdî Adn kelimesine mânâ verirken, adentü’l-belede *أَدْنْتُ الْبَلَدَ* bir beldeyi vatan edindim sözünü delil getirerek “İkamet edilen yer, ebediyet mekânında ikamet cennetleri.” anlamına geldiğini nakletmiştir.¹⁴⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de Adn cennetinden bahsederken hep cennet kelimesiyle, çoğul kipini kullanarak, *جَنَّاتٍ عَدْنٍ* şeklinde 11 defa zikredilmiştir.¹⁴⁵ Fahreddin er-Râzî, İbn Abbas, İbn Mes’ûd, İbn Ömer ve Hasan-ı Basrî’ye atfederek Adn cenneti hakkında şöyle tasvirde bulunmuştur: “Adn cenneti, arşın altında diğer cennetlerin de ortasında bulunan *mukarrebûn* yani, peygamberler, şehitler, sıddıklar ve âlimlerin bulunduğu zümresine tahsis edilmiş bir şehir veya saraydır. Burada altından yapılmış, inci ve yakutlarla süslenmiş yiyecekler ve hûrilerle donatılmış saraylar bulunan, içinde *tesnîm* ve *selsebîl* pınarlarının aktığı, arşın altında misk kokulu rüzgârların estiği, hiçbir insanın gözünün görmediği nimetlerle dolu olduğu mekândır.¹⁴⁶ İmâm Mâtürîdî Adn cennetini, cennetin merkezi olduğunu kaydetmiş,¹⁴⁷ ve şunları eklemiştir: “Adene fî mekânî kezâ.” *عَدْنٌ فِي مَكَانٍ كَذَا* denilince, ‘Şöyle bir yerde ikamet etti, sanki orada cennetler vardır, orada kalırlar, asla oradan ayrılmak ve yerlerini değiştirmek istemezler’ denilmiş olur. Bazıları da şöyle der: Adnü’s-Şey *عَدْنُ الشَّيْءِ* bir şeyin ortası ve merkezi demektir. Cenâb-ı Hak sanki Adn cennetini, cennetin merkezi manâsında kullandı. En doğrusunu Allah bilir.”¹⁴⁸

¹³⁹ Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zuraîb ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*, nşr. Beşir Muhammed Uyun (Dimaşk: 2002), 100.

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 983.

¹⁴¹ Kitâb-ı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Tekvin, 2/8.

¹⁴² Tekvin, 2/9; Hezekiel, 31/ 8.

¹⁴³ Tarihler 29/12; Krallar, 19/12; Hezekiel, 27/23.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9/150; 10/20.

¹⁴⁵ Tevbe, 9/72; Ra'd, 13/23; Nahl, 17/31; Kehf, 18/31; Meryem, 19/61; TâHâ, 20/76; Fâtır, 35/33; Sâd, 38/50; Mümin, 40/8; Sâf, 61/12; Beyyine, 98/8.

¹⁴⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, 16/132-133.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/451.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 12/289.

Adn cennetlerine girmenin şartlarını Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle beyan edilmiştir: “*Îmân edip sâlih amel işleyenler,*¹⁴⁹ *Allah’a itaatsizlikten sakınanlar,*¹⁵⁰ *Allah’a ve resûlüne itaat edenler, iyiliği teşvik edip, kötülükten alıkoyanlar, namaz dosdoğru kılanlar, zekât verenler,*¹⁵¹ *tövbe edip,*¹⁵² *günahlarından arınanlar,*¹⁵³ *Rablerinin rızasını gözeterek sabredenler, kendilerine rızık olarak verilenlerden Allah yolunda gizli ve açık harcayanlar, kötülüğü iyilikle savanlar,*¹⁵⁴ *hayır işlerinde yarışanlar,*¹⁵⁵ *Allah’a ve Resulü’ne iman ettikten sonra mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler,*¹⁵⁶ *Onlar, Allah’a verdikleri sözü yerine getiren ve onlar Allah’ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, Rab’lerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir.*”¹⁵⁷

Dünyada iken böyle davranışlarda bulunan kullarına Allah Teâlâ âyet-i kerimesinde şunları vâdetmiştir: “*Onlar, meleklerin, ‘Selam size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!’ diyerek mutluluk içerisinde ruhlarını teslim alacakları kimselerdir.*”¹⁵⁸ *İşte bunlar, çok esirgeyici olan Allah’ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan Adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O’nun vâdi yerine gelecektir.*”¹⁵⁹

“*Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak Adn cennetleri vardır.*”¹⁶⁰ “*O güzel sonuç Adn cennetleridir. Oraya babalarından eşlerinden ve nesillerinden sâlih olanlarla beraber girecekler, meleklerde her kapıdan onların yanlarına varacaklar.*” (Melekler:) “*sabrettiğinize karşılık size selam olsun derler.*”¹⁶¹ “*İşte onlara, içinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada tahtlarının üzerlerine kurulacaklar, ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler ve altın bileziklerle bezenecekler. Ne güzel bir karşılık ne güzel bir kalma yeri!*”¹⁶² “*Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Orada, sabah akşam rızıkları hazırdır. Kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte budur.*”¹⁶³ “*Orada yerlerine kurularak çeşit çeşit meyve ve içecek isteyebilecekler.*

¹⁴⁹ Beyyine, 98/7; Meryem, 19/60; Tâhâ, 20/75; Kehf, 18/30.

¹⁵⁰ Sad, 38/49, Nahl, 16/30.

¹⁵¹ Tevbe, 9/71; Ra’d, 13/22.

¹⁵² Meryem, 19/60.

¹⁵³ Tâhâ, 20/75.

¹⁵⁴ Ra’d, 13/22.

¹⁵⁵ Fâtır, 35/32.

¹⁵⁶ Saf, 61/11.

¹⁵⁷ Ra’d, 13/20-21.

¹⁵⁸ Nahl, 16/32.

¹⁵⁹ Meryem, 19/61.

¹⁶⁰ Sâd, 38/50.

¹⁶¹ Ra’d, 13/ 23-24; Mü’min, 40/8.

¹⁶² Kehf, 18/31; Fâtır, 35/33.

¹⁶³ Meryem, 19/62.

Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan eşit dilberler olacak. İşte bunlar, hesap günü size vâdedilenlerdir. Kuşkusuz bu, bitmek tükenmek bilmeyen nimetimizdir.”¹⁶⁴ “Onların Rab’leri katında ki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlarda Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabbi’ni sayıp ondan korkanlar içindir.”¹⁶⁵ “Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetmiştir. Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlıkta budur.”¹⁶⁶ O bahtiyar kullar Cennette şöyle derler: “Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, şükrün karşılığını eksiksiz verendir.” “O ki bizi lütfıyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.”¹⁶⁷

Allah’ın rızasını kazanmak cennet nimetlerinin en büyüğüdür. “Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetmiştir. Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlıkta budur.”¹⁶⁸ Allah’ın onlardan razı olması ise hepsinden büyüktür. Yani Allah’ın onlara bahsettiği her şeyden daha büyüktür. Çünkü Allah’ın rızasında, ruhun hayatı ve lezzeti vardır. Allah’ın onlara âhirette verdiği cennet, güzel meskenler gibi hususlarda, bedenın hayatı ve lezzeti vardır. Ruhî hayat, bedenî hayattan mertebe bakımından daha yüce ve büyüktür. Çünkü bedenın büyümesi bakımından bir etkide bulunmaz. Aynı şekilde lezzet, hamd ve güzel anmada, ruhun hayatı ve lezzeti bulunmaktadır. Zira bunda bedene ilişkin bir artış yoktur: Bu ancak ona dâhil olan bir ferahlık ve mutluluktur. Onun başına bir zillet geldiğinde veya kötü bir şey duyduğunda, bedeni acı duymaksızın üzölür ve bunu önemser veya ruhunda acı ve sıkıntı duyar. Bu, söz konusu durumun, bedeninde değil, ruhunda meydana gelmesinden dolayıdır. Bunun aslı şudur ki: Allah’ın rızasını kazanma talebiyle dünyada amel etmek, O’nun sevabına nail olmak için amel etmekten daha büyüktür. Çünkü Allah’ın rızasını kazanma talebiyle yapılan amel kişinin sorumluluğuyla ilişkin bir emirdir; sevap kazanma talebiyle amel etmek ise kişinin lehinde olan bir durumdur. Sorumluluğunda olan bir görevi eda eden bir kimse, lehine olan bir ameli yerine getiren kişiden mertebe ve fazilet bakımından daha üstündür. Çünkü herkes kendi lehinde olanı yapar ve bunda onun

¹⁶⁴ Sâd, 38/51-52-53-54.

¹⁶⁵ Beyyine, 98/8.

¹⁶⁶ Tevbe, 9/72.

¹⁶⁷ Fâtır, 35/34-35.

¹⁶⁸ Tevbe, 9/72.

yararı vardır. Fakat herkes başkası için bir davranışta bulunmaz. Bundan dolayı belirtilen durum gerçekleşir.¹⁶⁹

Bununla ilgili bir hadîsi şerifte Ebû Said el-Hudrî'den rivâyetle şöyle buyurulmaktadır. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Şüphesiz Azîz ve Celîl Allah cennet ehline: Ey cennet ehli buyuracak. Onlar; buyur Rabbimiz emrine hazırız. Hayır, senin ellerindedir diyeceklerdir. O: razı oldunuz mu buyuracak. Onlar: Bize ne oldu ki razı olmayâlim Rabbim. Bizlere yarattıklarından kimseye vermediklerini verdin diyecekler. O: Size bundan daha faziletlisini vereyim mi buyuracak. Onlar: Rabbim bundan daha üstün hangi şey olabilir ki diyecekler. O: Üzerinize rızamı indiririm ve ondan sonra ebediyen size gazap etmem buyuracak.”¹⁷⁰

2.1.3. Firdevs

Firdevs kelimesi sözlükte, içinde özellikle üzüm bağları olmakla beraber her türlü ağacın bulunduğu büyük bir bahçe anlamına gelir. Çoğulu ise *ferâdis* فَرَادِيس şeklindedir. Edebiyatta üzüm ve asmaların çoğunlukla olduğu sık ağaçlarla kaplı yemyeşil bahçeleri ifade için kullanılmıştır.¹⁷¹

Firdevs kelimesinin kökeni hakkında tartışmalı iddialar mevcuttur. Bunun Arapça kökenli bir kelime olduğunu söyleyenlerin yanında Farsça ve Grekçe kökenli bir kelime olduğunu da kaydetmişlerdir. Bu kelime Şam bölgesinde bahçe anlamında bir kelime olup, Arapçaya sonradan girdiği iddiasına karşılık büyük Arap şairi Hassân b. Sâbit'in bir beytinde geçen “*Cinân minel-Firdevs*” جَنَانٍ مِنَ الْفِرْدَوْسِ ifâdesini delil göstererek Arapların eskiden beri bu kelimeyi kullandıklarını belirtmişlerdir.¹⁷² Yine Arapça'da aynı kökten gelen *müferdes* (مُفَرَّدَس) kelimesi, çardaklanmış anlamını taşımaktadır.¹⁷³ Bu da Firdevs kelimesinin Arapça bir kelime olduğunu göstermektedir. Ayrıca Firdevs kelimesi, Yemâne ve Şam bölgesindeki bazı yerlerin özel adı olarak da kaynaklarda mevcuttur.¹⁷⁴ Fahreddin er-Râzî bu kelimenin Habeşçe bir kelime olduğunu söylemiştir.¹⁷⁵ İmâm Mâtürîdî Firdevs cennetine bu ismin

¹⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/435.

¹⁷⁰ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el- Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuât Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-1375/1955-1955), “Cennet”, 343.

¹⁷¹ Sait Özervarlı, “Firdevs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 8/123.

¹⁷² Ebû'l-Velîd Hassân b. Sâbit el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî, *Dîvân*, nşr. Seyyid Hanefî Haseneyn (Kahire: 1983), 339.

¹⁷³ Özervarlı, “Firdevs”, 8/123.

¹⁷⁴ İbn Kayyim el- Cevziyye, *Hâdi'l-ervâh*, nşr. Beşir Muhammed Uyun, 144-145.

¹⁷⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, 16/82.

verilme sebebini, “Ağaçlarla çevrelenmiş ve donanmış olmasındandır.” diye açıklamıştır¹⁷⁶ Başka bir yerde ise Rumca bir kelime olup bahçe anlamına geldiğini nakletmiştir.¹⁷⁷

Firdevs cenneti hakkında Hz. Peygamber’den şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: Enes b. Mâlik’ten rivâyet edilir: Rübeyyi bint Nadr Hz. Peygamber’e (a.s.) geldi. Oğlu Hârise b. Şurâka Bedir gününde, nereden geldiği belli olmayan bir ok ile şehit düşmüştü. Bu kadın Hz. Peygamber’e: “Ya Rasûlallah! Bana Hârise hakkında bilgi ver. Eğer o güzel bir sonuç elde etti ise sevabını Allah’tan bekler sabrederim. Eğer hayır üzere değil ise o takdirde de onun için durmaz dua ederim.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: “Ey Ümmü Hârise! Şüphesiz ki cennette birçok bahçe vardır. Senin oğlun Firdevs-i âlâyı elde etmiştir. Firdevs, cennetin en yüce yeri, tam ortası ve en güzel mekândır.” buyurmuştur.¹⁷⁸

Ubâde b. Sâmit’in naklettiği rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Cennet yüz tabakadır. İki tabaka arasında gökle yeryüzü arası kadar mesafe vardır. Firdevs, en yüksek derecededir. Firdevs bu derecelerin en üstünde bulunur. Cennetteki dört nehir buradan kaynaklanır. Allah Teâlâ’dan cenneti istediğiniz zaman Firdevs’i isteyin.”¹⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de Firdevs kelimesi iki defa zikredilmiştir. Bunlar Mü’minûn sûresi 11. âyeti ve Kehf sûresi 107. âyetlerdir. Bu iki âyette yüce Allah Firdevs cennetine girme şartlarını açıklamış, bu şartların başında yine diğer cennet âyetlerinde olduğu gibi ilk şart imân edip salih amel işlemek olduğunu beyan etmiştir.¹⁸⁰ Zira Kur’ân-ı Kerîm, kişide imân olmayıp Rabb’lerinin âyetlerini ve ona kavuşmayı inkâr edenlerin amellerinin boşa çıkacağını belirtmiştir.¹⁸¹ Ondan sonra Yüce Allah Mü’minûn sûresinde müminlerin kurtuluşa erdirip ve Firdevs cennetine varis olmanın şartlarını şöyle beyan etmiştir. Bunlar sırasıyla “*Namazlarını huşu içinde eda edenler, anlamsız, yararsız şeylerden uzak duranlar, zekâtını verenler, iffetlerini koruyup sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (cariyelerle) yetinenler, emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterenler ve namazlarını titizlikle sürekli olarak eda edenlerdir. İşte bu vasıfları şahsında taşıyan kullarına yüce Allah içlerinde ebedi olarak kalacakları Firdevs cennetine varis kılacağını.*” beyan etmiştir.¹⁸²

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/150.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/20.

¹⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Muhammed b. Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Takvî’n-Necât, 1422/2001), “Cihâd”, 14; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 24.

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, (İstanbul: 1413/1992), “Zühhd”, 39.

¹⁸⁰ Kehf, 18/107.

¹⁸¹ Kehf, 18/105.

¹⁸² Mü’minûn, 23/1-11.

2.1.4. Naîm

Naîm kelimesi sözlükte güzel, hoş hâl anlamlarıyla birlikte yaşamın hoşluğu, kolaylığı ve tatlılığı manâlarını içermektedir.¹⁸³

Kur'ân-ı Kerîm'de naîm kelimesi 17 defa zikredilmiştir. Bunlardan on bir âyette cennet kelimesiyle yan yana zikredilerek cennetin özel bir ismini teşkil etmiştir.¹⁸⁴ Diğer altı âyette ise nimetler anlamında zikredilmiştir.¹⁸⁵ İnfitâr sûresinin 13. âyetinde cahîm'in karşısı olarak zikredilmesi ve Muttaffî'nin sûresinin 22. âyetinde cennetle ilgili tasvirinde tek başına yer alması sebebiyle onun cennetin bir ismi olduğuna delil olarak gösterilebilir. Yine Hz İbrahim'in "*Beni Naîm cennetine mirasçı kıl.*"¹⁸⁶ diye dua etmesi cennetin ismi olduğunun delilidir.

İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserini tercüme eden Bekir Topaloğlu cennetle ilgili âyetlere anlam verirken naîm kelimesinin ekseriyetini cennetteki nimetler diye tercüme etmiştir.¹⁸⁷

İmâm Mâtürîdî naîm kelimesi hakkında şöyle bir ifâde kullanmıştır. "Bütün cennetler nimettir, çünkü içi nimetlerle doludur. Allah Teâlâ neye, nasıl isterse öyle isim verme hakkına sahip olduğu için cennetlerden birine Naîm Cenneti adını vermiştir."¹⁸⁸

Mâtürîdî'nin bu izahı naîm kelimesinin sadece cennetteki nimetler anlamıyla sınırlı olmadığını bilhassa cennetlerden birinin özel bir ismi olduğunu göstermektedir.

Cennetle ilgili bütün âyetlerde olduğu gibi Naîm Cennetine girme şartlarından ilk şartı önce Allah'a iman ve salih ameldir.¹⁸⁹ Sonra da sırasıyla takvâ sahibi olanlar,¹⁹⁰ ihlas sahibi olanlar,¹⁹¹ Naîm Cennetiyle müjdelenmişlerdir.

Bununla birlikte yüce Allah Naîm Cennetine girmeyi hak eden kulları ile ilgili âyetlerde âhiretteki insanları üç gruba ayırmıştır.¹⁹² Birinci grup amel defteri sağından verilenler, ikinci grup amel defteri solundan verilenler, üçüncü grup ise erdem, amel ve ödülde önde olanlardır. Âyet-i Kerîme'de amel defteri sağ tarafından verilenlere ne mutlu derken, amel defteri sol taraftan verilenleri de bedbaht olarak tanımlamıştır. Üçüncü grupta olan hayırda önde

¹⁸³ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 1465.

¹⁸⁴ Mâide, 5/65; Yûnus, 10/9; Hac, 22/56; Şuarâ, 26/85; Lokmân, 31/8; Sâffât, 37/43; Tûr, 52/17; Vâkıa, 56/12, 89; Kalem, 68/34; Meâric, 70/38.

¹⁸⁵ Tevbe, 9/21; İnsân, 76/ 20; İnfitâr, 82/13; Muttaffî'nin, 83/22, 24; Tekâsur, 102/8.

¹⁸⁶ Şuarâ, 26/85.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/320

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/320.

¹⁸⁹ Lokmân, 31/8; Hac, 22/56; Yûnus, 10/9.

¹⁹⁰ Tûr, 52/17; Kalem, 68/34.

¹⁹¹ Sâffât, 37/40.

¹⁹² Vâkıa, 56/7-10.

gidenleri ise sonraki âyetlerde Allah’a en yakın olanlar ve Naîm Cennetine mazhar olanlar şeklinde beyan etmiştir.¹⁹³ Âyette müminleri iki gruba ayırırken ehl-i küfrü ise tek grup olarak nitелеmektedir. Bu da küfrü tek millet olarak kabul eden Hanefî mezhep mensuplarının görüşüne bir delildir diyebiliriz. Çünkü yüce Allah aralarındaki mezhep ve din farklılığına rağmen ehl-i küfrü tek bir grup saymış, Müslümanları ise iki gruba ayırmıştır.

Allah Teâlâ Naîm Cennetindeki mutluluk hayatını çeşitli âyetlerde şöyle beyan etmiştir. *“Onlar karşılıklı olarak mücevherlerle işlenmiş tahtlar üzerinde oturup kurulmuşlardır. Çevrelerinde maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır. Bundan (içkiden) dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar. Yaptıklarının karşılığı olarak beğendikleri meyveler ve çanlarının çektiği kuş etleri vardır. Yine orada onlar için saklı inciler misali güzel gözlü huriler vardır. Orada ne boş şey işitirler ne de günaha sokacak bir şey. Söylenen sadece şu söz: Size selam olacaktır (esenlikler, mutluluklar). Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasındadırlar. Kesintisiz gölge ve çağlayarak akan sular arasındadırlar. Bitip tükenmeyen m ve yasaklanmayan bol meyveler arasında, Kabartılmış döşekler üzerindedirler. Yine orada onları kuşkusuz yepyeni bir yaratılışla yarattığımız bakire ve eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt olan eşler vardır.”*¹⁹⁴ Naîm cennetinde olanların dualarını Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmektedir: *“Orada onların duaları, ‘Sen bütün noksan sıfatlardan münezzehsin Allah’ım’! Karşılıklı dilekleri de ‘selam’ şeklinde olacaktır. Duaları da, ‘Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun diye son bulur.”*¹⁹⁵

2.1.5. Me’vâ

Me’vâ kelimesi sözlükte, sığınılacak yer, yurt, mesken, barınak anlamlarını ifâde etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de me’vâ kelimesi yirmi iki defa zikredilmiştir.¹⁹⁶ Bunlardan üçü cennetteki barınak anlamında zikredilirken,¹⁹⁷ diğerleri ise cehennemdeki barınak anlamında kullanılmıştır.

¹⁹³ Vâkıa, 56/11-12.

¹⁹⁴ Vâkıa, 56/15-37. Naîm cenneti ile ilgili benzer tasvirler Tûr sûresinin 17-24. âyetlerinde ve Sâffât sûresinin 41-49. âyetlerinde de beyan edilmiştir.

¹⁹⁵ Yûnus, 10/10.

¹⁹⁶ Âli-İmrân, 3/151, 162, 197; Nisa, 4/97; Mâide, 5/72; Enfâl, 8/16; Tevbe, 9/73, 95; Yûnus, 10/8; Ra’d, 13/18; İsrâ, 17/97; Nûr, 24/ 57; Ankebût, 29/25; Secde, 34/19, 20; Câsiye, 45/34; Necm, 53/ 15; Hadîd, 57/15; Tahrîm, 66/9; Nâziât, 79/39-41.

¹⁹⁷ Secde, 32/19; Necm, 53/15; Nâziât, 79/39.

Kur'ân'da me'vâ kelimesi ile ilgili şöyle haber verilmiştir: "*Andolsun ki onu, (meleği) iniş esnasında Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında bir daha gördü. Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır.*"¹⁹⁸

Bu âyette yüce Allah Teâlâ İsrâ ve Mirâc¹⁹⁹ esnasında vukû bulan hâdiselere Hz. Peygamber'in (a.s.) şâhid olduğunu beyan etmektedir. "*Andolsun ki onu, iniş esnasında bir daha gördü.*" bu âyette Hz. Peygamber'in (a.s.) kimi gördüğü müphemdir. Kur'ân-ı Kerîm'de sarîh isimleri zikredilmeyip de, ismi mevsuller zamirlerle zikredilen erkek veya kadınlar olduğu gibi melek veya cin ya da bir topluluk olma ihtimalini taşıyan âyetler mevcuttur. Kâtib Çelebî'nin nakline göre buna benzer üstü kapalı olan müphemât ilmini mercii sadece nakildir. Bu hususta re'y hiçbir manâ ifâde edemez demektir.²⁰⁰ Müphemât hakkındaki bilgiler, nakle dayandığına göre, o haberlerin sağlam senetlerle, Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiûna ulaşması gerekir.²⁰¹ Yukarıdaki âyette zikredilen zamir müphemdir. Tefsîrciler bu âyetteki zamirle ilgili görüşlerinde Hz. Peygamber'e görünenin Allah ya da Cebrail olma konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Bu âyet-i kerime müphemât kısmına girdiği için yorum yapmaksızın sadece ilgili rivâyetleri zikretmekle yetinmenin isabetli olacağının kanaatindeyiz.

Mesrûk şöyle dedi: Aîşe'nin yanında yaslanmış oturuyordum. Bana: "Ey Ebû Aîşe! Üç şey vardır ki, kim bunlardan birini söylerse Allah'a büyük iftira atmış olur" dedi. Ben bunlar nedir? Dedim. Aîşe: "Kim, Rasûlullah'ın Rabbini gördüğünü iddia ederse Allah'a büyük iftira atmış olur." dedi. Ben yaslandığım yerden doğruldum ve dedim ki: "Ey müminlerin annesi beni bir dinle acele etme. Azîz ve Celîl olan Allah: "Yemin olsun ki onu apaçık ufukta görmüştür"²⁰² "Muhakkak ki Muhammed onu başka bir inişinde yine görmüştü"²⁰³ buyurmuyor mu?" dedim. Âîşe şöyle dedi: "Ben ümmetin, Resûlullah'tan bu âyetin manâsını soran ilk kişiyim. Resûlullah buyurmuştu ki: "O görünen Cebrâildi. Ben Cebrâil'i bu iki kerinin dışında, yaratıldığı asıl şekliyle görmedim. Onu, vücudunun büyüklüğü yer ile gök arasını kapsamış halde semâdan iner halde iken gördüm..."²⁰⁴

¹⁹⁸ Necm, 53/13-15.

¹⁹⁹ İsrâ, gece yolculuğu yapmak, gece yolculuğu yaptırmak, gece gitmek, gece götürmek anlamlarını taşımaktadır. Mirâc ise, yukarı çıkılan yer, yukarı çıkarmak, yükseliş yolu anlamlarını ifade etmektedir.

²⁰⁰ Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, 2/2001.

²⁰¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr usûlü*, 186.

²⁰² Tekvîr, 81/23.

²⁰³ Necm, 53/13.

²⁰⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 8/38.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber’e Rabb’ini gördün mü? Diye sormuşlar, o da şu cevabı vermiş: ‘O’nu kalbimle iki kez gördüm.’ Bazı haberlerde şöyle dediği nakledilir: Allah’ı gözümle görmedim, fakat kalbimle iki kere gördüm.”²⁰⁵

İbn Abbâs’ın “*Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı*”²⁰⁶ mealindeki âyetle ilgili olarak şöyle dediği rivâyet edilir: “Muhammed Rabbi’ni iki kez kalbiyle gördü.”²⁰⁷

“*Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında. Cennetü’l-Me’vâ da onun yanındadır.*”²⁰⁸

Sidretü’l-Müntehâ son sidre, nihai sidre anlamlarına gelmektedir. Sidre ise ağaç veya ağaca verilen özel bir isimdir. Bununla birlikte Sidre, Arabistan Kirazı ağacının adı olduğu kaynaklarda mevcuttur. Hz. Peygamber (a.s.) altıncı semâda bulunan Sidretü’l-Müntehâda Hz. Cebrâîl’i asıl yaratılış şekliyle görmüştür. Buhârî’nin sahîhinde ise bu semânın yedinci semâ olduğu rivâyet edilmiştir. Bu yere Sidretü’l-Müntehâ ismin verilmesinin sebebi, yaratıkların bilgilerinin burada sona ermesidir. Bu noktadan sonra gayb âlemi ve ona ait bilgiler başlamaktadır. Yine Sidretü’l-Müntehâ’nın, sonsuzluk ötesi ağacı olduğu da kaynaklarda bildirilmiştir. Cennetü’l-Me’vâ da Sidretü’l-Müntehâ’nın yanındadır. Bu konu ile ilgi şu rivâyetleri sıralamak yerinde olacaktır:

Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) şöyle dedi: “Rasûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem göklere çıkarıldığı gece (İsrâ Gecesi) Sidretü’l-Müntehâ’ya götürüldü. Sidretü’l-Müntehâ altıncı semâdadır. Yeryüzünde semâya çıkarılan orada son bulur ve oradan alınır. Onun yukarısından inen şeylerde onda karar kılar, sonra oradan alınır.”²⁰⁹ Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) başka bir rivâyetinde “Buraya son nokta denilmesinin sebebi Rasûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem’in sünnetine bağlı olanların son nokta olmasıdır.”²¹⁰ demiştir.

Mâlik b. Sâ’saa, Resûlullâh’ın mirâca çıktığı hadîsini rivâyet ederken bu hadîsin bir bölümünde, Rasûlullâh’ın, yedinci göğe çıkıp Hz. İbrahim ile görüştüğten sonra şunları söylediğini rivâyet etmiştir. “... Sonra önüme son noktada bulunan sidre ağacı dikildi. Onun *Nebk* isimli meyveleri Hecer bölgesinin testileri gibiydiler. Onun yaprakları filin kulakları kadardı. Cebrâîl: ‘İşte bu, son noktada bulunan sidre ağacıdır. Sidretü’l-Müntehâdır’ dedi. Onun kökünden dört nehir akmaktaydı. İki nehir içeriye doğru ikisi de dışarıya doğru

²⁰⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), 1/223; Müslim, “İman”, 285,

²⁰⁶ Necm, 53/11.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/223; Müslim, “İman”, 285.

²⁰⁸ Necm, 53/14-15.

²⁰⁹ Müslim, “İman”, 81.

²¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 8/39.

akıyordu. Dedim ki: ‘Ey Cebrâil, bu nehirler nedir?’ Cebrâil: ‘İçeriye akan bu iki nehir, cennete ait nehirlerdir. Dışarıya akan ikisi ise Nil ile Fırat’tır” dedi.²¹¹

İmâm Mâtürîdî Sidretü’l-Müntehâ hakkında isim belirtmeksizin şu rivâyetleri aktarmıştır: “Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak oraya sidre adını verdi, çünkü yaratıklara ait bilgi orada son bulur, kimse onu geçemez. Şöyle de denildi: Yaratılanların kerâmetleri oraya ulaşınca durur, ondan öteye geçemezler. Sidrenin bir ağaç olduğu da söylenmiştir. Şehitlerin ruhları oraya kadar ulaştığı için Sidretü’l-Müntehâ denildiği de söylenmiştir.”²¹²

Bu konuda İbn Abbâs’ın (r.a.) naklettiği rivâyette Resûlullâh’ın (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ben Cibrîl aleyhisselâmı Sidretü’l-Müntehânın yanında gördüm, şu kadar şu kadar kanadı vardı.”²¹³

Mâtürîdî bu rivâyetlerden yola çıkarak Resûlullâh (a.s.) Cibrîl aleyhisselâmı yeryüzünde ilk defa Sidretü’l-Müntehâda gördüğünü, bu da ya gözlerinden perdenin kaldırılmasıyla ya da gözlerine fazla bir kuvvet verilmesi ihtimal dâhilinde olduğunu beyan etmiştir. Sonra Resûlullâh’ın Sidretü’l-Müntehâya çıkarıldığında onu orada bir kez daha gördüğünü kaydetmiştir.²¹⁴

“*Rabb’inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir.*”²¹⁵

İmâm Mâtürîdî “*Rabb’inin huzurunda (hesap vermekten) korkan.*” âyetinde ki makamdan maksadın Rabb’inin hesaba çekmesi ya da Rabb’i katındaki mevkii olması mümkün olduğunu, makamın ise Allah’a izafet edildiğini söylemiştir.²¹⁶ Çünkü ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatı O’na izafet edildiği için âhiretle ilgili olan her hal O’na izafe edilmiş olmaktadır.

Korkunun, ise kişinin içinde bulunduğu kötü halden yani bulunduğu makamın Allah Teâlâ’nın bulunmayı yasaklamış olduğu bir makam olmasından korktuğunu belirtmiştir.²¹⁷

“*Nefsine kötü arzuları yasaklayan.*” Cümlesindeki yasaklamanın sadece sözlü bir yasaklama olmayıp, nitekim yasaklamadan maksadın kişi kendi nefsinin şehvet arzularından ve lezzetlerinden el çekmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bununda nefsinin kötü arzularından el çekmesi, ona âhiret azabını hissettirmesi ve onun kendisine vereceği acı ve ıstırapı hatırlatması ve sakındırmasıyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Kişinin bunu yaptığı takdirde

²¹¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 8/39.

²¹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/219.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/412, 460.

²¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/219.

²¹⁵ Nâziât, 79/40-41.

²¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/58.

²¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/58.

nefsin peşin şehvet arzularını terk etmesi ve âhiret için çalışması kolay olduğunu beyan etmiştir.²¹⁸

Mâtürîdî İnsanlar nefislerini peşin zevklerin ardına düşmekten alıkoymada iki kısma ayrıldığını söylemiş ve bunu şöyle izah etmiştir: “Kimi vardır ki nefsi üzerinde egemenlik kurar ve ona arzu ettiği şeyleri vermez; bu gibiler devamlı olarak bir çaba ve yorgunluk içinde olur. Kimileri de vardır ki nefsine yaptıklarının sonucunu hatırlatır, ona itaat edenler için hazırlanmış olan sevapları gösterir, zalimlerin başlarına gelecek azapları bildirir. Bunun sonucunda nefis onları sanki baş gözüyle görmüş gibi olur, bunun tabii sonucu olarak da âhiret lezzetlerini dünya lezzetlerine tercih eder. Zira âhiret lezzetleri hem daha devamlı hem de daha haz vericidir. Böyle olunca da âhiret hayatı için çalışıp onun için kolay hal alır.”²¹⁹

*“İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır.”*²²⁰

Me’vâ kelimesinin yer aldığı bu âyette Cenâb-ı Hak onlara iman etme ve yararlı işler yapma karşılığında cenneti vadetmiştir. Mâtürîdî bu âyetin tefsîrinde, âyette müminin mimin iken yararlı olmayan işler yapabileceğine dair delil olduğunu söylemiş, bunun sebebinin ise yararlı olmayan işler yapması söz konusu olmayan yerde Cenâb-ı Hakk’ın yararlı işler yapma şartını belirtmesinin hiçbir anlam taşımadığını beyan etmiştir.²²¹

Me’vâ kelimesinin cehennemdeki barınak anlamında zikredilen âyetlerde kulların yaptıkları filler Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle beyan edilmiştir.

*“Allah’ın, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyi O’na ortak koşanlar, ganimetten aşınarak emanete hıyanet edip, Allah’ın gazabına uğrayanlar, şehirleri diyar diyar dolaşan inkârcılar.”*²²² *“Kendilerine yazık etmekte iken melekler canlarını aldıkları kimseler.”*²²³ *“Allah’ı bırakıp ta şeytanı dost edinen, şeytanın boş kuruntularına ve vaatlerine aldanan kâfirler.”*²²⁴ *“Yeniden savaşmak için bir tarafa çekilme veya başka bir birliğe katılma amacı olmaksızın düşmana arkasını dönüp kaçanlar, Allah’ın gazabına uğrayanlar.”*²²⁵ *“Allah’ın âyetlerinden gafil olup, O’na kavuşmayı (ölümden sonraki dirilişi ikrâr etmeyenler) ummayanlar ve dünya hayatından hoşnut olup, ona bağlananlar.”*²²⁶ *“Allah’ın buyruğuna*

²¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/58.

²¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/58-59.

²²⁰ Secde, 32/19.

²²¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 11/323.

²²² Âl-i İmrân, 3/151, 162, 197.

²²³ Nisâ, 4/97.

²²⁴ Nisâ, 4/119-120.

²²⁵ Enfâl, 8/16.

²²⁶ Yûnus, 10/7.

(Allah'ın kendilerini davet etmiş olduğu dini kabul etmeyenler)²²⁷ uymayanlar.”²²⁸ “Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber geldiğinde, Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi diyerek delalet yoluna sapanlar.”²²⁹ “Sırf dünya hayatına has aralarında ki muhabbet (çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp kendilerine birtakım putlar edinenler.”²³⁰ “Fâsıklık etmiş olanlar”²³¹ “Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur denildiği zaman da, ‘kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz’ diyerek hakkı inkâr edenler, kibre kapılanlar ve günaha dalan kimseler”.²³² “Münafık erkekler ve münafık kadınlar”.²³³ “ Azgınlık yapıp, küfre düşenler.”²³⁴ “Ve dünya hayatını âhirete tercih edenler”²³⁵

2.1.6. Dârü's-selâm

Esenlik, huzur, barış içinde olma ve hoş olmayan maddî ve mânevî âfetlerden korunmuş olmak anlamını ifâde eden *seleme* سَلَم kökünden gelen selâm kelimesi aynı anda Esmâ-i Hüsnâ'dan olup, ayıptan kusurdan, eksiklikten fenâ ve zevâlden münezzeh olan, selâmet arayanları aradıkları selâmete ulaştıran Allah'ın isimlerinden biridir. Allah'ın selâm sözcüğüyle vasfedilmesinin nedeni, mahlûkâta ilişkin ayıpların, kusurların, lekelerin veya âfetlerin, belaların veya dertlerin ona ilişmemesidir.²³⁶

Dâr kelimesi ise, konak, ev, duvarla etrafının dönülmüş, çevrilmiş veya kuşatılmış hâli anlamını ifâde etmektedir. *Deverân* دَوْرَان kelimesi göz önünde bulundurularak böyle adlandırılmıştır. Ayrıca *dâratun* دَارَةٌ şeklinde de kullanılmıştır. Çoğulu *diyâr* دِيَار şeklindedir.²³⁷ Türkçede ki diyar kelimesi de buradan gelmektedir. Yine ihâta eden, etrafını çeviren, kuşatan çizgi anlamlarını ifâde eden *dâire* دَائِرَةٌ kelimesi de buradan türemiştir. *Dâr* kelimesi bu manâlarla birlikte mıntıka, bölge, ülke, şehir veya köy olarak ve aynı şekilde dünya olarak ta adlandırılmıştır.²³⁸ Yine Araplarda evden ayrılmayan evcil, yerli anlamında *dârî* دَارِي kelimesinin yanında baş dönme anlamına gelen *düvâr* دَوَار kelimeleri de kullanılır.

²²⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/445.

²²⁸ Ra'd, 13/18.

²²⁹ İsrâ, 17/94, 97.

²³⁰ Ankebût, 29/25.

²³¹ Secde, 32/20.

²³² Gâsiye, 45/31-32.

²³³ Hadîd, 57/ 13; Tahrîm, 66/9.

²³⁴ Nâziât, 79/37.

²³⁵ Nâziât, 79/38.

²³⁶ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 744.

²³⁷ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 561.

²³⁸ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 561.

Dâr kelimesi günümüz Arapçasında ev, bina, mesken, konut, ikametgâh, merkez, orta, vatan, yurt, yer, bölge, kesim, müessese, ticarethane, firma, anlamlarında kullanılmaktadır.

Yukarıda anlamını verdiğimiz selâm kelimesi ile yurt, ev bark anlamlarına gelen dâr kelimesi ile birlikte selâmet, esenlik, huzur, maddî ve mânevî âfetlerden korunmuş olan yurt anlamına gelir. Dârü's-selâm ile ilgili Fîrûzâbâdî kendi eserinde şöyle beyanda bulunmuştur: “Dârü's-selâm, Cennet-i âlâdır ki dâhil olanlar âfattan ve Naîmi inkizâsından sâlim olurlar.”²³⁹

Dârü's-selâm, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın seçkin kulları olan müminler için vâdedilmiş ebedî huzur yurdu olan cennetin özel bir ismi olarak iki yerde geçmektedir.²⁴⁰ Cennet ehli her türlü âfetten sâlim olduğu için Cenâb-ı Hak, onu selâm kelimesine nispet etmiştir.²⁴¹ Dârü's-selâm kelimesinin zıddı Kur'ân-ı Kerîm'de *dâru'l-bevâr* دَارُ الْبَوَارِ yani helâk yurdu²⁴² veya *dâru'l-fâsikîn* دَارُ الْفَاسِقِينَ fâsıkların yurdu²⁴³ olarak beyan edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Dârü's-selâm hakkında şöyle haber vermektedir:

*“Rabb’leri katında onlara esenlik yurdu vardır ve yapakta oldukları (güzel) işler sebebiyle Allah onların dostudur.”*²⁴⁴

Mâtürîdî bu âyetin tefsîr esnasında şunları kaydetmiştir: “Buradaki selâm السَّلَام kelimesinin cennetin ismi olması muhtemeldir, yani onlar için cennet vardır, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurur: *“Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor.”*²⁴⁵ Buradaki selâm kelimesinin Allah'ın ismi olması da muhtemeldir. Buna göre âyet, onlar için Allah'ın yurdu, yani cennet vardır anlamına gelir.”²⁴⁶

*“Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor”*²⁴⁷

İmâm Mâtürîdî bu âyet-i kerîmede ki esenlik yurdu anlamına gelen Dârü's-selâm'dan maksadın cennet olduğunun iki sebepten dolayı olduğunu aktarmış ve bunları şöyle izah etmiştir: “Birincisi, cennete giren herkesin her türlü âfetten ve korkudan emin ve sâlim yurdu olduğu için ona esenlik yurdu (Dârü's-selâm) ismi verilmiştir. İkincisi ise, âyetteki dâr الدار

²³⁹ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsî'l-muhît*, cev. Mütercim Âsım Efendi, 4/5043.

²⁴⁰ En'âm, 6/127; Yûnus, 10/25.

²⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/52.

²⁴² İbrâhim, 14/28.

²⁴³ A'râf, 7/145.

²⁴⁴ En'âm, 6/127.

²⁴⁵ Yûnus, 10/25.

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/230.

²⁴⁷ Yûnus, 10/25.

kelimesinden maksat cennettir, Selâm da Allah'tır; cennet Allah dostlarının mekânı olduğu için Cenâb-ı Hak kendine nispet etmiştir.”²⁴⁸

Ebû Kilâbe'den rivâyet edilen bir hadîste Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: “Bana denildi ki: Gözün uyusun, fakat kalbin açık olsun ve kulağın duysun! Bunun üzerine gözlerim uyudu, ancak kalbim ve kulakların açık kaldı. Sonra denildi ki: Bir efendi bir saray yaptı, sonra bir ziyafet hazırladı ve insanları davet için elçi gönderdi. Davetçiye uyan saraya girer, ziyafet sofrasından yer, efendi de ondan hoşnut olur. Davetçiye uymayan da ne o saraya girebilir, ne de ziyafet sofrasından yiyebilir ve ne de efendi ondan hoşnut olur. Burada ki efendi Allah'tır, saray İslâm'dır, sofrâ cennettir, davetçi de Muhammed aleyhisselâmdır.”²⁴⁹

Başka bir rivâyette Câbir b. Abdullah (r.a) şöyle dedi: “Bir gün Resûlullah (s.a) yanımıza geldi ve şöyle dedi: Rüyamda Cebrâîl'ı başucumda, Mîkâîl'i de ayakucumda dururken gördüm; biri diğerine şöyle diyordu: Onun için bir darb-ı mesel söyle dedi, o da şöyle söyledi: Dinle! Kulağın duysun! Anla, kalbin de idrak etsin! Senin ve ümmetinin misali, tıpkı saray yaptıran bir krala benzer. Kral sarayın içinde bir konak yaptırmış, sonra oraya bir sofrâ kurmuş, sonra bir elçi gönderip insanları yemeğe davet etmiş! Burada ki kral, Allah'tır! Saray İslâm'dır! Konak, cennettir! Sen ise ya Muhammed, elçisin! Sana uyan İslâm'ı benimser, İslâm'ı benimseyen cennette girer. Cennette giren de sofradaki nimetlerden yer.”²⁵⁰ Eğer sahîh ise bu rivâyet de, âyet-i kerimede belirtilen Dâru's-selâm'dan maksadın İslâm olduğunu kanıtlar. En doğrusunu Allah bilir.”²⁵¹

İmâm Mâtürîdî kendi eserinde cennetin isimlerinin zikrederken Firdevs, Adn, Naîm ve Me'vâ olmak üzere cennet isimlerinin dört olduğunu belirtmiş,²⁵² eserinin başka yerinde buna ilaveten Dâru's-selâm ve Dârü'l-kuds isimlerini de cennetin isimlerinden olduğunu beyan etmiştir.²⁵³

2.2. Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Yeri ve Halen Yaratılmışlığı

Cennetin şu anda var olup olmaması İslâm âlimleri arasında ihtilaflı bir konudur. Mu'tezile mensuplarından Ebû Ali el-Cubbâi, Bişr b. Mu'temir ve Ebu Huseyn el-Basrî gibi

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/54.

²⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Mukaddime”, 1; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 11/103-104.

²⁵⁰ Tirmîzî, “Edeb”, 76.

²⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/53-54.

²⁵² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9/150; 10/20.

²⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/95.

müellifler cennet ve cehennemin yaratıldığını ve şu anda mevcut olduğunu beyan etmişler.²⁵⁴ Lakin Mu‘tezile mezhebine mensup olanların ekserisi Ehl-i Sünnet’e muhalif olarak cennete ve cehenneme şu anda ihtiyacın olmadığını, buna kıyametten (hesaptan) sonra ihtiyaç duyulduğundan dolayı cennet ve cehennemin şu anda yaratılmadığını savunmuşlardır. Nitekim Mu‘tezile kendi görüşlerini savunurken delil olarak Âl-i İmrân sûresinin 133. âyetinin yorumunda cennet ve cehennemin yaratılmadığına işaret ettiğini beyan etmiştir.

Söz konusu âyet hakkında şunları söylemişlerdir: “*Muttakilere vaad olunan cennetin genişliği gökler ve yer kadardır*”²⁵⁵ âyet-i kerîmesi gereği cennetin şu anda yaratılmış olması, cisimlerin (vücutları) birbirine girmesi mümkün olmadığı için tasavvur edilemez. Yani genişliği gökler ve yer kadar olan cennet şu anda var olsaydı gökler ve yerle karışması gerekirdi, bu da mümkün olmadığına göre cennet ve cehennem bu gökler ve yerin yok olmasından (kıyametin kopmasından) sonra meydana gelebilir.”²⁵⁶

Mu‘tezile mensupları arasında cennet ve cehennemin yaratılıp yaratılmadığı konusu sadece tartışılmakla kalmamış, farklı görüşleri ifade edenler birbirlerini tekfire kadar gitmişlerdir. Bu noktada Mu‘tezile’nin Hişamiyye fırkası cennet ve cehennemin yaratılmış olduğunu söyleyenleri tekfir etmiştir.²⁵⁷ Yine Mu‘tezile kelamcıları Bakara suresi 35. ve 36. âyetlerini, A’râf suresi 19. ayetini ve Tâ Hâ suresi 117. ayetlerini delil göstererek bu âyetlerdeki Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın kıssasının geçtiği yerin âhiret hayatındaki cennet değil, dünya bahçelerinden bir bahçe olduğunu söylemişlerdir.²⁵⁸

Çağımız müelliflerinden Mu‘tezile’nin görüşünün benzerini söyleyen Süleyman Ateş kendi eserinde Hz. Âdem’in çıkarıldığı cennet ile ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Kıssada sözü edilen cennet, insan ruhunun bedenden ayrıldıktan sonra gideceği hulûd cenneti değildir. Yüksek bir tepede bulunan bahçe veya dünyanın ilk zamanlarında yeryüzünün çoğunu kapsayan, tropikal kuşakta balta girmemiş ormanlardan biridir. Çünkü hulûd cennetinden dönüş yoktur ve orada günah işlenmez. Oysa Âdem bu cennette günah işlemiş ve bu günahı yüzünden oradan çıkarılmıştır. Öyle ise bu cennet, hulûd cenneti değil, bir dünya cennetidir.”²⁵⁹

²⁵⁴ Ebu’l-Fazl Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî, *el-Mevâkıf fi ilmi’l-keîâm*, (Kahire: t.s.), 374; Ali b. Sultan Muhammed el- Kârî el Hanefî, *Şerhu’l-fıkhi’l-ekber*, İstanbul:1375/1955), 249.

²⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/133.

²⁵⁶ Îcî, *el-Mevâkıf fi ilmi’l-keîâm*, 375-376.

²⁵⁷ Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, cev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 120.

²⁵⁸ Pezdevî, *Usûlu’d-dîn*, nşr. H. P. Linss, 3.

²⁵⁹ Süleyman Ateş, *Kur’ân Ansiklopedisi* (İstanbul: Kuba Vakfı Yayınları, 2002), 4/317.

Ehl-i Sünnet âlimleri âyette beyan edilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennette iskân edilmeleri, bir hikmet nihayetinde oradan çıkarılmaları vakıasını yorumlarken cennetin var olduğu sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte bu âyetlerde zikredilen bütün özellikler Mu'tezile'nin dediği gibi dünya bahçelerinden bir bahçe olmayıp, Adn cennetlerinin niteliklerinden olduğunu söylemişlerdir. Nihayetinde İmâm Mâtürîdî dâhil Ehl-i Sünnet'e göre, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın uhrevî âlemdeki cennette kaldığını beyan etmişler ve cennetin yaratıldığını ve şu anda mevcut olduğunu belirtmişlerdir.²⁶⁰

*Ve dedik ki: Ey Âdem, sen zevcenle birlikte cennette yerleş ve ondan istediğiniz gibi bol bol, yiyiniz. Yalnız bu ağaca yaklaşmayınız, aksi takdirde ikinizde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz.*²⁶¹

Âdem ile eşinin girip ikâmet etmekle emrolunduğu cennetin müttakîlere vaad olunan âhiretteki cennet mi yoksa dünya bahçelerinden bir bahçe mi sorusu ihtilaflı bir konudur. Mu'tezile ve Kaderiye'nin, Hz. Âdem ebedîlik cennetinde değil, Suudi Arabistan sınırları içerisinde yer alan Aden topraklarındaki bir bahçede idi, şeklinde kanaatindedirler.²⁶²

Mu'tezile ve Kaderiye, bid'at kabilinden bu görüşlerine şu delilleri sıralamışlardır: "Eğer yerleştirildikleri yer âhirette ki ebedîlik cenneti olsaydı, İblîs'in Hz. Âdem'e ulaşması mümkün olmazdı. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; *"Orada ne bir boş söz, nede günah gerektiren bir iş vardır."*²⁶³ *"Orada ne bir boş söz işitirler, ne de yalan."*²⁶⁴ *"Orada ne bir boş söz, ne de günahı gerektiren bir söz işitirler. Orada işittikleri ancak selam selâm sözüdür."*²⁶⁵ Diğer taraftan yüce Allah şu buyruğu dolayısıyla da cennetlikler cennetten çıkmazlar. *"Onlar oradan çıkarılacak da değildirler."*²⁶⁶

"Ayrıca âhirette ki ebedîlik cenneti kutsallık yurdudur. Orası günahlardan ve masiyetlerden uzak tutularak takdis edilmiş ve bu gibi şeylerden temizlenmiştir. İblîs ise orada boş söz söylemiş, yalan söylemiştir. Hz. Âdem ve Hz. Havva da masiyetleri sebebiyle cennetten çıkarılmışlardır. Bununla birlikte Hz. Âdem'in Allah katındaki makamının

²⁶⁰ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et- Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: 1409/1989), 5/107-109; Îcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l- kelâm*, 375; Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, nşr. H. P. Linss, 238.

²⁶¹ Bakara, 2/35.

²⁶² Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyra, 5/109.

²⁶³ Tûr, 52/23.

²⁶⁴ Nebe, 78/35.

²⁶⁵ Vâkia, 56/25-26.

²⁶⁶ Hicr, 15/48.

yüceliğine ve aklının mükemmelliğine rağmen, ebedîlik yurdunda ve sonu gelmeyecek bir mülk arasında bulunmakla birlikte, ebedîlik ağacını araması nasıl mümkün olabilir.”²⁶⁷

Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Kurtubî, bu suale şu şekilde bir cevap vermiştir: “Şanı yüce olan Allah, âyet-i kerimede geçen cennet kelimesini elif lam takısı ile birlikte belirtli (marife) şeklinde zikretmiştir. Ben Allah’tan cenneti dilerim, diyen kimsenin sözünden bütün insanların örfünde anlaşılan sadece onun âhiretteki ebedîlik cennetini istemesidir. Başka bir anlaşılması mümkün değildir. İblîs’in Hz. Âdem’i aldatmak üzere cennete girmesi ise aklen imkânsız değildir. Diğer taraftan Hz. Musa, Hz. Âdem ile karşılaşmış ve Hz. Musa ona: “Sen kendi soyundan bedbaht olmasına sebep oldun, onları cennetten çıkarttın” demiştir.”²⁶⁸ Burada cennet kelimesinin başına elif lam takısının geliş sebebi onun bilinen ebedîlik cenneti olduğuna delil olsun dıyedir. Hz. Âdem, Hz. Musa’nın bu sözlerini itiraz etmemiştir. Eğer bu başka bir cennet olsaydı, Hz. Musa’ya karşı çıkardı. Hz. Âdem Hz. Musa’nın söylediklerine cevap vermeyip sustuğuna göre yüce Allah’ın onları çıkarttığı cennetin, cennetten çıktıktan sonra götürüldükleri yerden farklı olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bunların delil olarak sıraladıkları âyetlere gelince; bu gibi hususlar şanı yüce Allah tarafından Kıyamet gününde cennet ehlinin oraya girmesinden sonra gerçekleşecek şeylerdir. Yüce Allah’ın orada ebedî kılmak istediği kimseler için, oranın ebedîlik yurdu olması ile birlikte, ölümüne hükmettiği kimseleri de oradan çıkarması arasında bir çelişki yoktur ve bu imkânsız bir şey değildir. Tefsîr âlimleri, meleklerin cennet ehlinin yanına girip yine oradan çıkacaklarını ittifakla kabul etmişlerdir. Diğer taraftan cennetin anahtarları İblîs’in elinde bulunuyordu. İsyan ettikten sonra bu anahtarlar ondan alındı. Peygamber (a.s.) İsrâ gecesı cennette girmiş, çıkmış, orada bulunanları haber vermiş ve bunun gerçekten ebedîlik yurdu olan cennet olduğunu söylemiştir. Yine âyette geçen yerleş (uskun) diye buyurması, orada zamanla çıkacağına işarettir. Çünkü sakın olmak, mülk edinmek değildir. Bundan dolayıdır ki ârifin birisi şöyle demiştir: “Sükna (mesken edinip yerleşmek) belli bir süreye kadardır, sonra sona erer.” Âdem ile Havva’nın cennete girişleri bu şekilde olmuştur. Durum böyle olduğuna göre, bu ilim adamlarının çoğunluğunun şu sözlerine de delalet etmektedir: Bir kimse birisini kendisine ait olan bir meskende iskân ettirse, iskân edilen kişi orayı süknasıyla mülk edinmiş olmaz. Bu iskân süresi sona erdi mi, o mesken sahibi iskân ettiği kişiyi çıkartabilir.”²⁶⁹

Yukarıda verilen bilgilere dayanarak şöyle bir soru akla gelebilir. “Eğer daha önceden cennetin anahtarları İblîs’in elinde bulunuyordu ve İblîs Allah’a isyan ettikten sonra cennetin

²⁶⁷ Pezdevî, *Usûlu’ d-dîn*, nşr. H. P. Linss, 238.

²⁶⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 20.

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdülmuhsin et-Turkî, 1/298.

anahtarları onun elinden alındı. İblîs'in isyan etme sebebi de kendini Âdem'den üstün bir varlık kabul edip, Allah'ın Âdem'e secde et emrine itaat etmeyip Hz. Âdem'in çamurdan kendisinin ise ateşten yaratıldığını öne sürerek büyüklük taslaması²⁷⁰ nihâyetinde İblîs cennetten kovulmuş ve kendisine kıyamet gününe kadar süre verilerek yüce Allah'ın lanetine uğramıştır. İblîs, o günden beri Hz. Âdem'e ve zürriyetine düşman olduğunu ve İblîs'in Yüce Allah'ın izzetine yemin ederek ihlâsa erdirilmiş kulları hâriç tüm insanları azdıracığına yemin ettiğini Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmiştir.²⁷¹ Peki, lanetlenmiş olarak cennetten kovulan İblîs Hz. Âdem'i aldatmak için cennete nasıl girdi?"

İmâm Mâtürîdî bu sorunun cevabını şöyle açıklamıştır: "İblîs'in Hz. Âdem'e vesveseyi ulaştırma yolu konusunda fikirler beyan edilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Âdem gökte, İblîs ise yeryüzünde idi; İblîs vesvesesini Allah'ın yarattığı bir yolla Hz. Âdem'e ulaştırmıştır." Bazıları İblîs'in yılanın başında iken Hz. Âdem'e hitap ettiğini ileri sürmüştür. Bir de şöyle denilmiştir: *"Bu sana ve eşine düşman olan birisidir, sakın cennetten çıkmanıza sebep olmasın!"*²⁷² Şeklinde hitap ettiği sırada İblîs'in sahip olduğu görünümü sonradan değiştirdiğinden Âdem onu tanımamıştır. Şâyet tanısaydı Allah'ın uyarmasından sonra aldanması söz konusu olmazdı. Aslında bu husûsun nasıl gerçekleştiğini sadece Allah bilir."²⁷³

İmâm Mâtürîdî açıklamalarına devam ederek şunları nakletmiştir: "Hz. Âdem ve İblîs olayına bağlı olarak şeytanın insana vesvese verme yöntemleri konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları, "Şeytan insanın teni ile eti arasında kanın dolaşması gibi dolaşır, bu esnada yüzünü kişinin kalbine doğru çevirir ve fikirlerini telkin eder" demiştir.²⁷⁴ Bazı âlimler de şöyle demiştir: "Şeytana, fikirlerini insanın kalbine ulaştırma gücü verilmiş, vesvesesini kendisi için belirlenen bir yolla onların kalbine yerleştirmesi imkânı tanınmıştır. İnsan bu mekanizmanın mahiyetini bilememektedir". Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: İnsanın ruhu (nefs) akıcı bir nesne gibi bedenine yayılıp her yeri dolaşır, öyle ki hapseden beden olmasaydı tabiatın her noktasına yayılma imkânı bulacaktı. Nitekim bedeninin istirahatete çekildiği uyku halinde bu durum gerçekleşmektedir. Kişinin yeryüzünün uzak bölgesinde bulunan bir üzerindeki fikri etkisi de sanki onu görüyormuş gibi buna –benzetmektedir. İşte şeytanın insana nüfuzu ve etkisi bu türden bir şeydir."²⁷⁵

²⁷⁰ Bakara, 2/34; Araf, 7/11, 12; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; TÂ HÂ, 20/116; Sâd, 38/73-76.

²⁷¹ Sâd, 38/ 77-84.

²⁷² Tâ Hâ, 20/117.

²⁷³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/131.

²⁷⁴ Buhârî, "Ahkâm", 21, "Bed'ul-halk", 11; Müslim, "Selâm", 23-25.

²⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/131.

İmâm Mâtürîdî sözlerine devamla şunları eklemiştir: “Biz deriz ki başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür. Sözü edilen husûsun mahiyetini bilmeyiz. Şu kadar var ki Allah Teâlâ hem hak hem de bâtil için kendilerini tanıtıcı bazı belirtiler yaratmıştır. Bâtıla çağrı yapıp hakka engel olan her şey şeytan işi olup böylesinden Allah’a sığınmak gerekir, keyfiyet ve mahiyeti bilinmese de. Allah şöyle buyurmaktadır:²⁷⁶ *“Eğer şeytandan sana bir tahrik gelirse hemen Allah’a sığın. Çünkü O, işiten ve her şeyi bilendir. Allah korkusu bilincini taşıyanlara şeytandan bir vesvese gelince toparlanıp sorumluluklarını hatırlar ve hemen gerçeği görürler.”*²⁷⁷

İslam’da Kur’ân-i Kerîm’den sonra ilkin kaynak olarak kabul ettiğimiz hadîs-i şeriflerde de cennetin hâlihazırda yaratıldığı beyan edilmiştir: İbn Abbâs’tan gelen uzun bir rivâyette Hz. Peygamber’in güneş tutulduğu esnada uzun bir namaz kıldıktan sonra ashabı onu namazda iken bir şeye uzandığını görürler ve bunu sebebini sorarlar. Hz. Peygamber de onlara şu cevabı verir: “Ben cenneti gördüm ve bir salkıma uzandım eğer onu alabilseydim dünya durdukça ondan yerdiniz. Bana cehennem de gösterildi, bugünkü kadar böyle feci bir manzara asla görmedim...”²⁷⁸

2.3. Mâtürîdî’ye Göre Cennetin Ebediliği

İslâm kaynaklarında ihtilaflı konulardan biri de. Cennetin ebediliği konusudur. Mu‘tezile ve Cehmiyye mensupları cennetin ve içindekilerin ebedi olmadığını savunmuştur.²⁷⁹ İmâm Mâtürîdî, cennetin fâni olduğunu ileri süren bid‘at ehlini sıralayarak aşağıdaki âyet-i kerîmeyi zikretmiş ve bu âyetin yorumunda onların iddialarını çürüten deliller ortaya koymuştur.

*“İsyandan sakınanları da Allah, amaçlarına ulaşmış olarak kurtuluşa erdirecektir; onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.”*²⁸⁰

*“Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.”*²⁸¹ Yani kurtuluşa erdikten sonra onlara bir kötülük dokunmayacaktır, fakat ondan önce kendilerine kötülük dokunmuştur. *“Onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*²⁸² Bu ilahî kelâm, Cehmiyye’nin ve Mu‘tezile’nin imamlarından Ebü’l-Hüzeyl el-Allâf’ın iddialarını reddetmektedir. Cehmiyye’yi reddetmesine gelince şu görüşlerinden dolayıdır: Cennet fânidir, cennet ehli ve

²⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/132.

²⁷⁷ A’râf, 7/200, 201.

²⁷⁸ Buhârî, “Selât”, 565.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/138.

²⁸⁰ Zümer, 39/61.

²⁸¹ Zümer, 39/61.

²⁸² Zümer, 39/61.

cennetin lezzetleri de son bulacaktır. Bu iddiaya göre onlara kötülük dokunacak ve üzüntü çekecekler. Ebu'l-Hüzeyl de aynı şeyi iddia etmiş ve şöyle demiştir: Cennet ehli öyle bir hale gelecekler ki, Allah onlara bir şeyi veya bir lezzeti arttırmak istediği zaman buna gücü yetmeyecek. Bu iddiaya göre de cennetliklere kötülük dokunacak ve üzüntü çekecektir. Yine onun iddiasına göre asıl belâ, kötülük ve üzüntü ancak âlemlerin Rabb'ine dokunmuştur.²⁸³ İnsanı küfre götüren sözlerden Allah'a sığınırız. “Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.”²⁸⁴ Bu ilâhî beyan, onların iddialarını iptal etmek için kâfidir.²⁸⁵

İmâm Mâtürîdî, cennet ve cehennemin ebedî olmadığını savunan Cehmiyye'ye reddiyede bulunarak şöyle bir cevap vermiştir: “Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır.”²⁸⁶ Âyetin bu kısmı cennet ile cehennemin ve içindekilerinin fâni olduğunu ileri süren Cehmiyye'yi reddetmektedir. Onlara göre evvel, âhir ve bâkî olan Allah'tır, şayet cennet fâni değil de bâkî olursa yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik meydana gelir. Lakin bize göre bu bir vehimden ibarettir. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla evvel, zâtıyla âhir, zâtıyla bâkîdir, cennet ve oradaki her şey ise başkası sayesinde bâkîdir. Eğer burada teşbihin bulunması söz konusu olsaydı âlim, semî ve basîr sıfatlarında da teşbih bulunurdu, ayrıca var oldukları sürece, yaratıklarla Allah arasında bekâ sıfatında benzerlik meydana gelirdi. Zikrettiğimiz hususlarda böyle bir şey olmadığına göre cennet ve cehennemin ebediyetinde de teşbih oluşmaz. Bir de şu var: Allah Teâlâ cenneti kusur ve eksikliklerden arınmış bir âlem olarak yaratmıştır, çünkü onu *Dâru'l-kuds* دَارُ الْقُدُس *Dâru's-selâm* دَارُ السَّلَام diye isimlendirmiştir. Bir kutsî hadîste şöyle buyurulmaktadır: Bana olan saygı ve korkusundan dolayı şarap içmeyi terk eden kimseye kıyâmet gününde kuds havuzlarından içireceğim.²⁸⁷ Cennet bir gün sona erecekse onda en büyük eksiklik bulunmuş olur, zira insan, eninde sonunda yokluğa mahkûm olacak bir hayatla mutlu olamaz. Cennetin sonu yokluktan ibaret bulunsaydı, içindekilerin hayatını karartan bir nimet durumuna düşerdi. Sonuç olarak cennet ülkesi bütün kusurlardan arınmış olduğuna göre ki yok olmak kusurların en büyüğüdür, kendisiyle birlikte içindekilerin de ebedî olmaları kaçınılmazdır.²⁸⁸

²⁸³ “Yani Ebu'l-Hüzeyl'in iddiasına göre, kötülük ve üzüntü âlemlerin Rabb'ine dokunacaktır, çünkü cennet ehline nimetleri arttırmaya gücü yetmeyecektir.” (Alâeddin es-Semerkindî, *Şerhu't-Te'vilât*, vr. 662b).

²⁸⁴ Zümer, 39/61.

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/386.

²⁸⁶ Bakara, 2/25.

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/257.

²⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/95.

“Evet, hepiniz oradan (yeryüzüne) inin” dedik. Eğer benden size bir hidâyet gelirse, o durumda, hidâyetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur.”²⁸⁹

İmâm Mâtürîdî, “Hidâyetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur.” bu âyet-i kerîmeyi esas alarak cennetin ebedî olduğunu şu cümleleriyle ifâde etmiştir: “Eğer Cennet içindekilerle birlikte sona erecek olsaydı orada korku ve üzüntünün bulunması gerekirdi. Çünkü dünyada bir nimetin yok olmasından endişe eden kimse üzülür ve o nimetin tadını kaçıır. Bu sebeptendir ki dünya, nimetlerinin sürekli olmaması açısından korku ve üzüntüyle nitelendirilmiştir. Yukarıdaki âyetle ise azîz ve celîl olan Allah cennette korku olmayacağını haber vermiştir, yani belâ ve musibet korkusu; üzüntü de olmayacaktır, yani nimetin ortadan kalkması üzüntüsü. “Onların üzülmeleri de söz konusu değildir.” Âyetin bu kısmı cennetin ve nîmetlerinin ebedî olup hiçbir zaman yok olmayacağını kanıtlamaktadır.”²⁹⁰

2.4. Mâtürîdî’ye Göre Cennetin Nimetleri

Cennetteki hayatın ve orada bulunan nimetlerin vasıflarını Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîsi şeriflerde bizlere haber verilmiştir. Bunların içinde hayrete şayan olan Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen bir hadîsi şerifte şöyle buyurulmaktadır: Rasûlullâh (a.s) söyle dedi; “Yüce Allah buyurdu ki ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına gelmediği şeyleri hazırladım.”²⁹¹ Bu hadîsi şerifi de Kur’ân-ı Kerîm şu âyeti ile tasdik etmektedir. “Onlara o işlediklerine mükâfat olmak üzere kendileri için gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilemez.”²⁹²

Âhiret hayatıyla ilgili olan bütün varlıklar ve cennetle ilgili bize verilen haberlerde dâhil gayb âleminde dir. Akıl ve duyu organlarıyla kavranılamaz niteliktedir. Bu gerçeği Kur’ân-ı Kerîm bize şöyle haber vermektedir: “Ancak tövbe eden, iman eden ve salih amel işleyen kimseler hariştir. Bunlar, hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete, çok merhametli olan Allah’ın, kullarına gıyaben vadettiği Adn cennetlerine girecekler. Şüphesiz O’nun vadi yerini bulacaktır.”²⁹³ İleride bahsedeceğimiz cennet hayatıyla ilgili âyet ve hadîslerde bize verilen bilgiler ise temsildir. Onun asıl mahiyetini, lezzetini ve bize verecek huzuru yüce Allah âhirette iman eden ve salih amel işleyen kulları için bir müjde, bir mükâfat olarak saklamıştır.

²⁸⁹ Bakara, 2/38.

²⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/138.

²⁹¹ Müslim, “Cennet”, 338; Buhari, “Bedü’l-halk”, 8.

²⁹² Secde, 32/17.

²⁹³ Meryem, 19/60, 61.

Cennet nimetleriyle, dünyadaki nimetler arasında yalnız isim benzerliği vardır. Yüce Allah cennette hiçbir sıkıntı, üzüntü, pişmanlık, bıkkınlık olmayacağını, cennet ehline istedikleri her nimetin verileceğini vadetmiştir.

“Onların üzülmeleri de söz konusu değildir”²⁹⁴ Âyet-i kerîme de yüce Allah cennetin ve içindeki nîmetlerin ebedî olup hiçbir zaman yok olmayacağını beyan etmektedir.”²⁹⁵ Allah Teâlâ vâkıa sûresinde amel defteri sağ tarafından verilenlere cennetteki nimetleri şöyle sıralamıştır: “Onlar karşılıklı olarak Mücevherlerle işlenmiş tahtlar üzerinde oturup kurulmuşlardır. Çevrelerinde maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır. Bundan (içkiden) dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar. Yaptıklarının karşılığı olarak beğendikleri meyveler ve canlarının çektiği kuş etleri vardır. Yine orada onlar için saklı inciler misali güzel gözlü huriler vardır. Orada ne boş şey iştirler ne de günaha sokacak bir şey. Söylenen sadece şu söz: Size selam (esenlikler, mutluluklar). Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasındadırlar. Kesintisiz gölge ve çağlayarak akan sular arasındadırlar. Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında, Kabartılmış döşekler üzerindedirler. Yine orada Onları kuşkusuz yepyeni bir yaratılışla yarattığımız bakire ve eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt olan eşler vardır.”²⁹⁶

Dünyada imân edip salih amel işleyen kulların âhirette hazırlanmış olan nimetlerle dolu sonsuz cennet yurdunda ki giyimleri ve bezenecek süslerini âyetle şöyle beyan edilmiştir.

“İşte onlara, içinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada tahtlarının üzerlerine kurulacaklar, ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler ve altın bileziklerle bezenecekler. Ne güzel bir karşılık ne güzel bir kalma yeri!”²⁹⁷

Cehâb-ı Hak bu âyetle dünyada bunlara olan arzularını terk eden müminlerin sevaplarını belirtmiştir. “Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler.” Müfessirler bu beyanda geçen istebrak اسْتَبْرَق kelimesinin kalın ipek, sündüs سُنْدُس kelimesinin de ince ipek olduğunu söylemişlerdir. Kalın ipek olan istebrak giyilmez. Fakat Allah Teâlâ sanki giyilen ipekle yere serilen ipeği bir cümlede toplamış, giyme fiilini, giyilecek sündüs için kullanmıştır. Bu ifâde et’amtü fulânen ta’âmen ve şerâben أَطْعَمْتُ فُلَانًا طَعَامًا وَ شَرَبًا sözünde olduğu gibi, içecek yenilmediği halde, filanca kişiye yiyecek ve içecek yedirdim cümlesine

²⁹⁴ Bakara, 2/38.

²⁹⁵ Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, 1/138.

²⁹⁶ Vâkıa, 56/15-37.

²⁹⁷ Kehf, 18/31; Fâtır, 35/33.

benzer. İstebrak kelimesinin bazı Arapların lehçesine göre ince ipek anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Eğer kelime bu anlamda ise sanki onlar için belirtilmiş gibidir.²⁹⁸

“Orada tahtların üzerine kurulacaklardır.”²⁹⁹ Mâtürîdî âyet metninde geçen *el-erâik* الارائك kelimesini isim belirtmeksizin gerdek odalarındaki yataklar anlamına geldiğini ve üzerinde yatak bulunan karyola demek olduğunu nakletmiştir. Kelimenin tekili olan el-erîke kelimesinin gerdek odasındaki yatak anlamına geldiğini söylemiştir. Yine o, bu kelimenin anlamını Ebû Avsece (ö. 109/824) naklederek el-erâik kelimesinin yastık anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁰⁰

Allah Teâlâ başka bir âyetinde ise imân edip salih ameller işleyen kulları için cennetteki süslenmenin hakikatini söyle beyan etmektedir:

“İmân edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar orada altın bilezik ve incilerle süslenecektir. Orada onların giysileri de ipektir.”³⁰¹

Allah Teâlâ bu cümleyi dünyada zikri geçen altın ve incilerle süslenmek isteyen ve bununla övünen bir topluluk hakkında belirtmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya.”³⁰² Yoksa dünyada özellikle kadınlar hariç sözü edilen altın ve incilerle süslenmek isteyenler azdır. Kadınlar ve dünyada bununla övünen bir topluluk için yüce Allah âhirette bunu vâdetmiştir.³⁰³

“Orada onların giysileri de ipektir.”³⁰⁴ Bir hadîste de şöyle rivâyet edilmiştir: “İpek ve atlas giymeyiniz. Altın ve gümüş kaplardan içmeyiniz. Bu madenlerden yapılmış tabaklarda yemeyiniz. İpek dünyada onların, âhirette bizim olacaktır.”³⁰⁵

“Öte yandan, Rablerine karşı gelmekten sakınanlara gelince onların, altından ırmaklar akan, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak. İşte Allah’ın vâdi! Allah vâdinden dönmez.”³⁰⁶

“Onların, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak.”³⁰⁷ Mâtürîdî bu âyetin tefsîrinde Allah’ın takvâ sahiplerinin âhirette cennette inşa edilen odalara sahip olacağını haber verdiğini söylemiş, ardından dünyada olan odalarla cennetteki odaların niteliklerini söyle

²⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/75.

²⁹⁹ Kehf, 18/31.

³⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/75.

³⁰¹ Hac, 22/23.

³⁰² Zuhruf, 43/53.

³⁰³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/470.

³⁰⁴ Hac, 22/23.

³⁰⁵ Buhârî, “Et’ime”, 28; Müslim, “Libas”, 5.

³⁰⁶ Zümer, 39/20.

³⁰⁷ Zümer, 39/20.

beyan etmiştir: “Dünyada oda üstüne oda yapmanın sebebi yer darlığından olur. Fakat cennette onun sebebi bu değildir; cennette yüksek katlardaki odalara sahip olmanın sebebi insanların dünyada yüksek katları arzu etmeleri, alt ve zemin katlardan hoşlanmamalarıdır. Allah onlara dünyada sevip arzu ettikleri şeyleri âhirette ulaşmaya özendirmiş, arzu ettikleri şeyleri elde etmelerini de imana ve yararlı işler yapmaya bağlamıştır. Bu sayede istediklerine ulaşacaklarını onlara vadetmiştir. Bundan dolayı cennet ehli için derecelerin, cehennem ehli için de aşağı seviyelerin var olduğunu belirtmektedir.”³⁰⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de cenneti kazanmanın ve onun nimetlerine mazhar olmanın yollarını iyiler diye anlam verdiğimiz *el-berr* البرر kelimesiyle şu âyet-i kerîmesinde haber vermiştir:

“İyiler elbette nimet içindedirler.”³⁰⁹

İmâm Mâtürîdî bu âyet-i kerîmeyi açıklarken uzun bir izaha yer vermiş ve şunları kaydetmiştir: “el-Berr” البرر yani iyi, kendisinden istenileni esirgemeyip veren, yapılan davete icabet eden kimse demektir. Kişi, Allah’ın kendisini davet ettiği tevhide benimseyip, yasaklarından da tam anlamıyla kaçınıncı o iyilerden (*ebrâr*) olur. Sonra bu sözünü ettiğimiz iyi kişi olmak iki şekilde olur. Birincisi, insan hem inanmak hem de onu bilfiil hayata geçirerek gerçekleştirmektir. Böylece kişi kendisinden istenileni hem söz hem de eylem olarak tamamen yerine getirir. İşte böyle bir kimse hakkında kesin olarak şunu söylemek mümkündür: Bu iyiler için sözü edilen vâdi (müjdeyi) hak etmiştir. İkincisi kendisinden istenileni inanç açısından yerine getirmesi, ancak inandığı buyrukları tam olarak yerine getirmemesi şeklinde olur. Böylesi hakkında hüküm tevakkuf etmek, yani görüş beyan etmemektir. Böylelerinin vadedilen ödülü hak ettiklerini söylemek olmaz. Aksine Allah Teâlâ dilerse, korunmasını istediği sınırları aştığı ölçüde onu cezalandırır, sonra da onu lütufta bulunduğu cennetlik kimseler arasına katar. Allah dilerse de onu fazlî ve sonsuz kereminin sonucu olarak hiç cezalandırmadan affeder. Yine el-birru البرر kelimesi tek başına kullanıldığı zaman onunla takvâ ya da hem takvâ hem de iyilik birlikte kastedilir. Aynı şekilde et-takvâ التقوى kelimesi tek başına kullanıldığı zaman o da el-birr البرر manâsını gerektirir. Hem et-takvâ hem de el-birr kelimeleri birlikte kullanıldığı zaman takvâ ile bir manâ, el-birr ile de başka bir anlam kastedilir.”³¹⁰

“Şöyle ki: takvâ, helâk edici şeylerden sakınmak ve uzak olmaktır. Bu ise yapılması istenilen fiillere hem inanç hem de amel boyutuyla icabette bulunmayı, yasaklanan fiilleri de hem itikat hem de eylem boyutuyla terk etmeyi gerekli kılar. Bu aynı zamanda el-birr’in de

³⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/340.

³⁰⁹ Mutaaffîfîn, 83/22.

³¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/128.

mânasıdır. Ama her ikisi de bir arada kullanıldığı zaman et-takvâ ile haram kılınan fiillerden uzak durmak; el-birr ile de yapılması istenilen güzellerin yapılması kastedilir.³¹¹

Nimet içinde olmaktan kastın âhiretteki nimet olması mümkündür. Allah Teâlâ onların ebedî olarak nimet içinde olduklarını belirtmiştir. Hem dünya nimetleri hem de âhiret nimeti içinde olmaları da mümkündür. Onlar dünyada iken beden değil de akıl nimeti içinde olurlar. Şöyle ki onlar kendilerini uymaya çağırdığı hükümde davet edildikleri akla tâbi olurlar ve böylece akılları ile nimetlenmiş olurlar. Ancak akılları kendilerini nefislerinin icabet etmekten yüz çevirdiği ve şiddetle karşı çıktığı hükme uymaya çağırır. Bu da onların beden değil akıl nimeti içinde olduklarını gösterir. Âhiret nimeti ise hem akıl hem de beden nimeti birlikteliği şeklinde olur. Hem nefisleri hem de akılları birlikte nimetlenir ve onlar nefislerine taşıması ağır gelecek külfetler altına da sokulmazlar.³¹²

Allah Teâlâ meâlen şöyle buyuruyor: *“Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!”*³¹³; *“Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz.”*³¹⁴ Bu ilâhî beyanlarda sabit olmuştur ki onlar dünyada ve âhirette nimetler içindedirler.³¹⁵

2.5. Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Nehirleri ve İçecekleri

Kur'ân-ı Kerîm'de ırmak, dere, nehir, akarsu anlamlarını ifâde eden nehr kelimesi bir yerde müfred ve cins isim olarak âhirette muttaki kulları için mükâfat olarak verilecek ırmak anlamında geçmekte³¹⁶ ve iki yerde de dünyadaki ırmak hakkında haber verilmektedir.³¹⁷ Bununla birlikte çoğul vezninde “enhâr” şeklinde 51 yerde zikredilmiştir. Bunlardan 40 yerde âhiretteki cennet bahçelerinin altından akan ırmaklar³¹⁸, 11 yerde ise dünyadaki ırmaklar³¹⁹ hakkında haber verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de cennetten bahseden âyetlerde Allah Teâlâ

³¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/128.

³¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/129-130.

³¹³ Nahl, 16/41.

³¹⁴ Nahl, 16/97.

³¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/129-130.

³¹⁶ Kamer, 54/54.

³¹⁷ Bakara, 2/249; Kehf, 18/33.

³¹⁸ Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/ 15, 136, 195, 198; Nisâ, 4/13, 57, 122; Mâide, 5/ 12, 85, 119; A'râf, 7/43; Yûnus, 10/9; Tevbe, 9/ 72, 89, 100; Ra'd, 13/35; İbrâhîm, 14/23; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31; Tâ Hâ, 20/ 76; Hac, 22/14, 23; Ankebût, 29/58; Zümer, 39/20; Muhammed, 47/12, 15, 15, 15, 15; Fetih, 48/ 5, 17; Hadîd, 57/12; Mücadele, 58/22; Saf, 61/12; Tegâbun, 64/9; Talâk, 65/11; Tahrîm, 66/8; Burûc, 85/11; Beyyine, 98/8.

³¹⁹ Bakara, 2/ 74, 266; Enâm, 6/6; Rad, 13/3; İbrâhîm, 14/ 32; Nahl, 16/15; İsrâ, 17/91; Furkân, 25/10; Neml, 27/61; Zuhruf, 43/51; Nûh, 71/12.

birçok nehrin bulunduğunu beyan etmiş ve en önemli özellikleri olarak da cennetin altından aktığını haber vermiştir.

Dünyada iken Allah'ın emirleri doğrultusunda bir hayat geçiren mümin kulları için âhirette zevk alacakları her türlü nimetler mevcuttur. İnsanın hayatını tatlandıran ve zevkini artıran nimetlerden biri de şaraptır. Cennetteki şaraplar dünya şaraplarından farklı olarak dünyada olduğu gibi aklını kaybetmek, boş konuşmak, hezeyanda bulunmak ve benzeri haller yoktur. Yüce Allah âyet-i kerîmesinde şöyle buyurmaktadır. *“Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey.”*³²⁰ İnsanlar içki içtikleri zaman bu türlü sözleri dillerine dolarlar ve kendilerini günaha sokacak davranışlarda bulunurlar. Yine insanlar dünyada içecek maddelerini arzu ettiklerinden dolayı Allah Teâlâ onlara cennette her türlü içeceğin bulunduğunu haber vermiş ve arzu ettikleri içecekleri onlara vâdetmiştir. Ancak bunun için dünyada iken haram kılınan içeceklerden kaçınmalarını emretmiştir.

Cennette takvâ sahipleri için hazırlanmış olan ırmakların çeşitleri ve özellikleri Kur'ân-ı Kerîm'de çok açık bir şekilde beyan edilmiştir. *“Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir.”*³²¹

Ubâde b. Sâmî'tin naklettiği rivâyette Hz. Peygamber Firdevs cennetinin derece bakımından en yüksekte olduğunu ve cennetteki dört nehrin buradan kaynaklandığını haber vermiştir.³²²

Cenâb-ı Hak, cennette bulunan suları, cennet şaraplarını ve sütü belirtmiş ve bunların dünyadaki emsalleri gibi olmadığını haber vermiştir. Çünkü dünyada sular iki sebepten değişime uğramaktadır; ya bir pislik bulaşması ve başka bir afete maruz kalması ile ya da uzun zaman beklemesi ile bozulmaktadır. Allah Teâlâ cennette suları bozacak hiçbir sebebin (bakterinin) bulunmadığını haber vermektedir. Aynı şekilde dünyada süt de biraz bekletildiği zaman bozulur. Cenâb-ı Hak cennet sütlerinin bekletmekle bozulmadığını, hiçbir unsurun (bakterinin) onu bozmadığını ve süt tadının dışına çıkmadığını haber vermektedir.

*“İçenlere lezzet veren şarap ırmakları.”*³²³ Cenâb-ı Hak cennette şarap ırmakları bulunduğunu, cennet ehlinin bunlardan içerken zevk ve lezzet aldıklarını, ancak bunların dünya şarapları gibi olmadığını, içerken insanları tiksindirmediğini, kadehleri ağızlarına götürdüklerinde yüzlerini buruşturmadıklarını haber vermektedir. *“Süzülmüş bal*

³²⁰ Vâkıa, 56/25.

³²¹ Muhammed, 47/15.

³²² İbn Mâce, “Zühâd”, 39.

³²³ Muhammed, 47/15.

ırmakları.”³²⁴ Yani orada karışmış da sonra süzölmüş değil, halis süzme bal ırmakları yaratılmıştır. Yahut bir kısmını karışık bir kısmını da süzölmüş olarak yaratmıştır. Ancak başlangıçta hepsini süzölmüş olarak yarattı. Bu, “*Gökleri yükseltti*”³²⁵ meâlindeki âyette buyurulduğu gibidir, yani gökler aşağıda idi de sonra yükseltmiş değil, başlangıçta onu yüksekte yaratmıştı. En doğrusunu Allah bilir.³²⁶

“(Cennette) *onların altlarından ırmaklar akarken...*”³²⁷ İnsanların tabiatları gereği olarak dünyada iken nehirlerle ilgi duyduklarını, onları seyretmeyi sevdiklerini bildiğinden dolayı Yüce Allah âyette bunu beyan etmiştir. Dünyada tabiatlarının ve gönüllerinin arzu ettiği şeyleri dile getirmek, emirlerine uymaya ve yasaklarından kaçınmaya teşvik etmek için insanları âhirette de onlara sahip olmaya özendirmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de söz konusu edilen saraylar, çadırlar, câriyeler, genç hizmetçiler, bardaklar, ibrikler ve benzeri şeylerin hepsi, dünyada insanların canlarının çektiği ve gönüllerinin meylettiiğii nimetlerdir. Allah da insanları özendirmek amacıyla âhirette kendilerine bunları vadetmektedir.³²⁸

“*Takvâ sahipleri için altlarından ırmaklar akan, içinde sonsuza dek kalacakları cennetler vardır.*”³²⁹

Kur’ân-Kerîm’de sonsuz mutluluk yurdu olan cennete girmenin yollarından biri de takvâ sahibi bir kul olmaktan geçmektedir. Meâllerde korku veya saygı duyma anlamları ile ifâde edilen takvâ kelimesinin anlamı ve mahiyeti konusunda İslâm kaynaklarında oldukça geniş izaha yer vermiştir. Takvâ kelimesi, Allah’tan korkmak, Allah’ın gazabından ve öfkesinden sakınmak, Allah’a saygı duymak, haram helale dikkat etmek, Allah korkusuyla O’nun yasakladığı fiillerden korunmak anlamlarını ifâde etmektedir.

Zira takvâ, kul olarak Allah’a karşı maddî ve manevî bakımdan sorumluluklarımız olduğunu bilerek yaşamaktır. Rabb’imizin emirlerine itaat edip O’nun hoşnutluğunu kazanmaktır. Rızasını kaybettirecek davranışlardan kaçınarak O’nun rahmetinin gölgesine sığınmaktır. Takvâ, yüce Allah’ın bizlere mükemmel bir örnek ve ümmetine son derece düşkün olan, âlemlere rahmet olarak gönderilen sevgili Peygamberimizin izinden yürümektir. İlâhî rahmet ve himayeye mazhar olmanın bir yolu da takvâ sahibi bir kul olmaktan geçer.

Takvâ, müminin kalkanıdır. Yüreğine düşen titreme, vicdanına dokunan sestir. Günahlarla arasına çekilen set, sevaplarla kurduğu ünsiyettir. Öyleyse takvâ sahibi bir mümin,

³²⁴ Muhammed, 47/15.

³²⁵ Ra’d, 13/2.

³²⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/426-427.

³²⁷ A’râf, 7/43.

³²⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/375.

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/15.

kalbini fitne ve fesattan, dilini yalan ve iftiradan, gözünü harama bakmaktan korur. Elini haksızlığa uzatmaz, ayağıyla kötülük yolunda koşmaz. Bile bile günah işlemek bir yana, şüpheli şeylere dahi meyletmez. Zira muttaki bir mümin bilir ki, Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmek ona dünyada mutluluk, âhirette kurtuluş getirecektir.

Takvâ, Rabb'imiz katında değer kazandıran yegâne ölçüdür. Çünkü dinimize göre üstünlük ölçüsü mal, mülk, makam, meslek, ırk ve cinsiyet değildir. “Allah katında en değerliniz, en derin takvâ bilincine sahip olanınızdır.”³³⁰ âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir. İman ile şereflenen, takvâ elbisesine bürünen, tertemiz bir kalbe ve salih amellere sahip olan kişi, insanların en faziletlisidir. İşte Allah Teâlâ böyle muttakî kimselerle beraberdir. Onların dostudur. Cenneti ve içindeki nîmetleri de muttakî kulları için hazırlamıştır.³³¹

Takvâ sahiplerinin nitelikleri âyette şöyle açıklanmıştır. “O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah güzel davranışta bulunanları sever. Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istifâr ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.”³³²

Allah Teâlâ böyle davranışta bulunan kullarına âyet-i kerimesinde överek yine şöyle bir mükâfatı haber vermektedir: “İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir.”³³³

Hz. Peygamber (a.s.) bir defasında, eliyle göğsünü işaret ederek üç kere “Takvâ işte buradadır.”³³⁴ buyurmuştur. Buna göre takvânın yeri kalptir ancak belirtileri bedendedir, sözdendir, davranışlardadır. Takvânın huzur veren etkisi, ibadetlerimizde, iyi işlerimizde ve güzel ahlakımızda kendisini gösterir. Takvâ bilincimiz, kötülük ve haramlardan kaçınmakla kuvvetlenir; dürüstlük ve samimiyetle kemale erer.

Nitekim Cehâb- Hak âyet-i kerîmesinde şöyle buyuruyor: “Ey İman edenler! Allah'a karşı hakkıyla takvâ sahibi olun ve ancak Müslüman olarak can verin.”³³⁵ Hakkıyla takvâ sahibi olmak, her an kendini Allah'ın huzurunda hissetmeyi, saygıda kusur etmemeyi ve O'na

³³⁰ Hucurât, 49/13.

³³¹ Nahl, 16/128; Câsiye, 45/19; Ra'd, 13/35.

³³² Âl-i İmrân, 3/134-135.

³³³ Âl-i İmrân, 3/136.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/134.

³³⁵ Âl-i İmrân, 3/102.

derin bir sevgiyle bağlanmayı gerektirir. Bu haliyle takvâ, Rabb'imizin azabını gerektirecek işler yapmaktan ve O'nun huzuruna yüzü kara çıkmaktan endişe etmektir.

Bu âyet-i kerîme ile ilgili İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Buradaki hakkıyla takvâ sahibi olma anlamındaki ifâde, Allah'a itaat edilip isyan edilmemesi, şükredilip inkâr edilmemesi, yani gaflete düşülmemesi, zikredilmesi ve unutulmaması demektir.³³⁶ Bu meselenin aslı Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadîste ifâde edilmiştir: Şüphesiz ki Allah'ın kulları üzerinde hakkı olduğu gibi, kulların da Allah üzerinde hakları vardır. Allah'ın kulları üzerinde ki hakkı, sadece Allah'a kulluk etmeleri ve bu konuda O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, sadece kendisine kulluk ettikleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmadıkları takdirde onları cennete sokmasıdır.³³⁷

İmâm Mâtürîdî kendi eserinde takvâ kelimesine manâ verirken “Çirkin davranışlardan, şirkten ve bütün günahlardan korunanlardır.” demiştir.³³⁸ Yine o, takvâ kelimesine anlam verirken; Allah'ın bütün emirlerine ve yasaklarına itaat etmek ve bütün bunlarda ona muhalefet etmeyi terk etmek diye ifâde etmiş³³⁹ ve takvâyâ ulaşmanın üç yolu olduğunu beyan ederek şunları kaydetmiştir: “Şunu da belirtmek gerekir ki takvâyâ ulaşmak için üç yoldan faydalanılabilir. Birincisi, insan Allah'ın şanını, azametini ve her durumda kendi üzerindeki güç ve kudretini hatırlamalıdır, kendisi bu yolla Allah'ın yüceliğini ve heybetini düşünerek O'na muhalefette bulunmaktan sakınır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, üzerindeki büyük ihsanını, verdiği nimetleri ve faydalanıp durduğu iyilikleri hatırlar; bunları düşünerek O'ndan hayâ eder ve kendisine muhalefet etmekten sakınır. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'ya muhalefet edenlere yönelik intikamını ve hazırlanmış olan azabını kendi nefesine hatırlatır, böylece kendine acıyarak O'na muhalefet etmekten sakınır.”³⁴⁰

“Hülâsa, insan nereden geldiğini ve nereye gideceğini dünyaya geldiği ilk günden öleceği güne kadar yaptığı bütün davranışlarını düşünür ve bunları sürekli gözünün önünde tutarsa onun takvâyâ varması kolaylaşır, çünkü bunlar insanın şehvî arzularını firenler, sonu gelmez hayal ve beklentilerinin önünü keser.”³⁴¹

İmâm Mâtürîdî kendi eserinin başka bir yerinde ise, “*Rabb'lerine karşı gelmekten sakınanlar.*”³⁴² âyet-i kerîmesindeki cümleden maksadın “Rabb'lerine muhalefetten

³³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî, 1/298; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî, 2/282.

³³⁷ Buhârî, “Cihâd”, 46; Müslim, “İman”, 49.

³³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/289; 4/299.

³³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/464.

³⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/468-469.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/468-469.

³⁴² Zümer, 39/20.

kaçınanlar yahut Rabb'lerinin öfkesinden ve intikamından sakınanlardır.” diye izah etmiştir.³⁴³

“Şüphesiz ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında (olacaklardır).”³⁴⁴

Müttakîler, Allah'ın azabından sakınan kimselerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.”³⁴⁵ Cenâb-ı Hak bir başka âyette de meâlen şöyle emretmektedir: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”³⁴⁶ Bir diğer âyette Allah Teâlâ bize şöyle dua etmeyi öğretmiştir: “Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.”³⁴⁷ Takvâ işte budur. Öte yandan tevhit üzere yaşayanlar Allah'ın âsilere azap edeceğini ikrar etmişler ve ondan sakınmak için çaba harcamışlardır. Onlara “Gölgelere ve pınarlara gidin.” denilecektir. Cehennemlikler ise azabı yalan sayıyorlardı onlara da “Haydi inkâr ettiğiniz azaba doğru ilerleyin!”³⁴⁸ denilecektir.³⁴⁹

Cenâb-ı Hak bundan sonra sakınmanın yolunu ve yöntemini haber vererek şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin.”³⁵⁰ Allah Teâlâ, şeytanla savaşmak için karşısına dikilmemizi emretmiş, sonra da savaşın nasıl olacağını öğretmiştir. “Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın.”³⁵¹ Yüce Allah bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmaktadır: “Ve der ki ‘Rabbim! Şeytanın gizli kışkırtmalarından sana sığınırım.’”³⁵² Allah Teâlâ böylece bize, kendisine sığınma yükümlüğü getirmiş ve Rabb'imize yalvarıp yakarmadıkça ve O'na sığınmadıkça şeytanla savaşma gücümüzün olmayacağını haber vermiştir.³⁵³

“Öte yandan, Rablerine karşı gelmekten sakınanlara gelince onların, altından ırmaklar akan birbiri üzerine yapılmış odaları olacak. İşte Allah'ın vâdi! Allah vâdinden dönmez.”³⁵⁴

Allah bu beyanda cennetin yapısının dünyanın aksine olduğunu haber vermektedir, çünkü dünyada binalar yükseldikçe sudan uzaklaşmakta, suya ulaşmak daha da

³⁴³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 12/340.

³⁴⁴ Mürselât, 77/41.

³⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/131.

³⁴⁶ Tahrîm, 66/6.

³⁴⁷ Bakara, 2/201.

³⁴⁸ Mürselât, 77/29.

³⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/363-364.

³⁵⁰ Fâtır, 35/6.

³⁵¹ A'râf, 7/200.

³⁵² Mü'minûn, 23/97.

³⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/363-364.

³⁵⁴ Zümer, 39/20.

zorlaşmaktadır. Cenâb-Hak burada, odalar üst üste olsa ve dereceler yüksekte olsa da gözlerin suyu göreceğini, suya ulaşmalarının zor olmayacağını haber vermektedir.³⁵⁵

*“İmân edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur.”*³⁵⁶

Altından ırmaklar akan cennetler ifâdesi iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi cennetliklerin altından akan, ikincisi de ağaçların altından. Cennet birbirine girmiş sık ağaçlı bahçe demektir. Allah buyuruyor ki su, orayı cennet yapan ağaçların altından akıyor. Yoksa su toprağın altından akıyor manâsında değildir. Çünkü suyun toprağın altından akması halinde künkten ya da kuyudan bahsedilir. Bunların her ikisinde de güzellik veren seyirlik yoktur.³⁵⁷

Allah Teâlâ kendisine samimiyetle bağlı olan ihlas sahibi kullarına âyet-i kerîmesinde şunları vâd etmektedir.

*“Karşılıklı oturdukları tahtlar üzerinde, aralarında içenlere lezzet veren bembeyaz kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır. İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar.”*³⁵⁸

Burada Cenâb-ı Hak, onların dünyada iken oturmayı sevip arzu ettikleri tahtlara cennette oturacaklarını, bu tahtlara karşılıklı kurulacaklarını ve o halde iken kadehlerini içeceklerini haber vermektedir. Âyette *ke’s* كأس kelimesi, içinde içecek bulunan her bardağın veya kadehin adıdır. *“Kaynaktan doldurulmuş kadehler.”*³⁵⁹ Bazıları bu cümleye kaynaktan akan su diye anlam vermiştir, buna göre Cenâb-Hak sanki cennet ehlinin içecekleri her şeyin nehirler halinde aktığını haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi. *“Orada içenlere lezzet veren şarap ırmakları vardır.”*³⁶⁰ Âyette geçen *maîn* المعين kelimesine bazı müfessirler açıkta olan ve gözle görülen nesne anlamını vermişler. Ebû Avsece *maîn* kelimesini, açıkta olan ve hareket etmeyen diye anlam vermiştir.³⁶¹

*“Bembeyaz, içenlere lezzet verir.”*³⁶² Rivâyet edildiğine göre, onların âhiretteki içecekleri bembeyazdır. Çünkü beyaz olan şey, içindeki kiri, tozu ve zarar verici her şeyi gösterir. Diğer kaplar ise içindekini çok az gösterir, ancak büyük bir dikkatle bakıldığında görünürler. Orada kaplarında beyaz olduğu rivâyet edilmiştir, çünkü herkesin tabiatında en hoş geleni beyaz renktedir. Zeccâc şöyle dedi: Cennet içeceği olan şarap, insanın cismanî

³⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/340.

³⁵⁶ Burûc, 85/11.

³⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/165.

³⁵⁸ Sâffât, 37/44-47.

³⁵⁹ Sâffât, 37/45.

³⁶⁰ Muhammed, 47/15.

³⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/167.

³⁶² Sâffât, 37/46.

varlığına değil ruhanî varlığına lezzet veren bir içecektir. Şarap içen insanların yüzlerinde bir ekşime ve buruşma oluştuğu görülmüyor mu? Buna rağmen onlar yine de onu içmeye devam ediyorlar. İşte bu da göstermektedir ki cennet içeceği olan şarap, insanın şu cismanî varlığına değil ruhanî varlığına lezzet vermektedir.³⁶³

“İçenler dokunmaz, ondan sarhoşta olmazlar.”³⁶⁴ Yani onda hastalık, baş ağrısı ve rahatsızlık verici özellik yoktur. “Onda sarhoşta olmazlar.”³⁶⁵ bu âyet, *yünzefûn* يَنْزِفُونَ diye okuyanlar şunu demiş olurlar: Cennet şarabı onların akıllarını karıştırmaz, yani akıllarını kaybettirmez. Yani dünya şarabı ile sarhoş oldukları gibi sarhoş olmazlar. *Yünzifûn* يَنْزِفُونَ diye okuyanlar göre de şarapları bitmez demektir. Bunun yorumu şudur: Dünya ehli şarap içmeye başladıklarında ancak iki sebepten içmeyi bırakırlar; ya çok şiddetli bir şekilde sarhoş olup akılları kaybolduğu için veya şarap tükendiği için. Bu iki halden biri yüzünden onlar içmeyi bırakırlar. Âyet-i kerîme ise cennet ehlinin cennet şarabını içmekle akıllarını kaybetmeyeceğini ve o şarapta herhangi bir hastalık ve zararın bulunmadığını haber vermektedir. Dünyada insanın şaraptan aklını kaybetmesi, başının ağrması ve şarabının bitmesi gibi âfetlerden hiçbirine cennet ehli mâruz kalmaz.³⁶⁶

“İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler.”³⁶⁷

Bazıları âyette geçen *kâfur* kelimesinin Allah Teâlâ’nın ikramda bulunacağı kullarına hazırladığı ve dünyada onlara bu konuda bilgi vermediği bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da eski kitaplarda ondan söz edildiğini ve Kur’ân’da bundan bahsedildiğini belirtmişlerdir. Bu kelimenin kinâye yoluyla güzel içecek mânâsına geldiğini söyleyenler de var. Kimileri de yine kinâye yoluyla içeceğin soğukluğu anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Sebep olarak ta söz konusu içeceğin yapısı itibarıyla kâfur gibi olduğunu göstermişlerdir. Çünkü insanlar nezdinde en lezzetli içecek, bizzat soğuk olan değil, soğutulmuş olanıdır. Bilginlerin ifâdelerine göre âyette yer alan kadehe (ke’s) içinde cennet şarabı olmadıkça bu isim verilmez.³⁶⁸

“Bir su kaynağı ki Allah’ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler.”³⁶⁹

Bu ilâhî beyanın anlamı şöyledir: Allah’ın has kulları bunlardan içerler, ama bizzat eğilip de ağızlarını dayayarak içmezler. Su kaynağına Arapça’da *ayn* عَيْن denilmesinin sebebi

³⁶³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/168.

³⁶⁴ Sâffât, 37/47.

³⁶⁵ Sâffât, 37/47.

³⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 12/168-169; 14/323.

³⁶⁷ İnsân, 76/5.

³⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/328.

³⁶⁹ İnsân, 76/6.

göz anlamına gelen ayn'ın ona ilişmesi dolayısıyladır. “İstedikleri yere akıtarak.”³⁷⁰ Âyette o pınarın suyunun aktığı ve onu diledikleri yere akıttıkları haber verilmektedir. Öte yandan aynı âyette bahsi geçen kullar, Allah Teâlâ'ya itaat eden ve üzerlerine düşen vecibeyi yerine getirenlerdir. Bunlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir:³⁷¹ “Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır.”³⁷²

“İki dolu kadehler vardır. Orada ne boş bir söz ne de yalan ıştırılır.”³⁷³

Dihâkan دِهَاقًا kelimesi, bir yoruma göre dolu demektir. Başka bir yoruma göre de katışksız, safı anlamındadır. Peşi peşine anlamı olduğu da söylenmiştir. Allah, bardakları dolu olmakla niteledi ki bu cennetliklerin içtikleri bardakların dünyadakilerin aksine hiç eksilmeyeceğı bilinsin. Safı anlamı verenler onların dünya içkilerinde olduğu gibi baş ağrısı verme, akılı baştan alma ve sarhoş etme gibi her türlü olumsuzluklardan, sıkıntı verecek hallerden uzak ve temiz olma özelliğini kastederler. Peş peşe anlamı verenler de şu yorumu yaparlar: Cennet şarabı onlar içtikleri sürece hiç kesilmez, tükenmez, aksine kadehler ardarda gelir, onlarda içmelerini engelleyecek sarhoşluk gibi haller yoktur ki içmekten geri dursunlar.³⁷⁴

Abbas b. Abdülmuttalib'in (r.a.) şöyle dediğı rivâyet edilmiştir: Biz Câhiliye döneminde sâkiye sunmasını istediğimiz de *idhak lenâ* اِدْهَقْ لَنَا, yani “Doldur! Doldur!” derdik.³⁷⁵

“Orada ne boş bir söz ne de yalan ıştırılır.”³⁷⁶ Yani onlar orada kulak asılmaması gereken sözleri ıştırmezler, bilakis her hayırlı ne varsa onu duyarlar. Boş vermeyi gerektiren sözler yemin, lakırdı, yalan gibi sözlerdir. Onlar, dünya ehlinin işret meclislerinde duymaya alışık oldukları bu kabilden nahoş hiçbir söz ıştırmezler. *Kizzâben* كِذَّابًا kelimesi eğer şeddesiz (tahfif ile) okunursa *kezîb* kelimesinden gelir. O takdirde yalan söylemezler demek olur. Eğer şeddeli okunursa o takdirde *tekzîb* kelimesinden gelir ve birbirlerini yalanla itham etmezler, demek olur. Manâ sanki şöyledir: İçmekte oldukları şarap onlara böylesi bir etkide bulunmaz, dolayısıyla onları aynen dünya şaraplarının etkisi gibi yalan söylemeye ve birbirlerini yalancılıkla itham etmeye sevk etmez.³⁷⁷

³⁷⁰ İnsân, 76/6.

³⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/329.

³⁷² Hicr, 15/42.

³⁷³ Nebe, 78/34-35.

³⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/32.

³⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 24/40.

³⁷⁶ Nebe, 78/35.

³⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/33.

Bu mükâfatların hepsi önceki âyetlerin beyan ettiği hesap gününün geleceğini ummayarak Allah'ın âyetlerini yalanlayanların aksine takvâ yolunu tutan kullar için hazırlanmıştır. Âyette *“Takvâ sahipleri zafere ermiştir.”*³⁷⁸ buyurulmaktadır. Sözü edilen âyette mefâzan kelimesi kurtuluşa eren, kazanan, zafere eren, ödülü kazanan, umduğuna nâil olan, korktuğundan ve sakındığından emin olan kimse anlamlarını ifâde etmektedir.³⁷⁹ Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır. *“Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdır; işte büyük kazanç budur.”*³⁸⁰

*“Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki sunulur. Yarışanlar, işte bunlar için yarışsınlar.”*³⁸¹

Âyette geçen *rahîk رَحِيق* kelimesinin katkısız şarap olduğu kaydedilmiştir. O, her türlü kusurdan arındırılmış içkidir. Bazıları da şöyle demişlerdir: O, Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarına hazırladığı ve dünyada iken hiç kimseyi sırrına vâkıf kılmadığı bir içkidir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu meyanda meâlen şöyle buyurmuştur: *“Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”*³⁸² O öyle bir içkidir ki içecekleri ana kadar kendilerinden gizlenmiş, sürpriz olarak sunulan ve gözleri aydın olacak olan bir içkidir.³⁸³

*“Mühürlenmiş, mührü de misk olan.”*³⁸⁴ Şarabın içinde olduğu kabın haline yönelik beyan olması mümkündür. O mühürlüdür ve öncesinde hiçbir el ona uzanmış değildir. Aynı şekilde dünyada da durum aynıdır, kişi kendince nefis bulduğu şarabını özel tıpa ile mühürlemektedir. Allah bildirdi ki bu şarap insanların dünyada iken tercih ettikleri şekilde sunulacaktır ve yine bildirdi ki onun mührü dünyada iken bildikleri en nefis mühür olacaktır ki o da misktir. Onun mührü dünyadaki mühürler gibi olmayacaktır, çünkü insanlar dünyada iken kaplarını kendilerince kıymeti olmayan en değersiz şeylerle mühürlerler. Buradaki nitelemenin içkiyi içenlere yönelik olması da mümkündür. Onlar içtikleri o içkiden sonra bir daha içmezler, onlar için ağızlarına mühür vurulur. Ancak içtikleri şarabın lezzeti hiç kaybolmaz, sonsuza dek o misk tadını hep damaklarında hissederek.³⁸⁵

³⁷⁸ Nebe, 78/31.

³⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/33.

³⁸⁰ Nisâ, 4/13.

³⁸¹ Mutaffîfîn, 83/25-26

³⁸² Secde, 32/17.

³⁸³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/131.

³⁸⁴ Secde, 32/17.

³⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/131-132

“O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah’a yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.”³⁸⁶

İmâm Mâtürîdî *tesnîm* تَسْنِيم kelimesini açıklarken; “Allah Teâlâ’nın sevgili kulları için hazırlamış olduğu ve dünyada iken hakkında bilgi vermediği bir içki malzeesi olduğunu söylemiş, insanların bilmediği göz aydınlığı türünden.” olduğunu kaydetmiştir. Yine o bu kelimeye anlam verirken kaynağını belirtmeksizin “karışım (mizaç) bir defasında misk olarak belirtildiğini, başka bir yerde de kâfur olarak açıklandığını.” haber vermiştir. Mâtürîdî bu *senâm* سَنَام kelimesinin “yüksek yer anlamına geldiğini”, kaynağın *tesnîm* diye adlandırılmasının sebebinin ise “yüksekçe bir yerden aşağı dökülmesi dolayısıyla.” olduğunu kaydetmiştir.³⁸⁷

“Allah’a yakın kılınanların içecekleri bir kaynak.”³⁸⁸

Mâtürîdî, âyette geçen *mukarrebûn* kelimesine “Allah’a yakın kılınanlar veya yaklaştırılmış olanlar.” diye mana vermiştir. Allah’a yakın olan kişilerin davranışlarını ise “Dünyada hayırlı işlerde yarış içinde koşuşturanlar, nefsânî arzularını terk edip, helâk edici günahlardan ve sürçme kabilinden zellelerden uzak duranlar.” olarak nitelemiştir. Böyle davranışta bulunanların bu yaklaştırılma lütfuna, “Dünyada iken yukarıda temas edilen işlere kendilerini adanmaları sonucunda Allah’ın rahmeti sayesinde ulaşmanın mümkün olduğunu belirtmiştir.”³⁸⁹

Yüce Allah başka bir âyette “iyiler” diye ifâde edebileceğimiz *ebrâr* kelimesini zikrederken bahsettiği âyette cennetteki su kaynağından haber vermiştir. Âyette geçen *ebrâr* kelimesi lügatte özü ve sözü doğru olan, sadık, kibar, dindar, iyi kişiler anlamlarını ifâde etmektedir. Söz konusu âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler. Bir su kaynağı ki Allah’ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler.”³⁹⁰

İmâm Mâtürîdî bu âyette geçen *kâfur* kelimesini “Allah Teâlâ’nın ikramda bulunacağı kullarına hazırladığı ve dünyada onlara bu konuda bilgi vermediği bir şey olduğunu” isim belirtmeksizin nakletmiştir. Yine o, bu kelimenin açıklamasında “Eski kitaplarda ondan söz edildiğini ve Kur’ân’da bundan bahsedildiğini, kâfurun cennet kaynaklarından biri olduğunu.”

³⁸⁶ Mutaaffîfîn, 83/27-28.

³⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/132-133.

³⁸⁸ Mutaaffîfîn, 83/28.

³⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17/133.

³⁹⁰ İnsân, 76/ 5-6.

kaydetmiştir. Zira bu kelimenin kinâye yoluyla güzel içecek manâsına geldiğini ve yine kinâye yoluyla içeceğin soğukluğu anlamında kullanıldığını belirtmiştir.³⁹¹

*“Bir su kaynağı ki Allah’ın has kulları ondan bol bol içerler.”*³⁹²

Mâtürîdî bu ilâhî beyanın anlamı şöyle açıklamıştır: “Allah’ın has kulları bunlardan içerler, ama bizzat eğilip de ağızlarını dayayarak içmezler. Su kaynağına Arapçada *ayn* عَيْن denilmesi, göz anlamına gelen ayn’ın ona ilişmesi dolayısıyladır. *“İstedikleri yerlere akıtarak.”*³⁹³ Âyette o pınarın suyunun aktığı ve onu diledikleri yere akıttıkları haber verilmektedir. Öte yandan aynı âyette bahsi geçen kullar, Allah Teâlâ’ya itaat eden ve üzerlerine düşen vecibeyi yerine getirenlerdir.”³⁹⁴

Yukarıdaki âyette” *ebrâr*” iyilere verilen ödülleri sıraladıktan sonra, Allah Teâlâ iyililerin yaptıkları işleri şöyle beyan etmiştir: *“Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (ve şöyle derler:) Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz öfkeli, çetin bir günde Rabb’imizden korkarız.”*³⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de müminlerin bu davranışlarına ve sabretmelerine karşılık olarak âhirette birçok nimetle birlikte cennetteki şarapları müjdelemiş ve cennetteki şarapların özelliklerini şöyle beyan edilmiştir:

*“Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımı dolu bir kadeh sunulur. İçindeki, orada adına selsebîl denilen bir pınardan alınmıştır. Rabb’leri onlara tertemiz bir içecek verir.”*³⁹⁶

Araplar içtikleri içeceği beğendikleri zaman ona bir sıfat takarlar ve “zencefil gibi.” derlermiş. Buna göre âyette yer alan müjde, nefislerin isteteceği bir tarzla gelmiştir. Bazıları ise *zencefil* ile *selsebîl* aynı olup bir pınarın adıdır demişlerdir. Bazıları da *selsebîl* kelimesini açıklarken “Selle sebîlen ilâ zâlike’l-ayn.” سَلَّ سَبِيلًا إِلَى ذَلِكَ الْعَيْنِ, yani “O bu pınara doğru yola çıktı.” demişlerdir. Katâde ise *selsebîl* kelimesini, “Yolu rahat (boğazdan kolay geçen) ve suyu tatlı.” olarak açıklamıştır.³⁹⁷ *Selsebîl* kelimesinin şiddetli akan manâsına geldiğini söyleyenler de var.³⁹⁸

³⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/328.

³⁹² İnsân, 76/ 6.

³⁹³ İnsân, 76/ 6.

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/329.

³⁹⁵ İnsân, 76/7, 8, 9, 10.

³⁹⁶ İnsân, 76/17, 18, 21.

³⁹⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 29/271.

³⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/336.

“Rabb’leri onlara tertemiz bir içecek verir.”³⁹⁹ Âyetin metninde geçen şerâb kelimesinden maksadın şarap olduğu söylenmiştir. Ancak hastalık yapıcı özelliklerden ve istenmeyen her türlü nitelikten arındırılmıştır. Bu şarap, onların kalplerindeki kini, nefreti söküp alır. Hem içi ve hem de dışı temizler. Dünya şarabı ise beden dışını temizler ama içini kirletir. Bir rivâyete göre Ebû Hâtim şöyle anlatır: “Ehl-i Kitap’tan birisi Resûl-i Ekrem’e gelerek ‘Ey Ebü’l-Kâsım! Cennetliklerin yiyip içtiklerini söylüyorsun değil mi?’ Diye sorar. Resûlullah (a.s.) ‘Canım kudret olan Allah’a yemin ederim ki her bir cennetliğe yeme, içme, cinsel ilişki ve şehvet bakımından sizlerden yüz erkek gücü verilecektir’ der. Bunun üzerine o kişi ‘Yiyen ve içen kimse (tuvalet) ihtiyacı duyar. Cennet temiz bir yerdir. Orada pislik ve rahatsız edici şeyler yoktur.’ der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) ‘İhtiyaçları misk gibi kokusu olan ve vücutlarından çıkan bir ter şeklindedir. Böyle olunca da karınları büzülür.’ cevabını verir.”⁴⁰⁰ Bu işin aslı şudur: İnsanın dünyada yediği yemeğe baktığımızda gördüğümüz (yemek yeme neticesinde) beden kuvvetinin kaybolmadığıdır. Bu durumu her bir organda görmek mümkündür. Aynı şekilde insanın şehveti de varlığını korur. Sonra bu yemeklerin posası ve fazlalığı dışarı atılır. Allah Teâlâ’nın cennet yemeğinde bedenden dışarı atılan posa olma özelliğini gidermesi de mümkündür. Bu durumda cennetliklerin yemekleri nefiste (ruh) kalan latif bir lezzet olabilir.⁴⁰¹

“Biz sana gerçekten birçok iyilik ve güzellik verdik.”⁴⁰²

Kevser sûresinde haber verilen bu ilâhî beyan Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yapılan lütuf ve ihsanı dile getirme anlamındadır; amacı da Resûl-i Ekrem’in Allah’a şükredip itaat arz etmesini sağlamaktır.

Müfessirler *kevser* الكوثر kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Mâtürîdî *kevser* kelimesinin çok iyilik olduğunu kaydetmiş ardından da şu bilgileri aktarmıştır: “Kevser, Hz. Peygamber’e lütfedilen nübüvvet ve risâlet, herkesin ilâhî gazaptan kurtulmasına vesile olan resule iman ve onu tasdiktir. Ayrıca Allah Teâlâ’nın kendisini melekler nezdinde bilinen ve anılan biri konumuna getirmesi, ezan ve kamet gibi dini etkinliklerde adını kendi adıyla yan yana okutması, bütün yaratıklar nezdinde kadir ve

³⁹⁹ İnsân, 76/21.

⁴⁰⁰ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî, 1/100; Ebü’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkind, *Bahru’l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âli Ahmed Abdulmevcûd – Zekeriyâ Abdülmecîd en-Nûtî (Beyrut: 1413/1993), 3/103.

⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/338-339.

⁴⁰² Kevser, 106/1.

kıymetini yüceltmesi ve sayılamayacak kadar başka hususlardan oluşur. Cenâb-ı Hakk'ın bir âyetinde “*Şanını ve ününü yüceltmedik mi?*”⁴⁰³ buyurması da bu gerçeğin ifâdesidir.”⁴⁰⁴

Mâtürîdî isim ve kaynak belirtmeksizin kevserin “Cennette bir nehir olduğunu.” beyan etmiştir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'den de şöyle bir rivâyet nakledilmiştir. Resûlullah'tan kevserin ne olduğu sorulmuş, o da “Cennette bir nehirdir.”⁴⁰⁵ diye cevap vermiştir.

Mâtürîdî bu rivâyetin açıklamasında şu yorumları eklemiştir: “Eğer konuyla ilgili haberler sabitse gerçek bundan ibaret olup başka bir şey söylememize gerek kalmaz. Şayet rivâyet sabit değilse bize göre birinci yorum gerçeğe daha yakındır, şu sebeple ki cennette Resûlullah'a nehrin verilmesinde onu şereflendirme ve kendisine lütufta bulunma açısından özel bir durum bulunmamaktadır, zaten Allah Teâlâ Muhammed ümmetine bundan daha fazlasını vâdetmiştir. Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere göre o şöyle buyurmuştur: “Cennet ehli için oraya girdiklerinden itibaren hiçbir gözün görmediği, kulakların işitmediği, insanın düşünce, duygu ve hayalinin tasavvur edemediği nimetler vardır.”⁴⁰⁶ Hepimiz bunun lütufkârlık planında sözü edilen nehirden çok daha ileri boyutlarda olduğunu bilmekteyiz.”⁴⁰⁷

2.6. Mâtürîdî'ye Göre Cennetin Ağaçları, Meyveleri ve Gölgesi

Âhirette amel defteri sağ taraftan verilenlerin mükâfatını Yüce Allah âyet-i kerimesinde şöyle beyan etmektedir: “*Onlar düzgün kiraz ağacı ve salkım salkım dizili muz ağaçları arasında ve kesintisiz gölgeler altındadırlar.*”⁴⁰⁸

Âyette geçen *memdûd* kelimesi kesintisiz, sürekli olmak anlamlarına gelir. Çünkü orada güneş yoktur ki gölgeyi ortadan kaldırsın. Bu dünyada gölgenin varlığı güneşle bilinmektedir, âhirette ise gölge kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Burada Allah Teâlâ cenneti, sıcaklığı rahatsız eden güneş ve sıkıntı verici olmamakla, aksine gölgelik olmakla nitelendirmiştir. Gölge latif bir özellik taşır, rahatsız edici değildir, insan vücuduna da ağır gelmez, aksine vücudun hararetine uygun ve hafif bir niteliktedir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ İnşirâh, 94/4.

⁴⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/363.

⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/67, 3/ 2; İbn Mâce, “Zühd”, 39; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 108.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/313; Buhârî, “Tevhîd”, 35.

⁴⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/364-365.

⁴⁰⁸ Vâkıa, 56/28-29-30.

⁴⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/327.

*“İman edip ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız.”*⁴¹⁰

*“Onları koyu bir gölgeliğe alacağız.”*⁴¹¹ Güneş ve gölgeyi yok etmeyecek, onda bir eziyet de olmayacaktır, çünkü güneşte insanlar için hem menfaatler hem de eziyet veren şeyler vardır. Ay da öyledir, faydaları olsa da onda eziyet de vardır. Karanlık da öyledir, hem menfaati hem de eziyet vardır. Gölgenin kendisinde hiçbir eziyet yoktur, şâyet varsa zamandan dolayıdır. Gölgenin kendisinden değil azîz ve celîl olan Allah, iman edip yararlı işler yapanları güneşin, karanlığın ve zamanın eziyetleri bulunmayan gölgeye sokacaktır. Bu gölge başkasına eziyetle karışık olan dünya gölgesi gibi değildir. İşte âyette ki zalîl’in tevili budur: Cennettekileri, bütün eziyet veren şeylerden gölgelemesidir.⁴¹²

Dehşeti her yerde hissedilen bir günden (kıyamet günü) korkup, yetimi, yoksulu ve esirleri severek ve sırf Allah rızasını gözeterek onları doyuran kulları için yüce Allah sabretmelerine karşılık olarak cennette ki karşılaşacağı lütufları şöyle beyan etmiştir: *“Orada koltuklara kurulurlar. Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk. Ağaçların gölgesi hemen üzerlerinde, meyveleri emirlerine âmâde kılınmıştır.”*⁴¹³

“Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk.” Çünkü orada ne güneş olacaktır ve ne de dondurucu soğuk. Ancak cennetin gölgesi devamlı ve sürekli olacaktır. Bu beyan cennetin aydınlığının güneşten kaynaklanmayacağı, fakat aydınlık olarak yaratılmış olması da kastedilmiş olabilir. Çünkü dünyada güneşle aydınlık olur ve günün aydınlığı güneş sayesinde. Cenâb-ı Hak orada dondurucu soğuk görmeyeceklerini belirtiyor. Bununla cennet içeceklerinin lezzeti ve soğukluğunun yaratılıştan öyle olacağını, yoksa dünya halkının içeceklerinde olduğu gibi halden hale değişmeyeceğinin bilinmesini hedefliyor. Ya da bu cümlelerin belirtilmesi, cennetliklerin sıcaktan ve soğuktan rahatsız olmayacaklarının bilinmesi amacıyla yönelik olabilir.⁴¹⁴

Bu beyanla Allah Teâlâ’nın, *“Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.”*⁴¹⁵ Meâlindeki âyette olduğu gibi gölgelerin daha önce sıfatları belirtilen kimselere, yani iyilere yakın oldukları kastedilmiş olabilir. Veya ağaçların gölgelerinin cennetin zeminine yakın olduğu belirtilmiş te olabilir. Çünkü gölgeler yakın olmasa onlardan herhangi

⁴¹⁰ Nisâ, 4/57.

⁴¹¹ Nisâ, 4/57.

⁴¹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 3/252.

⁴¹³ İnsân, 76/13-14.

⁴¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/333-334.

⁴¹⁵ A’râf, 7/56.

bir yararlanma elde edemezler. Söz konusu gölgelerin, ağaçların dallarının gölgelerinden ibaret olduğu ve cennetliklere yakın bulunacağı da söylenmiştir. Çünkü cennetin parlayan bir ışığı vardır ve bu ışıklar sayesinde ağaçlardan gölge düşer. Nitekim Hz. Peygambere nispet edilen bir haber şöyledir: Cennetten dünyaya bir bilezik düşse dünyayı aydınlatır ve ışığı güneşin ve benzeri yıldızların ışığını bastırır.⁴¹⁶ Bu ışıktan ağaçlardan dünyada iken arzuladıkları gibi gölge düşer. Ama onların üzerlerinde güneş veya ay yoktur.⁴¹⁷

“Meyveleri emirlerine *âmâde* kılınmış.” Âyetin metninde geçen *tezlîl* تَزْلِيل kelimesiyle *telyîn* تَلْيِين yumuşatma manâsı kastedilmiş olabilir. Meyveleri yumuşak kılınmış. Ellerine diken batmaz. Bahsi geçen ağaçlar, meyveleri büyük bir meşakkat ve çaba harcamadan devşirilemeyecek derecede uzun değildir. Aksine onlara yakındır da denilmiştir. Arapça’da *hâit zelîl* حَائِطٌ ذَلِيلٌ diye bir deyim vardır. Yüksek olmayan duvar demektir. Bu açıklamaya göre âyetin manâsı meyveleri yakın yapılmış demek olur. *Züllilet* ذُلِّلَتْ kelimesi, ağaçlar hep bir boy yapılmış, bir birinden farklı farklı değildir anlamına da gelebilir. Medine halkı şöyle bir deyim kullanır: *İze’s-tevet uzûku’n-nahleti tezelleleti’n-nahletü* إِذَا اسْتَوَتْ عُذُوقُ انْخَلَتْ تَذَلَّلَتْ *انْخَلَتْ* yani hurma salkımları eşit oldu mu hurma tezellül etti, denir. Bazıları *züllilet* ذُلِّلَتْ fiiline, emrine *âmâde* kılındı manâsını vermişler, *tezlîl* تَزْلِيل kökünün, emrine *âmâde* kılmak anlamına geldiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla cennetlikler, bu meyvelerden diledikleri kadar alabilirler. İsterlerse ayakta, dilerlerse oturarak veya yataklarda yatarak onlara ulaşabilirler. Bu meyvelerin emre *âmâde* oluşundan maksat, geçmiş bazı âlimlerden nakledildiği gibi – cennet ağaçlarının köklerinin yukarıda, dallarının baş aşağı ve meyvelerinin bu ikisinin arasında olması da olabilir.⁴¹⁸

*Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasındadırlar.*⁴¹⁹ Cennetin meyveleri, dünya meyveleri gibi bitip tükenmez. Allah cennette meyvelerin hiçbir zaman tükenmeyeceğini haber vermektedir, her koparılıp kesildiğinde, hemen yenisi gelir, hem de olgunlaşmak için zamana ihtiyaç duymadan yemeye uygun kıvamda gelir. Dünyada ki gibi meyve çıktığı zamandan olgunlaşacağı zamana kadar beklemeye; olgunlaşıp aldıktan sonra da yeni bir ürünün oluşmasına kadar ara vermeye ihtiyaç duyulmaz. *Lâ memnûatin* لَا مَمْنُونَةَ kelimesi, hiçbir afete uğramaz manâsına gelir; dünyadaki meyveler gibi yenmesi engellenmez, çünkü afet gelecek olursa yenmesi de engellenmiş olur.⁴²⁰

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/169, 171; Tirmizî, “Cennet”, 7.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/334.

⁴¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/334-335.

⁴¹⁹ Vâkıa, 56/32-33.

⁴²⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/328.

Yine âyette, cennette takvâ sahipleri için her türlü meyvelerin var olduğunu bildirilmiştir. “Onlar için orada her meyveden mevcuttur.”⁴²¹ Burada insanların dünyada tanımış ve görmüş oldukları meyveler kastedilmektedir. Yahut arzu ettikleri her çeşit meyvenin orada var olduğunu beyan etmektedir.⁴²²

“Orada güven içinde her meyveden isteyebilecekler.”⁴²³

Mâtürîdî Bu âyetin tefsîrinde şunları kaydetmiştir: “Cennetin ürünleri ve meyveleri, dünyadakiler gibi bitmez, tükenmez ve eksilmez. Cennetin meyveleri bitip tükenmediğine göre her an ondan isteyebilirler. Dünyanın meyveleri biter ve tükenir, âhiretin meyveleri ise bitmez ve tükenmez. Güven içinde ibaresi iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi, meyvelerin ve sözü edilen nimetlerin bitmeyeceğinden emin olarak manâsına gelir. İkincisi, cennette güven içindedirler, yani cennetten çıkarılamayacaklarından ve oradaki nimetlerin son bulmayacağından emindirler. Dünyada karşılaştıkları her türlü âfetten de emindirler.”⁴²⁴

2.7. Mâtürîdî’ye Göre Cennetliklerin Süslenmesi ve Giyimleri

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar orada altın ve bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir.”⁴²⁵

“Onlar orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir.”⁴²⁶ Bu cümleyi dünyada zikri geçen altın ve incilerle süslenmek isteyen bir topluluk hakkında belirtilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi “(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse.”⁴²⁷ Kadınlar ve dünyada bunula övünen bir topluluk için yüce Allah âhirette bunu vâdetmiştir. Bu konudaki ifâdesi şudur: “Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır.”⁴²⁸ Âyette geçen *lü’lûen* لُؤْلُؤًا kelimesi hakkında Kisâî şu açıklamayı yapmıştır: “Bu kelimeyi *lü’lûin* لُؤْلِي şeklinde okuyanlara göre birkaç şekilde açıklanır: Birincisi: Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. İkincisi: Onlar orada altın bileziklerle süsleneceklerdir ve orada bilezikler hariç ziynet olarak incilerle süsleneceklerdir. Kelimeyi *lü’lûen* لُؤْلُؤًا şeklinde okuyanlara göre manâ şöyle olur: Orada incilerle süsleneceklerdir.”⁴²⁹

⁴²¹ Muhammed, 47/15.

⁴²² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/427.

⁴²³ Duhân, 44/55.

⁴²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/338-339.

⁴²⁵ Hac, 22/ 23.

⁴²⁶ Hac, 22/ 23.

⁴²⁷ Zuhruf, 43/53.

⁴²⁸ Zuhruf, 43/71.

⁴²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/469-470.

“Allah’a itaatsizlikten sakınanlar ise güvenli bir yeredirler. Dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar.”⁴³⁰

Bu âyetteki *sündüs* سُنْدُس kelimesi ince ipek, *istibrak* اِسْتَبْرَق kelimesi de kalın ipek mânâsına gelir. Burada sözü edilen elbisenin ince ipekten dokunmuş olması muhtemeldir. Kalın ipek ise yaygı olarak kullanılır. Her ne kadar âyette elbise için ince ve kalın olmak üzere her ipek çeşidi belirtilmiş olsa da maksat giyilen elbisedir, o da ince ipekten dokunur. İki nesne, âdeten ve hakikaten bir birine yakın olduğu zaman ikisinin belirtilip birinin kastedilmesi dilde caiz olan bir uygulamadır. Dünyada insanlar o ikisine düşkün olduklarından dolayı ikisi birlikte belirtilmiş de olabilir. Cenâb-ı Hak insanları âhirette de onları elde etmek için gayret göstermeye teşvik etmekte ve orada bunları kendilerine vereceğini vadetmektedir.⁴³¹

2.8. Mâtürîdî’ye Göre Cennetin Alanı ve Büyüklüğü

Kur’ân’da cennetin büyüklüğü hakkında gökler ve yer kadar olduğu haber verilmiştir. Bu gibi âyetler Kur’ân’ın anlatma üslubudur. Âyette cennetin gökler ve yer kadar olmasındaki teşbih, sınırlama anlamında olmayıp, çok büyük manasında kullanılmıştır. Hadîsi şerîflerdeki haberlere göre cennetin büyüklüğü gökler ve yere nispeten kat kat büyük olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) bir hadîsinde: “Cennette menzilesi en aşağı olan kimsenin, bahçelerine, zevcelerine, nimetlerine, hizmetçilerine ve tahtlarına bin yıllık mesafeden bakacakları bildirilmiştir.”⁴³² Cennetin alanı ve büyüklüğü hakkında İslâm kaynaklarında kesin bir bilgi verilmemiş, zikredilen âyet ve hadîslerde ise teşbih anlamında kullanılmıştır. Zira cennetin ne kadar büyük olduğunu sadece Allah bilir.

“Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennette koşun.”⁴³³

İmâm Mâtürîdî bu âyet-i kerimeyi yorumlarken şunları kaydetmiştir: “Bu âyet, cennetin her ne kadar zaman olarak sonu yoksa da mekân ve alan olarak sonu olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onun genişliğini zikretmektedir. Bir şeyin genişliği varsa o genişliğin sonu da vardır. Şâyet genişlik açısından sonu olmasaydı, Cenâb-ı Hak onu artırma gücüne sahip olmakla nitelemezdi. Sonra âhîret âleminde cennetten başka mekânlar vardır, bu da cennetin genişliğinin bir yerde son bulduğunu gösterir. Çünkü bir yerde iki mekânın varlığı, her ne kadar zaman itibarıyla sonu ve sınırı olmasa da mekân itibarıyla tek bir yer

⁴³⁰ Duhân, 55/51-52-53.

⁴³¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/338.

⁴³² Tirmizî, “Cennet”, 17.

⁴³³ Âl-i İmrân, 3/133.

olarak görülemezler. Orada zamanın sonsuzluğu bakımından cennete benzeyen, fakat başka bir mekân daha vardır. Aynı zaman diliminde iki farklı şeyin varlığını herkes kabul eder, ancak onların tek bir mekânda olmaları mümkün değildir. Bundan dolayı her ne kadar orada zamanın son bulması söz konusu değilse de, alanının sınırı olması gerekmektedir.”⁴³⁴

Burada Rabbimizin bağışına, genişliğinin gerçek mahiyetini Allah’tan başka hiç kimsenin bilemediği sonsuz cennetine kavuşmanın yolu takvâ sahibi bir kul olmaktan geçmektedir. Takvâ, bir takım dünyevî menfaatler kaygısıyla değil sırf Allah’a saygı ve sevgiyle yapılan amel demektir. Takvâ sahiplerinin niteliklerini bir sonraki âyette şöyle açıklamıştır. *“O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah güzel davranışta bulunanları sever. Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istifâr ederler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.”*⁴³⁵

Allah Teâlâ böyle davranışta bulunan kullarına âyet-i kerimesinde överek yine şöyle bir mükâfatı haber vermektedir: *“İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir.”*⁴³⁶

Yüce Allah benzer başka bir âyet-i kerimesinde şöyle buyurmaktadır: *“Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah’a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennette ve Rabbi’nizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu Allah’ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.”*⁴³⁷

Cennetin genişliği ile ilgili bir önceki âyette takvâ sahipleri için hazırlanan cennete ve Allah’ın mağfiretine koşun buyururken, bu âyette Allah’a ve peygamberine imân edenler için hazırlanmış olan cennete ve Allah’ın mağfiretine erişmek için yarışın buyurmaktadır. Burada yarışın lafzının kullanılmasının sebebinin Mâtürîdî “O dönemdeki Küfür ehli dünyada mal toplamak, servet ve evlat çokluğu ile övünmekte yarıştığını bundan dolayı Yüce Allah’ta iman ehline siz de Allah’ın bağışlanmasına nail olmak ve cennetine erişebilmek için yarışmalarını teşvik ettiğini.”⁴³⁸ belirtmiştir.

İmâm Mâtürîdî bu âyeti yorumlarken şunları kaydetmiştir: “Allah Teâlâ bu âyette cennetin genişliğini belirtmektedir, çünkü bir şeyin eni, ancak o şeyin genişliğini gösterir.

⁴³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/464.

⁴³⁵ Âl-i İmrân, 3/134-135.

⁴³⁶ Âl-i İmrân, 3/136.

⁴³⁷ Hadîd, 57/21.

⁴³⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/385.

Allah başka âyetlerde cennetin genişliğini şöyle beyan etmiştir: “*Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında...*”⁴³⁹, “*Orada canlarının istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır*”.⁴⁴⁰ Bu âyetlerde de Cenâb-ı Hak cennetin genişliğine işaret etmiştir. Sonra cennetin genişliğinin göklerle yerin genişliği gibi olduğunun belirtilmesi, sınırlama anlamında değildir, gerçekten cennetin genişliğinin göklerle yerin genişliği kadar olduğu manâsına gelmez. İnsanların hayal dünyalarında ondan daha geniş bir yer olmadığı için böyle söylenmektedir. Bu husus, şu ilâhî beyan gibidir: “*Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklar... Gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütf olarak ebedî kalacaklardır*”.⁴⁴¹ Bu âyetlerde Allah göklerle yerin devamlığına işaret etmektedir, çünkü zihinlerde onlardan daha kalıcı ve daha sürekli bir şey yoktur; hâlbuki hakikatte gökler de yer de fânidir. “*Genişliği göklerle yerin genişliği gibidir*”⁴⁴² cümlesi, göklerle yer bütün olarak onlar için cennet olur anlamına da gelebilir.”⁴⁴³

Âyet-i kerîmede söz edilen cennete erişmenin yolu takvâ sahibi olmaktan geçmektedir. Takvâ teriminin izahı ve takvâyâ ulaşmanın yollarını *Te’vîlat*’ta şöyle beyan edilmiştir: *İttikâ* Allah’ın bütün emirlerine ve yasaklarına itaat etmek ve bütün bunlarda O’na muhalefet etmeyi terk etmek demektir. Kişiyi takvâyâ götüren yollar üç türdür. Biri, Allah’ın büyüklüğünü, celâlini ve yüceliğini hatırlamaktır; bu hatırlama insanı, onun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyi engeller. Allah’ın azametini hatırlamak, kendisinin küçüklüğünü ve zilletini ortaya çıkarır ve bu da O’na muhalefet etmekten insanı alıkoyar. Diğeri, Allah’ın lütfunu ve ihsanını hatırlamaktır; bu da onun Allah’tan hayâ ederek yasakladığı şeyleri yapmasını engeller. Üçüncüsü de, emir ve yasaklarına muhalefet edildiği takdirde Allah’ı azabını ve intikamını hatırlamaktır; insan bu yolla da Allah’ın azabından ve intikamından sakınmaya çalışır.⁴⁴⁴

2.9. *Mâtürîdî’ye Göre Cennette Allah’ın Görülmesi Meselesi*

Cennette maddî ve manevî nimetler mevcuttur. Ru’yetullah konusu Kur’ân-ı Kerîm’de, cennetliklerin ulaşabileceği manevî nimetlerin ve zevklerin en büyüklerinden biri olarak tasvir edilmiştir. İslâm âlimlerinin ekserisi Ru’yetullahı kabul etmesiyle birlikte bunun mümkün

⁴³⁹ Vâkıa, 56/32-33.

⁴⁴⁰ Zuhuf, 43/71.

⁴⁴¹ Hûd, 11/107-108.

⁴⁴² Hadîd, 57/21.

⁴⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/386.

⁴⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/464-465.

olmadığını söyleyenler de olmuştur.⁴⁴⁵ İmâm Mâtürîdî de âhirette Allah'ın görülmesinin mümkün olduğunu ve hatta vacip olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü âyet ve hadîslerle kanıtlamıştır.⁴⁴⁶ Ru'yetullah ile ilgili âyetleri ve bu âyetlerle ilgili İmâm Mâtürîdî'nin görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

*“Yine siz hatırlamalısınız ki, Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız demiştiniz de henüz bakıp dururken yıldırım çarpmıştı sizi.”*⁴⁴⁷

Bu âyeti delil göstererek âhirette Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığını, eğer mümkün olsaydı Allah'ı görmek isteyen Hz. Mûsâ'nın seçtiği yetmiş kişiyi⁴⁴⁸ yıldırım çarpmazdı diyen Mu'tezile'ye İmâm Mâtürîdî şöyle reddiyelerde bulunmuştur: “Bize göre sözü edilen âyette Ru'yetullahın nefyedilmesine değil, ispatına dair delil vardır. Çünkü Hz. Mûsâ ru'yet talebi karşısında onları azarlamamış ‘Bunu istemeyin.’ dememiştir. Nitekim o, Rabb'inden kendisini göstermesini istemiş, Cenâb-ı Hak bu isteği yasaklamayarak, “*Dağ yerinde durursa beni görürsün.*”⁴⁴⁹ demiştir. Bu bir vaad üslûbudur, şayet istenen şey ihtimal dâhilinde bulunmasaydı bu üslûbun kullanılması mümkün olmazdı, çünkü küfür konumunda bulunan böyle bir şeyin yasaklanmaması düşünülemez. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a) yönelik olarak rivâyet edilen ru'yet konusu da görüşümüzü desteklemektedir.”⁴⁵⁰

Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre bir grup insan, “Ey Allah'ın Resûlü, kıyâmet gününde Rabbimizi görecek miyiz?” diye sormuş, Hz. Peygamber de, “Bulutsuz gökteki güneşi ve ayı görmekte bir zahmet çeker misiniz?” demiş. “Hayır” cevabını alınca sözüne şöyle devam etmiştir: “İşte böylece siz Rabbinizi de göreceksiniz” buyurmuştur.⁴⁵¹

Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'e böyle bir sorunun yönelmesini yasaklamaya veya yadırgamaya dair bir rivâyet Hz. Peygamber'den intikal etmemiştir. Şayet ru'yet mümkün olmasaydı Hz. Peygamber (a.s.) bu davranışları yasaklardı.⁴⁵²

⁴⁴⁵ Ru'yetullah konusunda geniş bilgiye sahip olmak ve Ehl-i Sünnet ile diğer mezhepler arasındaki ihtilafları bilgi edinmek için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervâh*, nşr. Beşir Muhammed Uyun, 228-78; Kurtubî, *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevtâ ve'l âhire*, nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî (Kahire: 1372), 572-574; Talat Koçyiğit, *Kur'ân ve Sünnette Ru'yet Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1974), 11-86.

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/313.

⁴⁴⁷ Bakara, 2/55.

⁴⁴⁸ A'râf, 7/155.

⁴⁴⁹ A'râf, 7/143.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/161-162.

⁴⁵¹ Buhârî, “Mevâkitu's-selât”, 15; Müslim, “İmân”, 299-303.

⁴⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/162.

Mu‘tezile’nin ru’yet ile ilgili yorumları hakkında Semra Dönmez’in, *Mu‘tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Âhiret Âlemi* adlı yüksek lisan çalışmasında geniş bilgi verilmiştir.⁴⁵³

Söz konusu âyette beyan edilen, Allah’ın görmelerini istemeleri üzerine İsrâiloğulları’na yıldırım çarpması sebebine gelince, onların bu soruyu sormalarındaki gayeleri gerçeği öğrenmek değil, güçlük çıkarmak için soru yöneltmiş olmalarıdır. Onların güçlük çıkarma niyeti taşıdığının delili ise, mutedil davranan kimsenin yeterli bulacağı kadar mucizelerin gelmiş olmasıdır, bu yüzdendir ki kendilerini yıldırım çarpmıştır.⁴⁵⁴

Âhirette Allah’ın görülmesine delil olan başka bir âyette şöyle haber verilmektedir: “*Mûsâ tayın ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabb’i onunla konuştuğunda o, ‘Rabb’im bana görün sana bakayım’ dedi. Rabb’i, ‘sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen beni görebilirsin’ buyurdu. Rabb’i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.*”⁴⁵⁵

Bu âyet-i kerîme zâhirde ru’yetin mümkün olmadığını gösterse de nakli esas alarak bir de bunun yanında akla önem veren İmâm Mâtürîdî kendi eserinde âyet-i kerîmeyi âhirette Allah’ın görülebileceğine delil göstererek şöyle yorumlamıştır.

Cenâb-ı Hakk’ın âhirette görülebilmesi, anlamaya çalışmaksızın ve tefsîr etmeksizin bize göre gerçektir ve gerekli bir görüştür. Buna delil şu ilâhî beyandır: “*Gözler onu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder.*”⁴⁵⁶ Eğer görülmeseydi idrak edilmediğinin belirtilmesinde bir hikmet olmazdı. Zira onun dışındaki varlıklar görme dışı bir yolla idrak edilemezler. “*Rabbim bana görün sana bakayım*”⁴⁵⁷ sözü de aynı şekilde buna delildir. Eğer Cenâb-ı Hakk’ı görmek mümkün olmasaydı Hz. Mûsâ’nın Rabb’i konusunda bilgisiz olması söz konusu olurdu. Rabb’ini bilmeyen birine peygamberlik görevini almaya ve ilâhî vahiy konusunda güvenilen biri olması mümkün olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak ona bunu yasaklamadı ve ümitsizliğe düşürmedi.⁴⁵⁸ Bazı müellifler bu âyetten yola çıkarak cennet ile ilgili çalışmalarında yüce Allah’ın dünyada görülmesi mümkün olmayıp, âhiret hayatında mümin kulları için Allah’ın görülmesi imkân dâhilinde olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁵⁹ “*Gözler*

⁴⁵³ Semra Dönmez, *Mûtezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Âhiret Âlemi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 64.

⁴⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/162.

⁴⁵⁵ A’râf, 7/143.

⁴⁵⁶ En’âm, 6/103.

⁴⁵⁷ A’râf, 7/143.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/59.

⁴⁵⁹ Ömer Kaya, *Kur’ân’da Metafizik Bir Âlem Cennet* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 53.

onu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder”⁴⁶⁰ âyetini müfessirler, genel olarak burada gözlerin Allah’ı İhata edemeyeceğini anlattığını ifâde ile Allah’ın büyüklüğünün ortaya konmak istediğini ifâde edilmiştir.⁴⁶¹ İbn Abbas da âyet-i kerîmeyi şöyle izah etmiştir: “Gözler O’nu dünyada idrak edemez. Müminler O’nu âhirette göreceklerdir.”⁴⁶²

“Oysa o gün bir kısım yüzler Rab’lerine bakarak mutlulukla parılayacaktır.”⁴⁶³ Meâlinde ki beyan da Allah’ın görüleceğine delildir. “Rab’lerine bakarak.”⁴⁶⁴ ifâdesinin bütün ikramların kendini gelenlerle ve başkalarının eriştiği ile kısıtlı olmadığını, aksine bunun arkasında başka ikramların olacağını haber veriyor olması mümkündür. Yine bu cümlemin “Rabb’inin emrine bakarak.” anlamında olması da muhtemeldir. “Rab’lerine bakarak.”⁴⁶⁵ meâlindeki beyan gerçek manâda Allah Teâlâ’ya bakma ve açıkladığımız gibi ikramlara erişme diye yorumlamaya muhtemel olduğuna göre hiç kimse, bunu kabul etmeye engel açık deliller bulunmadıkça âyetin manâsını ikramlara erişme anlamıyla yorumlayıp da gerçek manâda görmenin gerçekleşmeyeceğini söyleyemez. Allah Teâlâ’yı görmenin mümkün olmadığını söyleyenin elinde delil olmayınca bu yorum kesin olduğunu söyleyip, buna ikramları beklemek anlamını veremez. Dolayısıyla âyet, Allah Teâlâ’nın kesin olarak görüleceğine delil olmasa da görülebileceğine delil teşkil eder.⁴⁶⁶

Hiz. Peygamber (a.s) şöyle haber vermişlerdir: “Kıyâmet günü on dördüncü gece ayı gördüğünüz gibi Rabb’inizi göreceksiniz. O’nu görmekte üst üste sıkışıp birbirinizin üzerine yığılmayacaksınız.”⁴⁶⁷

Tevhid âlimleri Allah Teâlâ’nın görüleceğine dair gelen haberlerin sahîh olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın gözle görülmeyeceğini söyleyenler görülme ile ilgili haberleri “bilgi” manâsında yorumlamışlardır. Oysa bu yorum, iki açıdan doğru değildir: Birincisi; görme müjdesi cennetliklere mahsus olarak belirtilmiştir. Görmeden maksat bilgi olsaydı bunun cennetliklere mahsus olma özelliği ortadan kalkardı. Çünkü söz konusu bilgi hem cennetlikler ve hem de cehennemlikler tarafından edinilecektir. Çünkü herkes, âhirette vesvese ve şüphe taşımayan bir bilgiye Allah’ı bilmekte birleşecektir. Vesvese ve şüphenin bulaşmadığı bir bilgi, delillere dayanarak akıl yürütme ile elde edilen bir bilgi değil, ayan

⁴⁶⁰ En’âm, 6/103.

⁴⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdülmuhsin et-Turkî, 7/54-55; Fahreddin er-Râzî, *Meîâtîhu’l-gayb*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, 4/419.

⁴⁶² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdülmuhsin et-Turkî, 7/54.

⁴⁶³ Kıyâme, 75/22-23.

⁴⁶⁴ Kıyâme, 75/23.

⁴⁶⁵ Kıyâme, 75/23.

⁴⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/312.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/16; Buhârî, “Tevhîd”, 24; Tirmizî, “Sıfatü’l-cenne”, 17.

beyan görme ve müşahede ile elde edilen bir bilgidir. Çünkü alâmetler, bunları görenlere hakiki bilgiyi vermez. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşlarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler.”⁴⁶⁸ “Sonra onların mazeretleri ‘Rabb’imiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık’ demekten başka bir şey olmadı. Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti.”⁴⁶⁹ “O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak O’na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir.”⁴⁷⁰ Bahsettiğimiz görüşler sabit olduğuna göre, reddetmek istedikleri yönden Allah Teâlâ’nın görüleceğini kabul edenlerden olurlar. Biz Allah Teâlâ’nın görüleceğini söylüyoruz, fakat onun bir başkasına benzemesini de her yönden reddediyoruz. Çünkü keyfiyet, şekil sahibi olanlar için söz konusudur. Allah Teâlâ ise keyfiyetsiz olarak görülecektir.⁴⁷¹

Zira Hz. Peygamber (a.s.) bir hadîs-i şerifinde şöyle buyuruyor: “Cennette menzilesi en aşağı olan kimse, bahçelerine, zevcelerine, nimetlerine, hizmetçilerine ve tahtlarına bin yıllık mesafeden bakar. Onların Allah katında en saygın olanı, sabah akşam Rabb’inin yüzüne bakan kimsedir” der ve şu âyeti okur:⁴⁷² Bu rivâyeti “O gün bir takım yüzler Rabb’ine bakar.”⁴⁷³ meâlindeki âyet doğrulamaktadır.

Yine “güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.”⁴⁷⁴ meâlindeki ilâhî beyan da Ru’yetullaha delildir. “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır” yani o güzellik gibi ve onun on katı kadar veya yedi yüz katı kadar ve Allah’ın dilediği kadar fazlası vardır. Eğer Ru’yetullah görüşü açık bir durum olmasaydı, nassın vazedildiği görünen anlamın dışına çıkılması mümkün olmazdı ve bununla rivâyet reddedilebilirdi. Yani eğer Allah’ın görülmesi sahâbe, tabiîn ve sonraki âlimlerin çoğu tarafından açık bir hakikat olarak görülmeseydi ru’yet hakkında nazil olmamış bir nassı ru’yete hamletmek mümkün olmazdı. Bu durumda âyette bildirilen fazlalığın ru’yet manâsında olduğunu gösteren rivâyet terkedilebilirdi.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ En’âm, 6/111.

⁴⁶⁹ En’âm, 6/23-24.

⁴⁷⁰ Mücâdele, 58/18.

⁴⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/313-314.

⁴⁷² Tirmizî, “Cennet”, 17.

⁴⁷³ Kıyâme, 75/23.

⁴⁷⁴ Yûnus, 10/26.

⁴⁷⁵ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruci (Beyrut: 2003), 124; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/61; 7/55.

“Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır”⁴⁷⁶ meâlinde ilâhî beyan hakkında. Hz. Peygamber’in şöyle dediği Suheyb’den nakledilmiştir: “Cennet ehli cennete girdiğinde bir münâdî ‘sizin Allah katında bir ahdiniz var’ diye seslenir. Onlar derler ki: ‘O bizim yüzlerimizi ak etmedi mi, bizi cehennemden korumadı mı, bizi cennetine sokmadı mı?’ Münâdî, evet der. Sonra perde kaldırılır, vallahi insanlara Allah’ı görmekten hoşlandıkları kadar büyük bir mükâfat verilmemiştir.”⁴⁷⁷

Hz. Ali’nin (r.a) bu âyetle ilgili şu rivâyeti kaydedilmiştir: “Fazlalıktan maksat, tek bir inciden yapılan ve dört kapısı bulunan bir odadır.”⁴⁷⁸

Yine başka bir rivâyette Hz. Peygamber’in “Rabb’imizi kıyâmet günü dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. O’nu görmede bir sıkıntı yaşamayacaksınız”⁴⁷⁹ buyurması Ru’yetullah’a delil teşkil etmektedir. Ayrıca ona “Rabb’ini gördün mü?” Diye soruldu. Bunun üzerine O, “Kalbimle evet.” buyurdu⁴⁸⁰ ve soru soranı bu sorusundan dolayı reddetmedi. Bu soruyu soran, kalbin görmesini anladı. Zira bu önceden vakıf olduğu bir bilgi idi. Bu sebeple bunun mahiyetini sormadı. Cenâb-ı Hak: “*Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda sorular sormayın.*”⁴⁸¹ meâlindeki beyanıyla alıkondukları hususları sormaktan müminleri sakındırmıştır. Dolayısıyla nasıl olurda böyle bir soru gelip te sonra Hz. Peygamber (a.s.) bu soruyu sorana yumuşak söz söylüyor ve bu durumun imkânsız olmadığını kabul ediyor.⁴⁸²

Ru’yetullahın gerçekleşmesi birkaç şekilde olur. Her bir şeklin mahiyeti, ancak söz konusu türün bilinmesiyle bilinir ki ru’yet olarak ifâde edildiğinde buna hamledilebilsin. Ru’yet ifâde edilmeksizin türü bilinmeyen varlıklarda ise gerçekleşmesi durumunda mahiyeti irdelemeden tevakkuf etmek gerekir. İdrak ise bir şeyin sınırlarını bilme anlamına gelir. Görmez misin ki gölge gerçekte görülebilir bir şeydir ancak güneşle birlikte idrak edilebilir. Böyle olmasaydı güneşin kaybolduğu zamanda da görüldüğü şekliyle görülürdü. Fakat gölge ancak kendisi için belirlenmiş sınırlılık sayesinde ru’yet yoluyla idrak edilebilir. Aynı şekilde gündüz ışığı da görülür, fakat onun sınırı bizâtihi bilinmez. Karanlıkta böyledir; çünkü onun ucu görülmemektedir ki idrak edilip kuşatılsın. Bir nesne, ihata edilmemekle birlikte sınırları

⁴⁷⁶ Yûnus, 10/26.

⁴⁷⁷ Müslim, “İmân”, 297; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Tirmizî, “Tefsîr”, 109.

⁴⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 11/107; Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî, 4/358.

⁴⁷⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 24; Müslim, “İmân”, 299-300.

⁴⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/223; Müslim, “İmân”, 285; Tirmizî, “Tefsîr”, 53; Ebü’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu’l-bârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî – Muhibüddîn el-Hatîb (Beyrut: 1379), 8/608.

⁴⁸¹ Mâide, 5/101.

⁴⁸² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/61-62.

sayesinde birlikte sınırlarıyla idrak edilir. Bu sebeple bu konuda ay örnek verilmiştir, çünkü onun sınırları ve genişliği bilinmez ki ona tam olarak vakıf olunsun ve kuşatılsın. Fakat kesin bir şekilde görülebiliyor. Bu meselenin esası şudur: naslarda geldiği şekilde bunu benimsemek, yaratılmışlığı ifâde eden tüm anlamları Allah'tan uzak tutmak ve naslarda açıklama gelmediğine göre yorumlamaya gitmemektir.⁴⁸³

3. MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE CENNETİN SAKİNLERİ

3.1. Hûriler

Hûr kelimesi *haver* kökünden sıfat olup *havrâ* kelimesinin çoğuludur. Lügatta beyaz olmak, genç, çok güzel, beyaz tenli ve koyu siyah gözlü kadın anlamlarına gelir. Araplar, çölde yaşayan kadınların aksine şehir hanımlarının ten beyazlığını ifâde etmek için havâriyyât kelimesini kullanırlar. Dilciler hûri kelimesini beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, köz kapakları ince ve nazik diye tasvir etmişler. Bir telakkiye göre hûri ceylan gözlü, yani gözünün tamamı siyah olan demektir ki böylesine insanlarda rastlanmaz.⁴⁸⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de, cennetteki hurilerin sayısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Hurilerden bahseden âyetlerde hem cennetteki kadınlar hem de onlara sahip olacak erkekler hakkında çoğul sığasıyla haber verilmiş, hurilerden söz eden âyetlerde herhangi bir rakam zikredilmemiştir. Hadîslerde ise Hz. Peygamber (a.s.) her erkek için iki hûri olacağını bildirmiş ve çeşitli münasebetlerle bu rakam tekrar edilmiştir.⁴⁸⁵ Yine hadîslerde, cennet ehlinin en alt derecede olanı dünya kadınlarından başka yetmiş iki hûriye sahip olacağı nakledilmiştir.⁴⁸⁶

*“İman edip iyi işler yapanlara gelince, onlar, cennette nimetlere ve sevince mazhar olacaklardır”*⁴⁸⁷ meâlindeki âyetin tefsîrinde Taberî, “Cennet ehlinin şarkılar dinleyip eğleneceğini.” belirtmiş,⁴⁸⁸ Tirmizî cennet hurilerinin koro halinde müzik icra edeceklerine dair rivâyetler nakletmiştir.⁴⁸⁹

“Eğer sizi boşayacak olursa Rabb'i ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekte inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada

⁴⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/64.

⁴⁸⁴ Bekir Topaloğlu, “Hûri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 13/387.

⁴⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/232, 345, 507; Buhârî, “Bedü'l-halk”, 8; İbn Mâce, “Cihâd”, 16, “Zühd”, 39.

⁴⁸⁶ Tirmizî, “Sıfatü'l-cenne”, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/537, 4/131.

⁴⁸⁷ Rûm, 30/15.

⁴⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 21/19-20.

⁴⁸⁹ Tirmizî, “Sıfatü'l-cenne”, 24.

yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir.”⁴⁹⁰ Bu âyetin tefsîrinde Hz. Peygamber ile hanımları arasında anlaşmazlık çıkarken; eğer Hz. Peygamber hanımlarını boşayacak olursa Allah’ın kendisine daha hayırlı eşler ihsan edeceği, bunlar arasında duldan kastın Firavun’un karısı Âsiye’nin, bâkireden kastın ise Hz. Meryem’in olabileceğini ve Resûlullah’ın cennette bunlarla evlenebileceğini bir ihtimal olarak ileri sürmüşlerdir.⁴⁹¹

Kur’ân-ı Kerîm’de, dünya hayatını Allah’ın rızasına uygun bir şekilde yaşayan müminler için cennetteki nimetlerinden biri olan eşler vâdedilmiş ve bunu hûri kelimesi ile zikretmenin yansıra başka kelimelerle de beyan edilmiştir. Bunları sırasıyla aşağıda açıklamak yerinde olacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de, *hûr* kelimesi *în* kelimesi ile birlikte *و حُورٌ عِينٌ* şeklinde üç yerde⁴⁹² cennetliklerle evlendirilen eş anlamında, bir yer de ise *hûru’n maksûrât* *حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ* şeklinde,⁴⁹³ *hûr* kelimesi, çadırlarda iskân edilmiş manâsındaki maksûrât kelimesiyle beraber zikredilmiş ve takvâ sahipleri için vâdedilmiştir.

İmâm Mâtürîdî yukarıda geçen kelimelerin anlamlarını ve âyet-i kerîmeleri isim belirmeden şöyle nakletmiştir: “*Onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle (و حُورٌ عِينٌ) evlendiririz.*”⁴⁹⁴ “Bazıları buradaki *hûr حُور* kelimesine beyaz yüzlü, *în/عِينٌ* kelimesine de güzel gözlü manâsını vermiştir. Bazı dilciler söyle dedi: *Hûr* kelimesi göze ait bir sıfattır, siyahı çok siyah olan, beyazı da çok beyaz olan göz demektir. Bu sıfat çoğul olarak erkek için de kadın için de kullanılır. Güzel anlamına gelen *în/عِينٌ* kelimesi de çoğul olarak hem erkek için hem de kadın için kullanılır.”⁴⁹⁵

“...Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz.”⁴⁹⁶

Allah Teâlâ, müminlerin dünyada iken arzu ettikleri ve canlarının çektiği her şeyin cennette var olduğunu haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: “*Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etrafında dönüp dururlar*”⁴⁹⁷, “*Gencecik yaşıt kızlar, içki dolu kadehler...*”⁴⁹⁸, “*Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar,*

⁴⁹⁰ Tahrîm, 66/5.

⁴⁹¹ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âli Ahmed Abdulmevcûd – Zekeriyâ Abdülmecîd en-Nûtî (Beyrut: 1413/1993), 381; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdülmuhsin et-Turkî, 18/127.

⁴⁹² Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Vâkia, 56/22.

⁴⁹³ Rahmân, 55/72.

⁴⁹⁴ Duhân, 44/54.

⁴⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 13/38.

⁴⁹⁶ Tûr, 52/20.

⁴⁹⁷ Tûr, 52/24.

⁴⁹⁸ Nebe, 78/33-34.

serilmiş değerli halılar vardır.⁴⁹⁹ Cennette bunlar gibi sayılması uzun sürecek nimetler, dünyada insanın hayal ettiği ve arzu ettiği her imkân vardır. Allah bunları insanların bu nimetleri kazanmaya özenmeleri yahut bütün bunların âhirette kendilerine verilmesi için dünyada iken bunların peşinden koşmamaları amacıyla belirtmiştir.⁵⁰⁰

Rahmân sûresinde cennetteki huriler hakkında bahsederken eşinden başkasına bakmayan kadınlar anlamına gelen *kâsirâtü't-tarf* قَاصِرَاتُ الطَّرَفِ huyu güzel, yüzü güzel kadın anlamında *hayrâtün hisân* حَيْرَاتُ حِسَانٍ otağlarına kapanmış hûriler anlamında *maksûrât* مَقْصُورَات kelimeleriyle tasvir edilmiştir. Bu nimetlere erişenler dünyadayken Rabb'in huzurundan korkan kimselerdir. Böyle kişiler için iki cennetin verileceği vâdedilmiş ve içindeki nimetler hakkında haber verilmiştir. İmâm Mâtürîdî bu âyetleri şöyle açıklamıştır:

*“Orada otağlarına kapanmış, güzel huylu, güzel yüzlü, eşinden başkasına bakmayan hûriler vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.”*⁵⁰¹

“Gözleri eşlerinden başkasını görmeyen ve onları arzulamayan kadınlar vardır. “Otağlarına kapanmış hûriler” var buyurması ise; Allah Teâlâ bunu, dindarların kıskanç olduklarından, eşlerinin kendilerinden başkasına bakmalarını ve başkalarının da onlara bakmasını istemediklerinden dolayı söylemektedir. Bu iki âyette Allah o kadınların, kocalarından başkasına bakmadıklarını, başkalarının da onlara bakmadıklarını haber vermektedir, onları otağlarına kapanmış olmakla nitelemektedir.”⁵⁰²

*“Orada, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var.”*⁵⁰³ Bu âyetten maksat, cennetteki hûrilerin huylarının ve yüzlerinin güzel olduğunu belirtmektedir. Buradaki *hayrât* حَيْرَات kelimesinin tekili *hayyeratun* حَيْرَةٌ ve *hayrâtün* حَيْرَةٌ şeklinde gelir.⁵⁰⁴ İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: “Her mümin için huyu ve yüzü güzel bir kadın vardır ve her kadın için de bir saray vardır. Her sarayın da dört kapısı vardır. Oraya her gün, daha önce olmayan kıymetli bir bağış, bir ikram ve bir hediye gelir. O kadınlar gururlanmazlar, kocalarından kaçmazlar, güzel kokuları tükenmez ve kötü kokmazlar. Ceylan gözlüdürler. Sanki saklı yumurtalar gibidirler.”⁵⁰⁵

*“Yanlarında da eşinden başkasına bakmayan ceylan gözlü güzeller bulunur.”*⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Gâşiye, 88/13-16.

⁵⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/ 193-194.

⁵⁰¹ Rahmân, 55/56, 70, 72.

⁵⁰² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/309.

⁵⁰³ Rahmân, 55/70.

⁵⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/312-313.

⁵⁰⁵ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî, 7/720.

⁵⁰⁶ Sâffât, 37/48.

Buradaki *kâsirâtü't-tarf* قَاصِرَاتُ الطَّرَفِ ibaresi, kocalarından başkasına bakmayan anlamına gelir. Cenâb-ı Hak insanı kıskanç bir tabiatta yaratmıştır, erkekler eşlerinin başka erkeklere bakmalarından hoşlanmadıkları gibi, kadınlar da eşlerinin başka kadınlara bakmalarından hoşlanmazlar. Cenâb-ı Hak cennette onların eşlerini çok sevdikleri ve onları hoşnut etmek istedikleri için başkalarına bakmayacaklarını haber vermektedir.⁵⁰⁷

“Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan yaşıt dilberler olacak.”⁵⁰⁸ Yani sadece eşlerine bakan, başkalarının eşlerine gözünü çevirmeyen ve başkalarının yanına gitmeyen dilberler. *Etrâb* أَتْرَابِ kelimesi hakkında şöyle denilmiştir: “Hepsi aynı yaşıdıkları. Bununla hem erkeklerin ve hem de eşlerinin aynı yaşta olduğu kastedilmiştir. Yahut onların hepsinin aynı durumda olacakları, hallerinin değişmeyeceği, ihtiyarlamayacakları, dünyada bazılarının diğerinden daha yaşlı ve bazısının diğerinden zayıf olduğu gibi bir hale düşmeyecekleri, yaşlanmayacakları, büyüyecekleri ve zayıf düşmeyecekleri kastedilmektedir.”⁵⁰⁹

Sâffât sûresinde hurileri anlatırken onları *beydun meknûn* بَيْضٌ مَكْنُونٌ kelimesiyle, yani saklanmış, gün yüzü görmemiş ve el değmemiş taze deve kuşu yumurtasına benzetilmiş,⁵¹⁰ Vâkia sûresinde ise hürlerin yepyeni yaratılışla yaratıldıklarını, eşlerine sevgiyle bağlı, bakire ve yaşıt oldukları beyan edilmiştir.⁵¹¹

“Güzel tenli hüriler sanki saklanmış deve kuşu yumurtası gibidirler.”⁵¹²

Mâtürîdî bu âyeti açıklarken hurileri, “Tavuğun tüylerinin rüzgâr ve diğer âfetlerden koruyup sakladığı berrak yumurtalar gibidirlerdemiş”, âyette geçen *meknûn* مَكْنُون kelimesinin “Saklanıp korunan.” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵¹³

“Şüphesiz biz onları yepyeni yaratılışla yaratmışızdır. Onları bakire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır.”⁵¹⁴

Müfessirler bu âyeti esas alarak hurilerin dünya kadınlarından mı yoksa ayrı bir tür olarak mı yaratılacağı hususu kendi aralarında tartışılmıştır. Yahya b. Ziyâd el- Ferrâ bu âyetin tefsîrinde, kız çocuklarının ve ihtiyar kadınların yeni bir yaratılışla otuz üç yaş çağına

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/169-170.

⁵⁰⁸ Sâd, 38/52.

⁵⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/290-291.

⁵¹⁰ Sâffât, 37/49.

⁵¹¹ Vâkia 56/36.

⁵¹² Sâffât, 37/49.

⁵¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/170.

⁵¹⁴ Vâkia, 56/35-36-37.

getirileceğini kaydetmiştir.⁵¹⁵ Taberî bu âyetin tefsîrinde hadîsleri esas alarak âyete sözü edilen yeni yaratılışın hûriler değil dünya kadınlarına has olduğunu ileri sürmüştür.⁵¹⁶

İmâm Mâtürîdî bu âyeti açıklarken şunları nakletmiştir: “Şüphesiz biz onları yepyeni yaratılışla yaratmışızdır.”⁵¹⁷ Yani onlar dünya kadınları gibi değildirler, onları başlangıçta kendilerinden istifâde edilecek hüviyette yarattık. Bu aynen meyvelerin niteliği ile ilgili olarak hakkında, “Onlar bitip tükenmez ve yasaklanmaz.” dediğimiz gibidir; yani o meyveler dünya meyveleri gibi değildir, ilk çıktığı anda da yenilebilecek özelliktedir.⁵¹⁸

Vâkia sûresinde cennetteki hurileri yüksek değerinden ötürü saklanan ve bir anlamda kıskanılan inciye benzetilerek tasvir edilmiş ve onların bakire olarak yaratıldıkları beyan edilmiştir.⁵¹⁹ Rahmân sûresinde ise yakut ile mercana benzetilmiştir.⁵²⁰ Hadîslerde ise, eğer cennet halkından bir kadın yeryüzünde görünecek olursa her tarafı aydınlatacağı ve güzel kokuyla dolduracağı belirtilmiştir. Cennet kadınının başörtüsü bile dünyadan ve oradaki her şeyden daha değerli olduğu beyan edilmiştir.⁵²¹

“Yaptıklarının karşılığı olarak orada saklı inciler misali güzel gözlü huriler vardır.”⁵²²

Burada güzel gözlü hurilerin incilere benzetilmesi, iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi inci ve yakuttan daha saf hiçbir nesne yoktur; güzel gözlü huriler de saf, temiz ve beyaz tenli olduklarından dolayı incilere benzetilmiş olabilir. Yoksa cennette vâdedilen hurilerin incilere benzetilmesinin ne anlamı olur? İkincisi, inci ve yakutun Araplar’da fazla bir değeri ve önemi vardı, hemen akla gelecek o ölçüde değerli başka bir nesne yoktur; işte o değere sahip başka bir nesne akla gelmediğinden dolayı onları incilere benzetmiştir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: “Allah’a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanır ve kuşların kapıştığı nesnelerden farksızdır.”⁵²³ Allah’a ortak koşmak çok daha büyük bir suç olduğu halde Cenâb-ı Hak onu gökten düşüp parçalanır nesnelere benzetmektedir. Fakat onların gözünde yedinci kat gökten düşmekten daha büyük daha imkânsız bir olay yoktu. En doğrusunu Allah bilir.⁵²⁴

⁵¹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el- Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ali Neccâr (Beyrut: 1980), 3/125.

⁵¹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 27/106-107.

⁵¹⁷ Vâkia, 56/35.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/328-329.

⁵¹⁹ Vâkia, 56/23-36.

⁵²⁰ Rahmân, 55/58.

⁵²¹ Buhârî, “Cihâd”, 6.

⁵²² Vâkia, 56/22-23-24.

⁵²³ Hac, 22/31.

⁵²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/324.

“Sanki onlar (hûriler) yakut ve mercandır.”⁵²⁵ Müfessirler şöyle der: Allah onları saf ve temiz olmalarıyla yakuta, beyaz tenli olmalarıyla da mercana benzetmektedir. Bu husus onların dediği gibidir.⁵²⁶

Yine âyet-i kerîmelerde cennetteki kadınlardan söz ederken tertemiz eşler anlamına gelen *ezvâc-i mutahhara* **أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ** kelimesi zikredilmiştir.⁵²⁷

“...Onlar cennette tertemiz eşlere sahip olacak ve orada ebedî kalacaklardır.”⁵²⁸ Mâtürîdî bu âyetle ilgili birkaç farklı yorumları kaydetmiştir.

“Kötü huy ve seviye düşüklüğünden arınmış, bunlardan uzak kalamayan dünya kadınları gibi değil. Denildi ki hastalık, ayrıca dünya hayatında müptelâ kılındıkları kir, pas ve hayızdan arınmış. Bir de özü ve temel yapısının berraklığı açısından tertemiz denilmiş; nitekim zarafeti sebebiyle incik ve kemiğinin iliği şu kadar mesafeden görünür⁵²⁹ buyurulmuştur. Tertemiz; seçkin, eğitilmiş anlamı da verilmiştir.”⁵³⁰

“...Takvâ sahipleri için Rabb’leri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah’ın hoşnutluğu vardır...”⁵³¹

“Ebediyen kalacakları cennetler ve tertemiz eşler.”⁵³² Yani bütün kötü ahlak, pislik ve bütün ayıplardan temizlenmiş eşler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: cennet ehlinin hepsi bütün ayıplardan temizlenmiştir, çünkü nesnelerdeki ayıplar, sonlu olmanın alâmetidir, hâlbuki cennet ehli ölümsüzlük için yaratılmıştır; ancak buradaki ilâhî beyan kadınlar için belirtilmiştir. Zira dünya hayatında kadınlar bazı kusurlar yapar ve onlardan eziyet verici şeyler çıkar (âdete maruz kalırlar).⁵³³

Nebe sûresinde göğüsleri yeni oluşmuş yaşıt kızlar manâsında olan *kevâib-etrâb* **وَكَوَائِبَ أَتْرَابًا** kelimesiyle cennetteki hurilerin niteliklerinden söz etmiştir.

“İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır. Orada bahçeler, üzüm bağları, Gencecik yaşıt kızlar ve içki dolu kadehler vardır.”⁵³⁴

Gencecik yaşıt kızlar. *Kâ’ib* **كَأِيبَ** tomurcuk memeli kız demektir. Bu, yeni âdet görmeye başladığı zamanki körpe halidir. Göğüsleri kalkıktır. Bu erkeklerin en çok arzu

⁵²⁵ Rahmân, 55/58.

⁵²⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/310.

⁵²⁷ Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15; Nisâ, 4/57.

⁵²⁸ Bakara, 2/25.

⁵²⁹ Buhârî, “Bedü’l-halk”, 18; Müslim, “Cennet”, 14.

⁵³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/95.

⁵³¹ Nisâ, 3/15.

⁵³² Nisâ, 3/15.

⁵³³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/289.

⁵³⁴ Nebe, 78/31-32-33.

duydukları kadınsı özelliiktir. *Etrâb* اتراب ise yaşlılar demektir. Bu beyanla da onların hep o yaşta kalacakları ve özelliklerinin hiç değişmeyeceği ve asla yaşlanmayacakları bildirilmiş olmaktadır.⁵³⁵

3.2. *Gilmânlar*

Gilmân kelimesi sözlükte çocuk, bıyığı terlememiş genç, hizmetçi, anlamlarını ifâde etmektedir. Tekili ise gulâm şeklindedir. Kur'ân literatüründe cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler manâsına gelir.⁵³⁶ Gulâm kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 12 yerde dünyadaki çocuk anlamında zikredilmiştir.⁵³⁷ *Gilmân* şeklinde ise sadece bir yerde cennet ehlinin “*Hizmetine verilmiş (kabuğunda) saklı inci gibi gençler.*”⁵³⁸ anlamında zikredilmiştir.

Gilmân hakkında müfessirlerin görüşlerini üç noktada toplamak mümkündür.

1. *Gilmân* müminlerin kendilerinden önce ölen çocuklarıdır. Ergenlik çağına gelmedikleri için mükellef olmayan, salih amel işlemedikleri için de cennet nimetlerine hak kazanmayan bu çocuklar mümin olan ebeveynlerinin yanında onlara hizmet etmekle görevlendirilecektir.
2. Kâfirlerin ölen çocukları olup, mükellef bulunmadıklarından cehenneme atılmayacaktır. Cennet ehlinin hizmetçileri statüsünde tutulacaktır.
3. Müminler için cennette yaratılan hizmetçilerdir ve çocukken ölenlerle ilgisi yoktur. Aslında hizmetçilik ayrı bir statü olup, çocuklar buna dâhil değildir. Hz. Peygamber, küçük veya büyük bütün cennet ehlinin oyuz yaş civarında olacağını belirtmiştir.⁵³⁹ Hâlbuki *gilmân*, bıyığı yeni terleyen ve on beş yaşını geçmeyen çocuklar veya gençlerdir.⁵⁴⁰

Kur'ân- Kerîm'de sadece tek yerde geçen *gilmân* kelimesi ile ilgili Mâtürîdî, tefsîrinde bu kelime ile ilgili geniş bir izahta bulunmamış, bu âyetle ilgi tefsîrinde şu cümleyi kurmuştur:

“*Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etrafında dönüp dururlar.*”⁵⁴¹

⁵³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/32.

⁵³⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Gilman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/50.

⁵³⁷ Âl-i İmrân, 3/40; Yûsuf, 12/19; Hicr, 15/53; Kehf, 18/74, 80,82; Meryem, 19/7, 8, 19, 20; Saffât, 37/101; Zâriyât, 51/ 28.

⁵³⁸ Tûr, 52/24.

⁵³⁹ Tirmizî, “Cennet”, 12.

⁵⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Gilman”, 14/50.

⁵⁴¹ Tûr, 52/24.

“Allah, insanların dünyada iken canlarının istediği hizmetçileri, meyveleri, serili halıları, cennette de arzulamalarını sağlıyor.”⁵⁴²

3.3. *Vildânlar*

Kur’ân-ı Kerîm’de *vildân* kelimesi altı yerde zikredilmiştir.⁵⁴³ Bunlardan dördü elif lam takısıyla dünyadaki çocuklar anlamında zikredilmiş,⁵⁴⁴ ikisi ise elif lam takısı olmaksızın âhiretteki hizmetkâr gençler anlamında zikredilmiştir.⁵⁴⁵

“Çevrelerinde sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır.”⁵⁴⁶ Bu âyette cennetliklere, saygın olma ve çevrelerinde genç hizmetçilerin dolaşması gibi dünyada iken arzu ettikleri her şeyin verileceği ifade edilmektedir. Cennette doğum olayı olmadığı halde âyet-i kerîmede *vildân*’dan, yani gençlerden söz etmektedir. Bu kelime iki manâda yorumlanmıştır. Birincisi, o gençler cennette doğmamışlar ise de sonsuza dek genç hüviyetinde olacaklar. İkincisi ise, onlar cennette değil dünyada doğdukları için kendilerine *vildân* denilmiştir. Doğma olayı dünyada gerçekleşmiştir, ama sonsuza dek kalacaklardır, çünkü cennet ehli de sonsuza dek hayatta kalacaktır. *Muhalled* مُخَلَّد kelimesine bazıları ziynetlere süslenmiş diye manâ vermiştir. *El-Halede* الْخَلْدَة kelimesi ise küpe demektir, çoğulu *el-hilede* الْخِلْدَة vezninde gelir. Bazıları da sonsuza dek kalmak fiilinden geldiğini söylemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: خَالِدِينَ فِيهَا “Onlar ebedî kalacaklar.”⁵⁴⁷ Bu kelimeye “Bileziklerle süslenmişler.” manâsı da verilmiştir.⁵⁴⁸

“Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın.”⁵⁴⁹

“Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur.”⁵⁵⁰ Gençler anlamındaki *Vildân* وَلَدَان kelimesinin belirtilmesi, cennette üreme olduğundan değil, fakat *vildân* olarak yaratılmış olmalarındandır. Onlar, genç halleriyle ebediyete kadar kalacaklar, yaşlanmayacaklar ve kocayıp köhnemeyeceklerdir. Bu gençlerin dünyada genç yaşta ölen kâfir çocukları olmaları da mümkündür. Onların cennette babaları olmaz ki kendilerini babalarının derecelerine yükseltsinler. Dolayısıyla Allah Teâlâ da onları cennetliklere hizmetçi kılmıştır.⁵⁵¹

⁵⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 14/197.

⁵⁴³ Nisâ, 4/75, 98, 127; Vâkıa, 56/ 17; Müzzemmil, 73/17; İnsân, 76/19.

⁵⁴⁴ Müzzemmil, 73/17; Nisâ, 4/75, 98, 127; Vâkıa, 56/ 17.

⁵⁴⁵ Vâkıa, 56/ 17; İnsân, 76/19.

⁵⁴⁶ Vâkıa, 56/17.

⁵⁴⁷ Bakara, 2/167; Âl-i İmrân, 3/15, 88.

⁵⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 14/322.

⁵⁴⁹ İnsân, 76/19.

⁵⁵⁰ İnsân, 76/19.

⁵⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 16/336-337.

“Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın.”⁵⁵² Cenâb-ı Hak, onların güzelliklerini etrafa saçılmış incilere benzetmiştir. İncilerin en güzel oldukları durum etrafa saçılmış halleridir. Âyette sözü edilen gençlerin güzellikte cennetteki diğer mücevherlere üstün tutulmuş olmaları da mümkündür. Tıpkı dünyada incinin diğer mücevherlere üstün tutulmaları gibi. Bu Gençler pervane gibi dolaşmadıkça, görenler onları saçılmış inciler sanır. Dolaşıp hareket edince onların gençler oldukları bilinir.⁵⁵³

3.4. Melekler

Melek kelimesi Ugaritçe, Habeşçe, İbranice ve Arapça gibi Sâmi dillerde bulunan göndermek anlamındaki *l'ek* kökünden olup, haberci, güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten anlamlarına gelmektedir.⁵⁵⁴ Ebû Hayyân el-Endelûsî'ye göre, Melek; başındaki mim, kelimenin aslından olmak kaydı ile kuvvet manâsına gelen melk'ten türemiş olup feâil veznindedir. Cemisi ise feâil vezninde melâike ve melâik olarak kural dışı yapılmıştır.⁵⁵⁵ Rağib el-İsfahânî melek kelimesinin milk'ten türediğini belirtmiştir.⁵⁵⁶ Bazı âlimler ise, bu ismin melk kökünden türediğini kaydetmiştir. Ruhânî varlıklardan yönetimle meşgul olana melek, insanlardan idare ile meşgul olana ise, melik dendiği ifâde edilmiştir.⁵⁵⁷

Melekler Hz. Âdem'den önce yaratıldıkları ve yüce Allah'ın hitabına mazhar oldukları Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmiştir.⁵⁵⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de ve mütevâtir hadîslerde meleklerle iman inanç esasları arasında farz olarak yer almaktadır.⁵⁵⁹ Meleklerin insanlardan ve cinlerden farklı olarak nurdan yaratıldıkları ve onların özellikleri ve yetenekleri naslarda haber verilmiş,⁵⁶⁰ müşriklerin meleklerle dişilik vasfı izafe ettikleri ve Allah'ın kızı oldukları hususundaki iddialarını âyet-i kerîmelerde reddedilmiştir.⁵⁶¹ Meleklerin türlerinin ve sayılarının ne kadar olduğunu Allah'tan başkasının bilmediğini Kur'ân-Kerîm'de beyan edilmiştir.⁵⁶² Cehennem bekçilerini temsil eden meleğin ismi âyette Mâlik olarak geçmekte,⁵⁶³

⁵⁵² İnsân, 76/19.

⁵⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 16/337.

⁵⁵⁴ Ali Erbaş, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/37.

⁵⁵⁵ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Adbülmevcûd- Ali Ahmed Muavvaz, 1/137.

⁵⁵⁶ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 473.

⁵⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, 1/303; Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, cev. Yusuf Türker, 719.

⁵⁵⁸ Bakara, 2/30-34; Hicr, 15/28-29.

⁵⁵⁹ Bakara, 2/285; Nisâ, 4/136; Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İman”, 1.

⁵⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/168; Müslim, “Zühd”, 60; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/104-110.

⁵⁶¹ Sâffât, 37/149-150; Zuhurf, 43/19.

⁵⁶² Müddessir, 74/31.

⁵⁶³ Zuhurf, 43/77.

cennet meleğinin ismi ise hadîslerde Ridvân olarak geçmektedir.⁵⁶⁴ Başka bir hadîste ise cennet kapısının bekçisi Hâzin olarak beyan edilmiş ve bunun kıyamet günü Resûlullah'tan önce hiç kimseye cennet kapısını açmamakla emrolunduğu nakledilmiştir.⁵⁶⁵ Yine hadîslerin haber verdiği göre sekiz cennet kapısı mevcuttur ve cennetteki görevli meleklerin sayısını yalnız Allah bilir.⁵⁶⁶ Söz konusu cennetin sekiz kapısı olduğu ile ilgili Ömer b Hattâb'ın naklettiği rivâyette şöyle beyan edilmiştir: Hz. peygamber şöyle buyurmuştur: Bir Müslüman abdestini güzelce alır sonra, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şüphesiz şehâdet ederim, derse onun cennetin sekiz kapısı açılır. O kimse bunlardan dilediğinden cennete girer.⁵⁶⁷

Meleklerin yaptığı işler hakkında âyet-i kerîmelerde şöyle beyan edilmiştir:

Allah'ı yüceltirler, O'na secde edip ve O'nun emirlerini yerine getirirler.

*“Rabb'inin katında bulunanlar (melekler) O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu teşbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.”*⁵⁶⁸

*“Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır...”*⁵⁶⁹

Melekler kendileriyle Rabb'leri arasında kalacak şekilde Allah'ı teşbih ederler. Cenâb-Hak âyette gök gürültüsünün hamd ile teşbih ettiğini belirtmiştir. Fakat meleklerin hamd ile teşbihini zikretmemiştir. *“O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır.”* Buradaki korkusundan kelimesi iki manâya gelir. Birincisi, O'nun cezasından korkarak demektir; çünkü onlar en küçük bir hata yaptıkları takdirde Allah'ın cezası ile korkutulmuşlardı. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: *“Onlardan biri ‘İlâh o değil, benim’ diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız.”*⁵⁷⁰ İkincisi, cezadan değil Allah'ın heybetinden korkarlar demektir, çünkü Allah onları kendisine itaat etmek ve teslim olmakla nitelemiş, şöyle buyurmuştur: *“Melekler, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve kendilerine emredileni yerine getirirler.”*⁵⁷¹ Başka bir âyette de, *“Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'na*

⁵⁶⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: 1405/1985), 67.

⁵⁶⁵ Ahmed b. Hanbel *Müsned*, 2/316.

⁵⁶⁶ Müddessir, 74/31.

⁵⁶⁷ İbn Mâce, “Tahâret”, 60; “Cenâiz”, 57.

⁵⁶⁸ A'râf, 7/206.

⁵⁶⁹ Ra'd, 13/13.

⁵⁷⁰ Enbiyâ, 21/29.

⁵⁷¹ Tahrîm, 66/6.

aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar bıkmadan usanmadan gece gündüz Allah'ı tenzih ederler." ⁵⁷²

Onlar Allah'ı tenzih ederler ve O'nu inkârcıların çocuk edindiği yolundaki iddialardan ve zatına yakışmayan başka bütün sıfatlardan uzak tutarlar. ⁵⁷³ Melekler, peygambere salât ve selam getirirler ve müminler için dua ve istiğfarda bulunurlar.

"Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun." ⁵⁷⁴

Bazı hadislerde rivâyet edildiğine göre bu âyet indiğinde Resûlullâh'a şu soru sorulmuş: "Ey Allah'ın resulü bu sanadır, bize ne vardır?" Bunun üzerine şu ilâhî beyan nazil olmuştur: *"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor."* ⁵⁷⁵ Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'in ve meleklerin onlara salât etmesinin ne demek olduğunu açıklamıştır. Bu, belirtildiği gibi onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Yine bu, onları doğru yola davet etmektir. Kâb b. Ucre'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun* meâlindeki ilâhî beyan nazil olduğunda ona gittim ve "Ey Allah'ın resûlü! Selâmın ne olduğunu biliyoruz, fakat sana salâtı nasıl getireceğiz" dedim. O şöyle buyurdu: "De ki: Allahümme sallı alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ sallayte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin, kemâ bârakte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd." Bunun meâli şöyledir: Allah'ım, İbrahime ve âline rahmet eylediğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in âline de rahmet eyle. Şüphesiz övülmeye layık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin. Allah'ım, İbrahim'e ve âline bereketler ihsan ettiğin gibi Muhammed'e ve âline de bereketler ihsan et. Şüphesiz övülmeye layık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin. ⁵⁷⁶

"Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rabb'lerini hamd ile teşbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler. Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru. Rabb'imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin Adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen izzet ve

⁵⁷² Enbiyâ, 21/19-20; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/431, 432, 433.

⁵⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/353.

⁵⁷⁴ Ahzâb, 33/56.

⁵⁷⁵ Ahzâb, 33/43.

⁵⁷⁶ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hammâm b. Nâfî es-San'ânî el-Humeyrî, *el-Musannef*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: 1403/1983), 2/212; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/241, 243; Müslim, "Salat", 66; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 11/425.

hikmet sahibisin. Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluştadır budur.”⁵⁷⁷

“Onları kötü sonuçlardan koru.”⁵⁷⁸ Arşın çevresindekilerin Allah’tan, o insanları âhirette korku, endişe ve diğer azaplara maruz kalmak gibi kötü akıbetten korunmasını talep etmiş olmaları mümkündür. Âyet-i kerîme, onları dünyada şirk ve benzeri kötülüklerden korunmasını istedikleri manâsına da gelebilir. *O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir* meâlindeki ilâhî beyan bu manâya işaret etmektedir, yani sen dünyada kimi kötü sonuçlardan korumuşsan, o gün onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. *İşte en büyük kurtuluştadır budur.*⁵⁷⁹

“Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinde çatlayacak. Melekler de Rabb’lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar...”⁵⁸⁰

Cenâb-ı Hak onları, kendisine tesbih, hamd ve senâ etmek ve bu âyette ifâde buyurduğu üzere yeryüzündekiler için de mağfiret dilemekle imtihan etmektedir. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, “*Sen tövbe edenleri bağışla!*”⁵⁸¹ meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Çünkü ilk âyet, yeryüzündeki herkes için genel bir hüküm içermektedir, bu âyet ise tövbe eden müminlere hastır. Meleklerin, Allah’a ortak, çocuk ve eş isnat edenlerin günahlarını bağışlanmasını Cenâb-ı Hak’tan istemeleri ve onlar için mağfiret dilemeleri uzak bir ihtimaldir. Böyle olunca meleklerin diledikleri mağfiret, başka bir âyette ifâde buyurduğu üzere sadece müminlere mahsustur: “*İman edenlerin bağışlanmasını dilerler... Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, derler.*”⁵⁸² Dolayısıyla bu sûrede geçen âyetin genel (âm) ifâdesinden maksat, özel (hâs) kişilerdir. Çünkü bu âyetten maksat genel hüküm olsa bile sonradan arkasından gelen âyetle neshedildi ve özel (hâs) hüküm içeren bir nas haline geldi. Bazılarının söylediği gibi meleklerin mağfiret dilemeleri eğer yeryüzündeki bütün insanlar için olmuş olsa, o zaman âyet, meleklerin mağfiret istemelerini gerektirecek bir vesile talep etmeleri anlamına gelir, bundan maksat da onların şirkten tövbe etmeleri ve tevhide inanmalarıdır. Dolayısıyla meleklerin talebi, onların bağışlanmasını, günahlarından vazgeçilmesini sağlayacak olan tevhidi ve hidayeti istemeleri anlamına gelir, ancak bu sayede onlar bağışlanmaya layık olurlar. Hz. İbrahim’in babası için yaptığı istiğfar da, onun

⁵⁷⁷ Mü’min, 40/ 7-9.

⁵⁷⁸ Mü’min, 40/ 9.

⁵⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/27.

⁵⁸⁰ Şûrâ, 42/5.

⁵⁸¹ Mü’min, 40/7.

⁵⁸² Mü’min, 40/7.

başılanmasına ve mağfirete layık olmasına vesile olacak olan imanı istemek anlamındadır. Peygamberlerin ümmetleri için Rabb'lerinden mağfiret dilemeleri de aynı manâdadır.⁵⁸³

Melekler âhirette cennetlikleri selam sözüyle bu size vâdedilmiş olan mutlu gününüzdür diyerek karşılayacaktır.

*“Rabb’lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevk edilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri (melekler) onlara, ‘Selam size! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!’ diyecek”.*⁵⁸⁴

Cennetin bekçileri onları selamla karşılarlar. Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerini, iman edenlere selamla söze başlamakla imtihan ettiği gibi, cennetin bekçilerini de müminleri selamla karşılamakla imtihan etmesi de mümkündür. Bu şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: *“Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size!”*⁵⁸⁵ Sonra cennet bekçilerinin müminleri selamla karşılamaları, dünyada gördükleri bütün ayıplardan selamet ve berâet manâsına da gelebilir.⁵⁸⁶ Nitekim yüce Allah bu konuda başka bir âyette şöyle haber vermektedir: *“En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Melekler onları, ‘İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür’ diyerek karşılar.”*⁵⁸⁷

En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Yani kıyamet gününün dehşetleri ve korkunç durumları onları tasalandırmaz. Melekler onları, *“İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür”* diyerek karşılar. Yan, melekler *“Rabb’imiz Allah’tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerlerine melekler şu müjdeyle inerler: ‘Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!’”*⁵⁸⁸ Netice olarak yüce Allah cennetliklerin kâfirlerin başlarına gelen azap ve sıkıntılardan tasalanmayacaklarını haber vermektedir.⁵⁸⁹

Melekler dünya hayatında müminler için dua edip, her an onların dostları olduğu gibi âhret hayatında da yine müminlerin dostları olur ve müminlerin yanlarına müjdelerle inerler.

*“Rabb’imiz Allah’tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerlerine melekler şu müjdeyle inerler: ‘Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! Biz, dünya hayatında da âhret hayatında da sizin dostunuzuz. Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz.”*⁵⁹⁰

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, 13/175-176

⁵⁸⁴ Zümer, 39/73.

⁵⁸⁵ Enâm, 6/54.

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, 12/402.

⁵⁸⁷ Enbiyâ, 21/103.

⁵⁸⁸ Fussilet, 41/30.

⁵⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, 9/430.

⁵⁹⁰ Fussilet, 41/30-31.

“Onların üzerlerine melekler şu müjdeyle inerler: *Korkmayın, kederlenmeyin.*”⁵⁹¹ Bu cümlelerin manâsı ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Melekler onları âyette sözü edilen vâdlerle dünyada iken ölecekleri sırada müjdelerler. Bazıları da şöyle dedi: Melekler bu sözleri onlara kıyamet günü, o günün dehşetini gördükleri sırada, o günün şiddetinden ve dehşetinden kalplerini teskin etmek için söylerler. En doğrusunu Allah bilir. Sonra “*Korkmayın, kederlenmeyin.*”⁵⁹² sözünün işaret ettiği manâyâ dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Yani ileride karşılaşacağınız şeylerden ve geride bıraktığınız aileniz ve çocuklarınız hakkında korkmayın, kederlenmeyin. Şöyle de söylenmiştir: Ölüm ve âhiret için gönderdiğiniz amellere dair korkmayın. Bazıları ise şunları söyledi: Azaptan korkmayın, size vâdedilen nimetlerin kayboluşuna da kederlenmeyin, çünkü o nimetler devam edecektir, asla bitmeyecek ve ebediyen kesilmeyecektir.⁵⁹³

“*Size vâdolunan cennetle sevinin.*”⁵⁹⁴ Yani nebilerin ve resullerin diliyle size vâdedilen cennetle sevinin! Sözü edilen müjdelemenin dünyada onların ruhları bedenlerinden çekilip alınırken (kabz) yapılacağını söyleyenler, şu gerekçeye dayanırlar. Rivâyet edildiğine göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuş: “Dünya müminin hapisanesi, kâfirin de cennetidir.”⁵⁹⁵ Çünkü ölüm sırasında mümine cennet gösterilmiş ve onunla müjdelenmiştir, dolayısıyla kendisi için hazırlanan nimeti ve mükâfatı gördüğünde dünya onu için hapisane gibi olur. Kâfire de öleceği sırada cehennem gösterilir ve onunla müjdelenir, dolayısıyla onun için de dünya cennet olur. Hz. Peygamber’in şu hadîsi de bu manâyı teyit etmektedir: “Kim Allah’a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim Allah’a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.”⁵⁹⁶

“*Biz dünya hayatında da âhiret hayatında da sizin dostunuzuz.*”⁵⁹⁷ Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunu müjdeleyenler söylemiş gibi görünüyor. Onlar şöyle diyorlar: Biz, Dünya hayatında da âhiret hayatın da sizin dostunuzuz. İkincisi, müjdelemenin arkasından bahsedilen sözler eğer meleklerle söylenmişse, onun Cenâb-ı Hak tarafından söylenmiş olması da mümkündür. Buna benzer ifâdeler başka âyetlerde de geçer: “*İnkârcıların yalvarmaları boşunadır. Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz.*”⁵⁹⁸ Bu söz eğer her türlü noksanlıktan

⁵⁹¹ Fussilet, 41/30.

⁵⁹² Fussilet, 41/30.

⁵⁹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/136.

⁵⁹⁴ . Fussilet, 41/30.

⁵⁹⁵ Ahmed. b Hanbel, *Müsned*, 2/323; Müslim, “Rekâik”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

⁵⁹⁶ Ahmed. b Hanbel, *Müsned*, 2/313; Buhârî, “Rikâk”, 41; Müslim, “Zikir”, 14.

⁵⁹⁷ Fussilet, 41/31.

⁵⁹⁸ Mü’min, 40/50-51.

münezzeh olan Allah tarafından söylenmiş ise şöyle yorumlanır: Biz dünyada korunmanızda sizin dostunuzuz, âhirette de yardım etmek te size en yakın olanız. Yahut şunu söylemiştir: Biz dünyada yardım etmek ve muvaffak kılmakta, âhirette de sevap ve mükâfat vermekte size en yakın biziz. Bu söz şayet onları müjdeleyen melekler tarafından söylenmiş ise biz dünyada ve âhirette sohbet ve arkadaşlıkta sizin dostunuzuz anlamına gelir. En doğrusunu Allah bilir.⁵⁹⁹

3.5. Cinler

Cin kelimesi, örtmek, gizlemek anlamına gelen *cânn* جان kökünden fail isim olup, görülmeyen varlıklar anlamını ifâde etmektedir.⁶⁰⁰ Cin kelimesi yukarıda cennet kelimesinin anlamını verdiğimiz gibi, cennet kelimesiyle aynı kökten gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de *cinn*, *cânn* ve *cinnet* adlarıyla anılmıştır. Erkeklerine *cinnî*, dişilerine *cinniyye* adı verilir. Cinlerin bir tek ferdine *cinnî* denir. *Gûl* ve *İfrit* cinlerin değişik türleridir.⁶⁰¹ İslam kaynaklarında cinlerin atalarının *Cânn* olduğunu söyleyenler var ise de⁶⁰² İmâm Mâtürîdî kendi eserinde şunları kaydetmiştir: “İblis’ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi.”⁶⁰³ Bu beyanın anlamı hakkında ihtilaf edilmiştir. Âyette geçen İblis’in cinlerden olduğu ifâde edilmiştir. Çünkü o cennetlerde çalışan cinlerdendi, bu yüzden cinlerden olduğu söylenmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: ‘Meleklerin cin isminde bir kabilesi vardı. İblis işte bu kabiledendi. Bundan dolayı cinlerden olduğu söylendi.’ Hasan-ı Basrî, ise şöyle demiştir: ‘İblis bir an olsun asla meleklerden olmadı. Fakat o, yüce Allah’ın dediği gibi cinlerdendi. İblis, cinlerin atasıdır. O, cinlerden Rabb’ine ilk karşı gelendir. Tıpkı Hz. Âdem’in insanların atası olduğu gibi, buna göre İblis, cinlerin babası olmuş olur.’⁶⁰⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de cin kelimesiyle iki anlam kastedilmiştir. Bunların ekserisi cin varlıkları ile ilgili olmakla beraber yine aynı kelime ile deli anlamı kastedilmiştir.⁶⁰⁵ Yine Kur’ân’da cinlerin gaybı bilmediğini haber verilmiştir.⁶⁰⁶ Kur’ân’ın bildirisine göre Allah

⁵⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/137-138.

⁶⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/92-101; Cevherî, *Tâcü’l-Luğa*, 5/2093; Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar* (İstanbul: Vatan Yayınları, 2002), 90; Ali Osman Ateş, *Kur’ân ve Hadislere Göre Cinler-Büyük*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 17.

⁶⁰¹ Ahmed Kalkan, *Ansiklopedik Kur’ân Kavramları ve Güncel Yansımaları* (İstanbul: 2014), 2/323.

⁶⁰² Cevherî, *Tâcü’l-Luğa*, 5/2093; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/92-101; Ateş, *Kur’ân ve Hadislere Göre Cinler-Büyük*, 17; Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar*, 90; Ahmed Saim Kılavuz, “Cin”, *Türkiye diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/8.

⁶⁰³ Kehf, 18/50.

⁶⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/96.

⁶⁰⁵ A’râf, 7/84; Mü’minûn, 23/25, 70; Sebe, 32/8, 46.

⁶⁰⁶ Sebe, 32/14.

cinleri ve insanları ancak kendisine kulluk etmek için yaratmıştır.⁶⁰⁷ Kelâm âlimlerine göre cinlerin varlığı sadece vahiy yoluyla bilinip ispat edilebilir, akıl da bunu imkânsız görmez. Cinler ateşsiz dumandan yaratılmıştır ve insanlar gibi Allah’a kulluk etme sorumlulukları taşımaktadır.

Cinlerden Hz. Peygamber’e (a.s.) biat edenleri de mevcuttur. Allah Teâlâ insan türünü yaratmadan önce yeryüzünde cinleri kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştı, yani insana verilen halifelik görevi daha önce cinlere verilmişti. Fakat cinler yeryüzünü imar edip şekillendirmek yerine fesat ve isyan çıkardıkları, birbirlerini öldürerek zulüm yaptıkları, Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirmedikleri İslam kaynaklarında yer almaktadır. İbn Abbas’ın rivâyetine göre: Yeryüzünde ilk önce cinler yaşıyorlardı. Onlar yeryüzünde kan döktüler ve birbirlerini öldürdüler. Allah onlara, meleklerden askerler gönderdi. İblîs’in komutasında olanlar cinlerle savaşarak onları denizlerdeki adalara ve dağların etrafına sürdü.⁶⁰⁸

Cinler insanlara nispetle daha üstün güce sahiptir. Mesela kısa sürede uzun mesafeleri kat edebilir, insanlarca görülmedikleri halde onlar insanları görür, insanların bilmediği bazı hususları bilirler; fakat gaybı onlar da bilemezler. Gökteki meleklerin konuşmalarından gizlice haber almak isterlerse de buna imkân verilmez. Onlarda insanlar gibi yer, içer, evlenir çoğalır ve ölürler. Bazı cinler Hz. Süleyman’ın emrine girerek ordusunda hizmet görmüş, mâbed, heykel, büyük çanak, kazan gibi nesnelerin yapımında insanlarla birlikte çalışmışlardır.⁶⁰⁹

Cinlerle ilgili âyet ve hadîslerin yorumu İslam kaynaklarında kendine has bir yer edinmiş, ayrıca cinlere ve şeytanlara tesir edip onları itaat altına alma yollarını konu edinen ve *İlmü’l-azâim* adı verilen bir ilim dalı teşekkül etmiştir.⁶¹⁰

Çağımızda cinlerin mahiyetlerinin, ateşe karışan *mâric* varlıklar olmaları⁶¹¹ dikkate alınarak karbon asidinden, (dumansız ateşten) yaratıldıkları göz önüne alınarak canlılığını ruhtan alan ve ezelde var edilen ışıklardan, ufolardan veya enerjiden yahut bazı hadîslerde hastalıkların sebebi olarak gösterilmeleri dikkate alınarak mikroplardan ibaret oldukları ileri sürülmüştür.⁶¹²

⁶⁰⁷ Zâriyât, 51/56.

⁶⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 1/199.

⁶⁰⁹ Kılavuz, “Cin”, 8/8.

⁶¹⁰ Kılavuz, “Cin”, 8/8-9.

⁶¹¹ Rahmân, 55/15.

⁶¹² Saadettin Evrin, *Çağımızın Kur’ân Bilgisi* (Ankara: 1973), 1/254; Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar*, 19-20; Ahmed Hulûsî, *Din-Bilim Işığında Ruh İnsan Cin* (İstanbul: 1985), 61-72.

Cinlerin yaratılışı ile ilgi Mâtürîdî kendi eserinde “*Cinleri de yalın ateşten yarattı.*”⁶¹³ âyetini tefsîr ederken şunları nakletmiştir: “Burada geçen *Cân الجان* kelimesinden maksat, cinlerin atasıdır ve tekil bir isimdir, çoğulu cin şeklinde gelir. Ebû Asvece, Cân ile cin kastedilmiştir, der. Yalın ateş sözüne bazıları şöyle bir manâ vermiştir: *Mâric مارج* kelimesi, ateşin dumansız olan saf alevi anlamına gelir. Ateşin alevlendiğini ifâde etmek için *merace مَرَج* fiili kullanılır.”⁶¹⁴

Üzerinde çalıştığımız cennet hayatı ile ilgili söz konularından biri de cinlerin âhiretteki durumları söz konusudur. Yüce Allah’ın bildirisine göre: “*Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.*”⁶¹⁵ buyurmaktadır. Bu âyetin gereği olarak Cenâb-ı Hak Cinlere de peygamber gönderdi mi? Eğer cinlere peygamber gönderdiyse bu peygamber insan cinsinden mi yoksa cinlerden midir? Cinlerin âhirette ödüllendirilmesi veya cezalandırılması vukû bulacak mıdır? Semâvî kitapların ve peygamberlerin insanları âhirette başlarına gelecek şeylerden dolayı uyandırması gibi cinlere de bir uyarı söz konusu olmuş mudur? Aşağıda bu sorulara cevap vermeye çalışacağız.

Cinler hakkında bahseden âyetlerin hepsinde cinlerin Allah’a karşı gelip, itaat etmemeleri nihayetinde acı bir azap sonsuz cehennem ile korkutulmuştur fakat cinlerin Allah’a itaat etmeleri durumunda insanlara verileceği müjdelenen nimetlerle dolu olan sonsuz mutluluk yeri cennetle müjdelenmemiştir. İslâm âlimleri, cinlerden kâfir olanların cehennemde *zemherîr* (şiddetli soğuk) türünden veya daha fazla azap çeşitleriyle cezalandırılacağını nakletmişlerdir. Mümin olanların ise cennetle mükâfatlandırılması konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İslam âlimlerinin ekserisine göre Allah’ın buyruklarına itaat eden mümin cinler cennete girecektir. Ebû Hanîfe başta olmak üzere diğer bazı âlimler ise mümin cinlerin cehennemden kurtulmak suretiyle mükâfatlandırılmış olacağı, fakat cennete girmeyeceği ve nihayet hayvanlar gibi yok edileceği görüşündedirler. A’râfta bulunacaklarını söyleyenlerde vardır. Cennetle ilgili olarak Kur’ân’da ve hadîslerde yer alan birçok nas cinlere dair herhangi bir ifâde taşımamaktadır.⁶¹⁶

İmam Şâfi, imam Malik ve İbnü Ebî Leylâ gibi sâir âlimler cinlerden iyilerinin mükâfat, kötülerinin de azap göreceklerini kaydetmişlerdir. Mücâhid’e göre müminleri de cennete gidemeyecektir. Âhirette onlara tıpkı hayvanlara denildiği gibi, “Toprak olun.” denecektir.

⁶¹³ Rahmân, 55/15.

⁶¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/288-289.

⁶¹⁵ İsrâ, 17/15.

⁶¹⁶ Kılavuz, “Cin”, 8/10.

İmam Âzam'ın da bu görüşte olduğu söylenmiştir, ancak onun hiçbir beyanda bulunmadığı da nakledilmiştir.⁶¹⁷

*“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? ‘Kendi aleyhimize şahitlik ederiz’ derler; dünya hayatı onları aldatmış oldu ve (âhirette) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”*⁶¹⁸

Cinlerden peygamber var mıdır sorusuna İmâm Mâtürîdî kendi eserinde bu âyetin yorumunu yaparken bu sorunun cevabını şöyle izah etmiştir:

*“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size peygamberler gelmedi mi?”*⁶¹⁹ “Cinlerden peygamberler gelmedi, peygamberler ancak insanlardan geldi, fakat Allah burada onları her iki varlık türüne birlikte nispet etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur: *“Onlardan (o iki denizden) inci ve mercan çıkar”*⁶²⁰ Hâlbuki inci ve mercan o iki denizin birinden çıkmaktadır. Yani o minhumâ (منهما) zamiri bir önceki âyette geçen *“O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi”*⁶²¹ cümlesinde ki iki denize râcidir. Meşhur olan görüşe göre iki denizden maksat tuzlu deniz ile tatlı denizdir, inci ve mercan ancak sadece tuzlu denizden çıkar. Cenâb-Hak diğer bir âyette de şöyle buyurur: *“Onların içinde ayı bir ışıık yapmıştır.”*⁶²² Hâlbuki Allah bunu onlardan yalnız birinin içinde (yedi gök tabakasından birinde) yapmıştır. Nitekim insanlar da; yedi kabilenin içinde bir mescid vardır, derler, ancak sadece bir kabilenin içinde mescid vardır ve yedi kabilenin insanları orada toplanırlar. Bazen bir şey cemaate nispet edilir fakat sadece bir kişi kastedilir. İşte peygamberlerin cinlere ve insanlara nispet edilmesi de böyledir. İnsanlardan gelen peygamberler her iki cinse gönderilmiştir. Cinlerden de bir uyarıcı vardır, nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *“Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur’ân-ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde ‘Susup dinleyin!’ dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler”*⁶²³ Cenâb-ı Hak bu âyette cinlerden uyarıcıları belirtmiştir, ancak peygamberleri söz konusu etmemiştir. Uyarıcıların mertebesi, peygamberlerin mertebesinden daha alttadır, tıpkı nebîlerle resullerin mertebeleri gibi. Ancak Cenâb- Hakk’ın insanlardan gönderdiği peygamberleri, ilâhî ahkâmı cinlere de tebliğ için kuvvetlendirmesi, onlarla görüşmesi ve cinlerin de kendilerine gönderilen insan peygamberlerden gizlenmemeleri

⁶¹⁷ Kılavuz, “Cin”, 8/9.

⁶¹⁸ En’âm, 6/130.

⁶¹⁹ En’âm, 6/130.

⁶²⁰ Rahmân, 55/22.

⁶²¹ Rahmân, 55/19.

⁶²² Nûh, 71/16.

⁶²³ Ahkâf, 46/29.

caizdir. Peygamber insanlardan olsa da, cinlerin de onları dinlemeleri caizdir. Onların da bu delillere sahip çıkmaları, ona uygun davranmaları ve sonra da peygamberlerin bilgisi olmadan bunu kavimlerine tebliğ etmeleri mümkündür.”⁶²⁴

*“Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur’ân-ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde ‘Susup dinleyin! Dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler.”*⁶²⁵

Bu âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Cinlerden uyarıcılar, insanlardan da resuller ve uyarıcılar vardır. Eğer mesele böyle ise, o zaman Kur’ân-ı dinlemeleri için Cenâb-ı Hakk’ın Resûlullah’a (a.s.) yönlendirdiğini söylediği topluluk, uyarıcı cinlerdir. Âyetin sonundaki *uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler* cümlesi buna işaret etmektedir. *“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?”*⁶²⁶ meâlindeki âyetin zâhiri, insanlardan peygamberler gönderildiği gibi cinlerden de peygamberler gönderildiğini ifâde etmektedir.⁶²⁷

*“Cin topluluğundan bir grubu sana doğru yönlendirmiştik.”*⁶²⁸ Yani onlara ilham vermiş ve kalplerine o fikri atmıştı, sonunda da cinler Resûlullah’a (a.s.) gitmişler ve onun okuduğu Kur’ân-ı dinlemeye koyulmuşlardı. Cenâb-ı Hakk’ın gönderdiği ve onların bildikleri kitaplarda Resûlullah’ın (a.s.) okuduğu Kur’ân-ı dinlemek üzere ona doğru gitmelerini emretmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bu âyetin hemen arkasından onlardan haber vererek şöyle buyurmaktadır:⁶²⁹ *Ey halkımız dediler: Biz Mûsâ’dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik. Ey halkımız! Allah’ın davetçisine uyun ve ona iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun.*⁶³⁰

Bu âyet-i kerîmeden yola çıkarak cinlerin de inançları ve dinleri bulunduğuna, inanç ve amellerine göre delalet etmektedir. Tevrât ile Kur’ân arasında Zebûr ve İncil de gelmiş olduğu halde cinlerin bunlardan söz etmemeleri, Tevrât’ın iman, ibadet ve muâmelât hükümlerini tam olarak ihtiva etmesi bakımından diğerlerinden farklı ve onların da atıf kaynağı olmasına dayanmaktadır. İmâm Mâtürîdî bu konuda âyet-i kerîmeyi izah ederken şunları kaydetmiştir:

⁶²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/234-235.

⁶²⁵ Ahkâf, 46/29.

⁶²⁶ En’âm, 6/130.

⁶²⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/403-404.

⁶²⁸ Ahkâf, 46/29.

⁶²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/404.

⁶³⁰ Ahkâf, 46/29-31.

*“Ey halkımız dediler, Biz Mûsâ’dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, bir kitap dinledik.”*⁶³¹ Bu beyan, onların, bu kitaptan önce gelen kitapları tanıdıklarına işaret etmektedir, çünkü onlar şunu söylüyorlar: *“Ey halkımız! Biz Mûsâ’dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan bir kitap dinledik.”* İşte o kitaplarda onlara, bu kitabı dinlemelerinin ve onunla amel etmelerinin emredilmiş olması mümkündür. Onların kulak hırsızlığı yapmak için göğe çıkmaları ve gökte konuşulan haberleri dinlemeleri sayesinde bu bilgiyi elde etmiş, sonra da yeryüzüne inerek oradakilere haber vermiş olmaları da muhtemeldir.⁶³²

*“De ki: Yemin ederim, bu Kur’ân-ın bir benzerinin ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsalar dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”*⁶³³

Mâtürîdî bu âyetin tefsîrinde, Hz. Peygamber’in hem insanlara hem de cinlere gönderildiğine işaret olduğunu söylemiştir. Sebebini ise *“De ki, eğer insanlar ve cinler toplansa”*⁶³⁴ âyetini delil olarak göstermiş, eğer Hz. Peygamber (a.s.) insan ve cin türlerine birlikte gönderilmemiş olsaydı, Allah Teâlâ’nın bunları belirtmesinin bir anlamı ve faydası olmadığını ve Allah’ın cinlerle insanları birlikte zikretmesinin hikmeti olmadığını ileri sürmüştür. Yine o, bu âyetten yola çıkarak cinlerden de Arap dilini konuşanların var olduğuna belirtmiştir.⁶³⁵

Cinlerin sevapları ve cezaları konusunda İmâm Mâtürîdî kendi eserinde Ebû Hanîfe’den naklederek şunları kaydetmiştir: *“Cinlerin sevapları ve isyan ettikleri takdirde cezaları yoktur.”* Ebû Hanîfe’nin *“Bize göre onların sevapları yoktur.”* demesi, cinler Allah’a ibadet ettikleri takdirde hak Teâlâ kendilerinden razı olmaz, O’nun katında mertebeleri yüksek olmaz anlamında değildir. Fakat onun demek istediği, insanlara cennette ebediyen vâdedilen yiyecekler, içecekler, güzel eşler ve hurilerin cinler için söz konusu olmadığıdır. Zira Allah Teâlâ bunları insanlar için vâdetmiştir, cinler için değil. Kur’ân-ı Kerîm’de bu konuda hiçbir bilgi verilmemiştir. Yüce Allah’ın insanlara vâdettiği şeyler, bir lütuf ve nimet verme kabilindendir, yoksa bunların Allah katında hakları olması kabilinden değildir. Cinler için böyle bir vâd cereyan etmediğine göre vâdedilenlerin onlar için vacip olduğunu söylemek gerekmez. Cezaya gelince; hikmet Allah’ı inkâr edene azap etmesini gerekli kılmaktadır. Netice olarak hikmet, kâfirlere azabı zorunlu kılmaktadır. Hikmetin kâfirlere azap etmeyi gerekli kılması sonra da cinlere inkâr ettikleri zaman azap edilmemesi şeklinde tecellisi

⁶³¹ Ahkâf, 46/30.

⁶³² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/404.

⁶³³ İsrâ, 17/88.

⁶³⁴ İsrâ, 17/88.

⁶³⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/391-392.

mümkün değildir. Bundan dolayı cinlerin ceza görmelerini söylemek gereklidir, fakat sevap elde edeceklerini söylemek gerekmez.”⁶³⁶

4. MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTÂB'IN CENNETE GİRMESİ

Âyetlerde belirtildiği üzere cennete girmenin şartı sahih bir iman ve salih ameldir. Bundan dolayıdır ki çağımızın bazı müellifleri Bakara sûresinin 62. âyeti ve Mâide sûresinin 69. âyetini esas alarak ehli kitaptan olan Yahudiler, Sabiler ve Hristiyanlardan Allah’a ve âhiret gününe iman edip, Salih amel işleyenlerin cennete girebileceklerini söylemektedirler.

Kur’ân-ı Kerime’de söz konusu iman etmesi gereken diğer hususları da açıklamakta fayda var. Bunlar sırasıyla Allah’a meleklerine, kitaplarına,⁶³⁷ Peygamberlerine, âhiret gününe⁶³⁸ samimiyetle inanılması gerektiğini âyetlerde beyan edilmiştir. Bununla birlikte kitaplara ve peygamberlere iman ederken aralarında hiçbir fark gözetmeksizin tamamına iman etmenin gerekli olduğu belirtilmiştir.⁶³⁹

İman bahsi konusunda şöyle rivâyet nakledilmiştir: Ebû Mûsâ’l-Eşârî’den Resûlullah aleyhisselâm şöyle buyurdu: “Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız. Size birbirinizi sevdirecek şeyler söyleyeyim mi? ‘Buyur, ey Allah’ın Resûlu’ dediler. ‘Selamlaşmayı aranızda yaygın hale getirirseniz, birbirinizi sevmiş olursunuz. Hayatım elimde bulunan Allah adına yemin ederim ki, birbirinizi sevmedikçe cennette girmezsiniz.’ Sahâbîler: ‘Ey Allah’ın Resûlu, hepimiz merhametli insanlarız’ dediler. Resûlullah aleyhisselâm: ‘Bundan kastedilen birbirinizin merhameti değildir, fakat herkese karşı merhametli olmaktır’ buyurdu.”⁶⁴⁰

Yine bu meselede dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de ilgili başka âyetlere ve hadîsi şeriflere müracaat edilmesi gerekmektedir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in bir âyetini anlamak için onun ilk açıklaması yanı tefsîri başka bir âyette mevcuttur. Bir yerde söylemeyen şart başka bir yerde söylenir. Burada imanın sadece iki şartı olmayıp, konu ile ilgili başka âyetlerde de şartları mevcuttur. Bununla birlikte konu ile ilgili Hz. Peygamber’in hadîslerini de göz önünde bulundurmak şarttır. Kur’ân’ın üslubu olarak konu ile ilgili şartlar hepsi aynı âyette veya aynı surede geçmeyip, başka âyetlerde de beyan edilmiştir. Eğer Bakara sûresinin 62. âyeti ve Mâide sûresinin 69. âyetini esas alarak cennete girmenin

⁶³⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 16/179.

⁶³⁷ Bakara, 2/41, 177.

⁶³⁸ Bakara, 2/177; Nisâ, 4/136.

⁶³⁹ Bakara, 2/185.

⁶⁴⁰ Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, thk. Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî (Kahire: 1417/1997), 4/185; Heysemî, Ebû’l-Hasen Nureddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma’uz-zevâid*, thk. Abdullah ed-Dervîş (Beyrut: 1994/1409), 8/30.

şartlarını sadece bu iki âyete bağlayacak olursak, o zaman Kur’ân-ı Kerim’de her mesele her yerde tamamı geçmesi gerekmektedir. Böyle bir şey mümkün değil, çünkü denildiği gibi olursa Kur’ân-ı Kerim’de çok tekrar olmuş olur ve Kur’ân-ı Kerim’in üslubu böyle değil. Kur’ân-ı Kerim’in üslubu konu hangisi ile alakalı ise ondan bahseder. Her yerde hepsini anlatması gerekmez. Mesela Allah Teâlâ bir âyette kendine imandan bahseder başka bir sure veya âyette âhirete imandan bahseder başka bir âyette melekler ve peygamberlere imandan bahseder. Bu âyetlerde cennete girmenin sadece iki şartından bahsetmesi doğrudur, lakin bu cennette girmenin başka şartı olmadığını göstermez Dolayısıyla burada bizim her hangi bir meseleyi ele aldığımız zaman konu ile ilgili meseleye umumi olarak bakmak icap etmektedir. Çünkü mümin Kur’ân’ın tamamına iman etmekle mümin olur, sadece hoşuna giden veya işine gelen âyetleri ön plana çıkarıp, konu ile ilgili başka âyetleri görmezden gelmek caiz olmaz. Böyle bir davranış din diyalogcularının veya dinimize fesat karıştırmak isteyenlerin işine gelir.

Nitekim İmâm Mâtürîdî, söz konusu âyetleri delil göstererek Ehl-i Kitâb’ın cennete gireceklerini savunanlara karşı reddiyelerini bildirmiş ve bu âyetleri şöyle açıklamıştır:

*“Şüphesiz yok ki iman edenlere, yani, Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîler’den Allah’a ve âhiret gününe inanıp güzel davranışlarda bulunanlara Rabb’leri katında mükâfat vardır. Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir.”*⁶⁴¹

“Denildi ki Yahudi, Hristiyan ve diğer zümreyi oluşturan Sâbiîler’in bu âyetin zâhirî ile ilişkisi görünmesi mümkündür, çünkü bunlar, ‘Biz de Allah’a ve âhiret gününe inandık, bizim de korku ve üzüntü duymamamız gerekir’ demektedirler. Bu iddiaya verilecek cevap bir kaç kısma ayrılır. Birincisi, Cenâb-ı Hak müminleri iman edenler diye zikretmiş, onların iman konusu da diğer bir âyette şöyle açıklanmıştır: *“Allah’ın elçisi ve müminler Rabb’lerinden kendisine indirilene iman ettiler. Hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına elçilerine inandı. O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız”*⁶⁴² Hâlbuki sözü edilen zümreler, *“Biz bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz”*⁶⁴³ demiş, dolayısıyla ilâhî kitaplar arasında da ayırım gözeterek bir kısmına inanırken diğerlerini inkâr etmişlerdir. Hâlbuki azîz ve celîl olan Allah’ın tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikrettiği zümreler bütün peygamberlerin yanı sıra bütün kitaplara da iman etmişlerdir. Onların imanı böyle olunca korku ve üzüntü duymamaları tabiidir. İkincisi, Cenâb-ı Hak âyette Allah’a imanı zikretmiştir. Allah’a iman aynı zamanda bütün peygamberlere ve bütün ilâhî kitaplara inanmak demektir. Oysaki sözü

⁶⁴¹ Bakara, 2/62.

⁶⁴² Bakara, 2/185.

⁶⁴³ Nisâ, 4/150.

edilen zümreler gerçek manada Allah’a inanmamış ve O’nu tanımamıştır. Şöyle söylemek te mümkündür: Allah salih ameli zikretmiştir. Peygamberlerin bir kısmına inanmamak salih amelin zıddını teşkil etmektedir. Bu sebeple de onların iddialarını kanıtlamak için bu âyet tutunmaları esastan bozulmuştur.”⁶⁴⁴

⁶⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/174-175.

SONUÇ

Sâmânîler (819-1005) devrinde devlet erkânı, âlimlerin yetişmesine özen gösterip, gereken tüm imkânları sağladıkları, ilim adamlarına saygı gösterip, onları saraylara davet ederek fikirlerine değer verdikleri târihi kaynaklarda belirtilmektedir. Böyle bir ortamda kendini iyi yetiştiren İmâm Mâtürîdî, kendi dönemindeki bid'ât ehlerinden sayılan çeşitli mezhep ve fırkalara cevap olarak ilgili âyet ve Hz. Peygamber'in hadîslerini delil olarak göstermiş ve insanı akıl yürütmeye teşvik edecek nitelikte mantıkî deliller de ortaya koymuştur.

İmâm Mâtürîdî tefsîr müellifleri arasında günümüze ulaşan dirâyet tefsirinin ilk kurucusudur. *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde âyet-i kerîmeyi konu ile ilgili başka bir âyetle veyahut sahîh hadisle tefsîr etmenin yanında, sahâbe tâbiûn ve tebe-i tâiûn neslinden rivâyetleri nakletmiş ve aklî delillere de yer vermiştir. Nitekim o, âyetle geçen kelimelerin luğavî manâlarını açıklamış ve bazı yerlerde kelimelerle ilgili eski Arap deyimlerini ve şiirlerini aktarmıştır. Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserini dirâyet tefsîri başta olmak üzere, rivâyet tefsîri, luğavî tefsîri ve fikhî tefsiri demekte mümkündür. Mâtürîdî mezkûr eserinde muhalif mezhepleri reddeden açıklamalarda bulunmasını ve Ehl-i Sünnet'in görüşünü teyit etmeye çalışmasını göz önünde bulundurulacak olursa, onun âyetleri mezhep bağlamında yorumlayan bir müfessir olduğunu söylemek mantıksız olmaz.

İslâm kaynaklarında cennet, genellikle yaprakları ve dalları birbirine girmiş, sık ağaçlardan meydana gelen, içinde sayısız nimetlerin bulunduğu, sonsuz huzur ve mutluluk yurdu olarak tarif edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde cennet hayatının müthiş nimetleri, çeşitli isimlerle yukarı doğru yükseliş tabakaları hakkında haber verilmiştir. Bu sonsuz saadet yurdunun mirasçılarının özellikleri dünyadaki işledikleri amellerine göre farklı özelliklerle nitelendirilmiştir.

Bu noktada cennet hayatı hakkındaki âyetlere çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Bunlara bir kaç örnek olarak; cennetin ve içindeki nimetlerin ebedîliği, cennetin yeri ve halen yaratılmışlığı konusu, cennetin alanı ve büyüklüğü konusu, cennette Allah'ın görülmesi meselesi, meleklerin, cinlerin, hurilerin, gilmânların ve vîldanların cennetteki yeri şeklinde sıralanabilir. Bahsettiğimiz cennet hayatı hakkındaki konularda Ehl-i Sünnetin görüşlerine muhalif olarak görüş beyan eden bid'ât kabilinden mezheplere Mâtürîdî naklî ve aklî deliller ortaya koymuştur. Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eseri başta tefsîr olmak üzere, kelâm, mezhepler tarihi, hadîs, fıkıh ve fıkıh üsûlü alanlarında da kendini göstermiş, kendi

dönemindeki Müslümanlar arasında anlaşılması güç olan konulara açıklık getirmiş ve günümüze de ışık tutmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm ve diğer İslâmî kaynaklarda cennetten haber verilen bazı konular İslâm âlimleri arasında ihtilaf edilmiştir. Bunlar sırasıyla Hz. Âdem ve eşinin yerleştiği cennetin neresi olduğu ve şu anda cennetin yaratılıp, yaratılmadığı konusu, cennetin ve içindeki nîmetlerinin sonsuz olması, mümin cinlerin cennete girmesi konusu, ru’yetullah konusu ve Ehl-i Kitâb’ın cennete girip girmemesi konusudur.

Mu’tezile, Kerramiyye ve Cehmiyye bid’at kabilinden mezhepleri Hz. Âdem ve eşinin yerleştiği cennetin, âhiretteki sonsuz mutluluk cenneti olmayıp dünyadaki bahçelerden olduğunu ve âyetlerde müjdelenen cennetin şu anda yaratılmadığını, bunun kıyametten sonra yaratılacağını savunmuştur. İmâm Mâtürîdî ise bu görüşlerin bir vehimden ibaret olduğu, Kur’ân’ın gerçeklerine ters düştüğünü belirtmiş, bu görüşünü aklî ve naklî delillerle kanıtlamıştır. Yine o, cennetin ve içindeki nîmetlerinin sonsuz olmayıp, bir gün tükeneceğini söyleyen muhalif görüşleri eleştirmiş hatta bu iddia edenler hakkında “Küfre götüren sözler.” söylediğini belirtmiş, kendi görüşü ile ilgili âyeti delil olarak göstermiştir. Mümin cinlerin cennete girmesi hakkında görüş beyan etmeyip, Ebû Hanîfe’nin bu hakkındaki görüşünü ve muhalif rivâyetleri aktarmakla yetinmiştir. Ru’yetullahın gerçekleşmeyeceğini savunan muhalif mezheplere karşı naklî ve aklî delillerle Ru’yetullahın mümkün olduğunu kaydetmiş, imanın tüm şartlarını yerine getirmeyen Ehl-i Kitâb’ın cennete girmeyeceğini belirtmiştir.

Araştırmada dikkatimizi çeken ve araştırılmasına ihtiyaç duyulduğunu düşündüğümüz konulardan biri de Kur’ân’da cennet kelimesinin geçtiği yerlerin anlamlarını dikkate alınmakla birlikte, cennet kelimesinin sayısı, sûre ve âyet numaralarının ebced ilmi ile meşgul olanların bu konuya temas edilmesidir. Yine bu çalışmamızda önemli gördüğümüz hususlardan biri olan, sonsuz saadet yurdu olarak bilinen cennete girecek kişilerin dünya hayatındaki davranışlarını ve cennette karşılaşacakları mükâfatları haber veren âyetler derlenmiş ve Mâtürîdî’nin yorumları belirtilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulazîz el-Buhârî, Alâddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el- Buhârî. *Keşfu'l-esrâr an usûli fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârül-Kütüb'il-İlmiyye, 2009.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. cev. Ethem Ruhi Fıglalı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî. *Usûlü'd-dîn*, Beyrut: 1981.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hammâm b. Nâfi es-San'ânî el-Humeyrî. *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh. Beyrut: 1419/ 1999.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî el-Humeyrî. *el-Masannef*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 11 Cilt. Beyrut: 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y.,1405/1985.

Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: 2008.

Akıncı, Ahmet Cemil. *Cinler Âlemi*. İstanbul: 1971.

Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el- Kârî el Hanefî. *Şerhu'l- fıkhu'l-ekber*. İstanbul:1375/1955.

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ân'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: 1408/1987.

Arabî, Muhiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el- Hâtîmî. *Meleklerin Ruh Âleminden Madde Âlemine İnişi*. cev. Selâhaddin Alpay. İstanbul: Esmâ Yayınları, ts.

Arslan, Arif. *Şeytan ve Cinler*. İstanbul: Nesil Yayınları, 3. Baskı, 2004.

Ateş, Ali Osman. *Kur'ân ve Hadislere Göre Cinler-Büyü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.

Ateş, Süleyman. *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar*. İstanbul: Vatan Yayınları, 2002.

Ateş, Süleyman. *Kur'ân Ansiklopedisi*. İstanbul: Kuba Vakfı Yayınları, t.s.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. nşr. Kilisli Muallim Rıfat. 2 Cilt. İstanbul: 1951-1955.

Bebek, Adil. *Mâtürîdî'de Günah Problemi*. İstanbul: 1998.

Beyâzîzâde, Kemâleddin Ahmed Efendi Bosnevi, *İşârâtü'l-Meram min İbârâti'l-İmân*, nşr. Yûsuf Abdurrezzâk, Kahire: 1368/1949.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *el-Esmâ ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâidî. Cidde: 1413/1993.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 1423/2003

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü'l-İmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid-Muhtâr Ahmed en-Nedvî. Riyad: 1423/2003.

Beyzâvî, Nâsüriddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el- Beyzâvî. *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*. Mısır: 1968.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litttrcarur Supple-mentbend*. Leiden: Brill, 1937- 1942.

Buhârî, Ebû Abdullâh b. Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el- Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zuheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru takvî'n-Necâ, 2. Basım, İstanbul: 1422/2001.

Cebeci, Lütfullah. *Kur'ân-ı Kerîme Göre Melekler*. Konya: İstişare Yayınları, 1989.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: 19. Basım, 2010.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî. *Tâcü'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye*. Beyrut: 2. Basım, 1979.

Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-Zunûn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya. İstanbul: 1360-1362/1941-1943.

Çolak, Ali. *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Ankara: 2000.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. Fazl. *es-Sünen*. Çağrı Yayınları. İstanbul: 1413/1992.

Denise, Masson. *Monotheisme coranique et monotheisme biblique*, Paris: 1976.

Doğan, Mirzaoğlu. *Gözle Görülmeyen Metafizik Âlem ve Işınsal Varlık Cinler*. İstanbul: ts

Dönmez, Semra. *Mûtezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Âhiret Âlemi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Kitâbü'l-erbâ'in fî usûlü'd-dîn*. nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: 1986.

Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd. 28 Cilt. Kahire: 1386.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit b. Zûtâ b. Mah, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, thk. M. Zâhid Kevserî. Kahire: 1368.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-Tefsîr*. thk. Âdil Ahmed Adbülmevcûd - Ali Ahmed Muavvaz. Beyrut: 1413/1993.

Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Ahmed M. Şâkir. Kahire: y.y., 1382/1962.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî. *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin. Kahire: 1988.

Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî. *Tâcü't-terâcim fî tabakâti-Hanefiyye*. Kahire: 1862.

Emîn el-Hûlî, Emîn b. İbrâhîm Abdilbâkî el-Hûlî. *et-Tefsir meâlimu hayâtihi ve menhecuhu'l-yevm*. Mısır: 1944.

Emîn, Ahmed. *Zuhrü'l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: 1952.

Erbaş, Ali. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/37. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Erbaş, Ali. *Melekler Âlemi*. İstanbul: Nûn Yayınları, 1998.

Erkan, Arif. *Arapça Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2004.

Evrin, Saadettin. *Çağımızın Kur'ân Bilgisi*. Ankara: 1973.

Eyyûb Ali, Ebü'l-Hayr Muhammed. *Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî*. Dakka: el-Müessesetü'l-İslâmiyye, 1403/1983.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el- Herevî. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahira: ed-Dâru'l Mısriyye li't-Te'lîfî ve'l Terceme Yayınevi, 1964.

Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Alî Neccâr, Beyrut: 1980.

Firuzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed. eş-Şîrâzî. *Tenvîrû'l-mikbâs min tefsîr-i ibn Abbâs*. cev. Cevher Saduk. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûb b. Muhammed eş-Şîrâzî. *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l kâmûsi'l-muhît*. cev. Mütercim Âsım Efendi. İstanbul: 2014.

Gâlî, Belkâsım b. Hasan el-Gâlî. *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî ve ârâibu'l-akîdiyye*. Tunus: 1989.

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el- Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek*. thk. Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî. 4. Cilt. Kahire: 1417/1997.

Hasan el-Basrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, *Tefsîr*. nşr. Muhammed Abdürrahîm. Kahire: 1992.

Hassân b. Sâbit, Ebü'l-Velîd Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî. *Dîvân*. nşr. Seyyid Hanefî Haseneyn. Kahire: 1983.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el- Bağdâdî. *Târîhu bağdâd*. Kahire: 1349/1931.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nureddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman el- Heysemî. *Mecma'uz-zevâid*. thk. Abdullah ed-Dervîş. Beyrut: 1994/1409.

Hudarî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrîel-Hudarî. *Muhâdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Abbâsiyye*. Kahire: 1970.

Hulûsî, Ahmed. *Din-Bilim Işığında Ruh İnsan Cin*. İstanbul: 1985.

İbn Hâcer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Takrîbü't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Halep:1406.

İbn Hâcer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tehzîbü't-tehzîb*. Beyrut: 1398/1978.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Lisânü'l-mîzân*. 5 Cilt. Beyrut: 1406/ 1986.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bârî*, 8 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî – Muhibüddîn el-Hatîb. Beyrut: 1379.

İbn Hallikân, Ebü'l Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebû Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: 1367/ 1948.

İbn Kayyim el- Cevziyye, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zuraîb ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *Hâdî'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*. nşr. Beşir Muhammed Uyun. Dimaşk: 2002.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Busravî el-Dimaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. 8 Cilt. İstanbul: 1404/1984.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1414/1994.

İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. nşr. Rıza Teceddüd. Beyrut: 1978.

İcî, Ebu'l-Fazl Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-keîâm*, Beyrut, t.s.

Kalkan, Ahmed. *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*. 2 Cilt. İstanbul: 2014.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiu's-senâi fî tertîbi's-şerâi*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Beyrut, 1418/1992.

Kaya, Ömer. *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 1436/2015.

Kevserî, Muhammed Zâhid Kemâleddin el-Beyâdî. *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-Îmân*. Kahire: 1949.

Kılavuz, Ahmet Saim. "Cin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

KOÇYİĞİT, Talat. *Kur'an ve Sünnette Ru'yet Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1974.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısırî. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâtü'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: 1993.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdülmuhsin et-Türkî. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâu't-Turâsu'l Arabî. 1427/2006.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî. *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve'l âhire*. nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî. Kahire: 1372.

Kutlu, Sönmez. *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî*. Ankara: 2003.

Kutlu, Sönmez. *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Avrasya Yayınevi, 2003.

Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el- Lâmişî. *Kitâb fî usûli'l-fıkh*, nşr. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: 1995.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs. Kahire: 1324.

Mağribî, Ebû'l-Kâsım el-Kâmil el-Hüseyin b. Alî B. Hüseyin el-Mağribî. *İmamu ehli's-sünneti ve'l-cemaa ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve arauhü'l-keîamiyye*. Kahire: 1985.

Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî. *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Beyrut: 1909.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruci. Beyrut: Ankara: 1423/2003.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. cev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercümesi*. cev. Bekir Topaloğlu. Ankara: 2018.

Muhammed Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebû Zehre. *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2010.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuât Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-1375/1955-1955.

Nedvî, Ebû'l-Hasan: *Ricâlü'l-fikr ve'd-da've fi'l-İslâm*. Kuveyt:1409/1989.

Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. en-Nesefî es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*. nşr. Yûsus el-Hâdî. Riyad: 1991.

Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî. *Tebzirâtü'l-edille fi usûli'd-dîn*, nşr. C. Selâme. Dimaşk: 1993

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsîr Anlayış*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Özervarlı, Sait. "Firdevs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/123. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Özervarlı, Sait. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Sadrüislâm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el- Pezdevî. *Usûlu'd-dîn*. nşr. H. P. Linss. Kahire: 1963.

Râğib el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-İsfahânî. *Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân*. cev. Yusuf Türkker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.

Sadatî, Ahmed Mahmûd. *Tarihu'd-düveli'l-İslâmiyye bi-Asya ve hadarâtühâ*. Kahire: 1979.

Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Alî b. Muhammed es-Saymerî. *Ahbâru ebî Hanîfe ve ashâbih*, (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut, 1976.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 6 Cilt. Beyrut: 1400/1980.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*. nşr. M. Zeki Abdülber. Katar: 1404/1984.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin, nr. 424-426.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı, Ktp. Medine, nr.179.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye, nr.176.

Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âli Ahmed Abdulmevcûd – Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî. Beyrut: 1413/1993.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî. *ed-Durru'l-Mensûr*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî. 8 Cilt. Kahire: 1424/2003.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî. *el-Habâik fî ahhâri'l-melâik*. nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: 1405/1985.

Şahin, Süreyya. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/374. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Şiblî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Cinlerin Esrarı*, cev. Muhammed Ferşat. Ferşat Yayınları, İstanbul, 1996.

Şükrü, Özen. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/146. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr. 29 Cilt. Beyrut: 1415/ 1995.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-seyyâde fî mevzûâtî'l-ulûm*, 4 Cilt. Kahire, 1968.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Makâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: 1409/1989.

Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: 1981.

Topaloğlu, Bekir. "Hûri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/387 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Tuğlu, Nuri. *Mâtürîdîlik ve Hadîs Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Ünlü, Ahmed Mahmud. *Yahudi ve Hristiyanlar Cennete Girecek Diyenler Cennete Giremez*. İstanbul: Cübbeli Ahmed Hoca Yayıncılık, 3. Basım, 2015.

Üzüm, İlyas. “İyâzî Ebû Nasr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/499. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yâkût el-Hmevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu’cemü’l-buldân*. 7 Cilt. Kahire: 1323.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Gilmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/50. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 2007.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bigrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *İthfâhü’s-sâdeti’l-müttakîn bi-şerhi esrârı ihyâi ulûmi’d-dîn*. 3 Cilt. Kahire: 1311.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bigrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 7 Cilt. Mısır: 1306.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî. *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbuh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 10 Cilt. Beyrut: 1419/1998.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki’ gavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-tenzîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-fikr, 1415/1995.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. 5 Cilt. Mısır: 1376/1957.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimaşkî. *el-A’lâm*. 4 Cilt. Kahire: 1927-1928.

EK. I

CENNET İLE İLGİLİ LİTERATÜR ÇALIŞMALARIN ALFABETİK LİSTESİ

Abdulğani en-Nabluşî, *Lemaatü 'l-Envâr fî 'l-Maktû bi 'l-Cenneti ve 'l-Maktû Lehüm bi 'n-Nâr*, 1983.

Abdulğani en-Nabluşî, *İsbâğî 'l-Minne fî Enhâri 'l-Cenne*,

Abdulkerim Hatib, *el-İnsân fî 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm mine 'l-Bidâye ile 'n-Nihâye*, Kahire, 1979.

Abdulmuhsin b. Abdurrahman, *Min Hünâ nebde fî 'l-Cenne Neltakî*, Riyad, 1415.

Abdurrahim Ahmet Kadi, *Dekâiku 'l-Ahbâr fî Zikri 'l-Cenneti ve 'n-Nâr*, Beyrut, 1984.

Abdurrahman b. Ali, *Mükeffiratü 'z-Zunub ve Mucibatu 'l-Cenne*, Kahire, 1980.

Abdurrahman Meşbûl eş-Şehrî, *Sıfatu 'l-Cenne*, Mastır, Ummu'l-Kura, Şeria, Dirase Ulya, 1403.

Acurri Ebubekir, *et-Tasdik bi 'n-Nazar illallah Teâlâ fî 'l-Âhire*, Beyrut, 1988.

Afifi Taha Abdullah, *Miftâhan min Mefâtihi 'l-Cenne mine 'l-Kitâbi ve 's-Sünne*, Kahire 1981.

Ahmed Faiz, *el-Yevmu 'l-Âhire fî Zilâli 'l-Kur'ân*, Beyrut, 1978.

Ahmed Kalaş, *fî Zilâli 'l-Cenne*, Kahire, 1986.

Ahmed Nasır Hamd, *Ru 'yetullah ve Tahkîku 'l Kelâmi fihâ*, (Mastır Tezi), Ummu'l-Kura Üniversitesi, Şeria Fakültesi, 1397.

Ahmed Yaşınar, *Kıyamet Alametleri ve Cennetlikler ve Cehennemlikler*, İstanbul, 1950.

Ali b. Muhammed el-Kufî, *Kitâbu 'l-Cenneti ve 'n-Nâr*

Ali Fellah Muhsin, *el-Cenne fî 'l-Kur'ân'î ve 's-Sünne*, Mecelletü Faysal, sayı, 111, s. 107-111, 1986.

Ali hasen Ali Abdulhamîd, *el-Cenne: Naîmuhâ ve 't-Tarîku İleyhâ*, Ürdün-Amman, 1984/1410, (Beyrut, 1992).

Aşur Abdullatif, *Evvelü Selâsetin Yedhulûne 'l-Cenne ve Evvelü Selâsetin Yedhulûne 'n-Nâr*, Kahire, 1986.

Aşur Abdullatif, *Naîmu 'l-Cenne fî 'l-Kur'ân ve 's-Sünne*, Tunus, 1983.

Ata, Abdulkadir Ahmed, *Mükeffirâtu 'z-Zünûb ve Mucibâtu 'l-Cenne*, Beyrut.

Ateş, Süleyman, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmî Araştırmalar*, cit: 3, sayı: 1, s. 7-24, Ankara, 1989.

Ateş, Süleyman, "Cennet tekercisi mi ?", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 4, sayı:1, s. 29-37, Ankara, 1990.

Bala, Vehîd Abdüsseelâm, *Vasfu 'l-Cenne min Sahîhi 's-Sünne*, Riyad, 1411.

- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Ba's ve'n-Nuşûr*, s. 111-253.
- Bedevî Abdurrahman, *el-Mevt ve'l-Abkâriye*, Beyrut, ts.
- el-Bilâlî, Abdulhamid b. Câsım, *Kelâmu Ehli'l-Cenne ve Tehâsumu Ehli'n-Nâr*, Kuveyt, 1990.
- el-Bilâlî, Abdulhamid b. Câsım, *el-Muntekâ mine's-Sünne fî Ahâdisi'l-Cenne*, Kuveyt, 1989.
- Cezâirî, Ebubekir Cabir, *et-Tarîk ile'l-Cenne*, thk, Eşref b. Abdulmaksud, Kahire, ts.
- Cemel İbrahim Muhammed, *Duhûlu'l-Cenne bi Gayri Hisab*, ts.
- Cilacı, Osman, *İlâhî Dinlerde Cennet İnancı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Basılmamış Doktora tezi), Erzurum, 1975.
- Cuma, Ahmed Halil, *Nisâu Mübeşşirâtun bi'l-Cenne*, Dimaşk, 1991.
- Cüveysin, Abdullah b. Ali, *Mucîbatu'l-Cenne fî Davi's-Sünne*, Riyad, ts.
- Danavî Muhammed Ali, “*Fî Rihâbi'l-Cenne*”, *Hazarâtü'l-İslâm*, sayı: 6, s. 77-83, 1965.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Ru'yetullah*, thk, Mebrûk İsmail Mebrûk, Kahire, 1991.
- Ebû Abdullah Ferecullah Abdulbari, *el-Yavmu'l-Âhire beyne'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhiyye ve'l-İslâm*, Monsure, 1991.
- Ebû Nuaym el- İfahânî, *Sıfatu'l-Cenne*, Dimaşk, 1986.
- Ebu'l Abbas Muhammed Ali, *Nisâu Ehli'l-Cenne*, Kahire, 1987.
- El-Gamidi, Abdullah b. Ahmed el-Allaf, *Mine'l-Kabr ile'l-Cenne evi'n-Nâr*, Taif, ts.
- Erdoğan Huseyin Sudî, *Ölüm ve Ötesi*, İstanbul, 1977.
- Eşârî, Ebu'l-Hasen, *Kitâbu Şecereti'l-Yakîn*, Cennet babı, s. 88-96, Madrid, 1987.
- Fadl Abdurrâzık Mahmûd, *Mucibâtu'l-Cenneti ve'n-Nâr*, Kahire, 1986.
- Faysal Abdullah Fulav, *el-Cenne ve'n-Nâr ve'l-Ârâu Fihimâ*, Mastır, Ummu'l-Kura, Şeria, Dirase ulya, 1400.
- Ferecullah Abdalbârî Ebû Ataullah, *el-Yavmu'l-Âhire Beyne'l-Yahûdiyye ve'n-Narâniyye ve'l-İslâm*, ys. 1991.
- Hamude, Abdulvehhâb, *Naîmu'l-Cenne Beyne'l-Maddiye ve'r-Ruhiyye*, Risâletu'l-İslâm, sayı: 2, s. 161-166, ısır, 1960.
- Hasan Halid, *el-İslâm ve Ru'yetu fî mâ Ba'de'l-Hayât*, Beyrut, 1986.
- İbn Fuddâl el-Kûfî, *Kitâbu'l-Cenneti ve'n-Nâr*, Kahire, 1970.
- İbn Habîb es-Sülemî, *Vasfu'l-Firdevs*, Beyrut, 1987.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tarîk ile'l-Cenne*, Beyrut, 1986.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh*, Kahire, 1971.

İbn Kesîr, *en-Nihâye fî'l-Fiten ve'l-Melâhim*, (thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz), Beyrut, 1988.

İbrahim Muhammed Cemel, *Duhûlu'l-Cenne bi Gayrı Hisâb*, Kuveyt, 1985.

El-İdrisî, Abdullah b. Muhammed, *Temâmu'l-Minne bi Beyânî'l-Hisâli'l-Mûcibeti li'l-Cenne*, Beyrut, 1984.

İskilipli Atıf Hoca, *Cennet-Cehennem*, İstanbul, ts.

İsmail Kaya, *Cennet Nimetleri*, (Aşûr, Abdullatif Ahmed'den terceme), konya ts.

İsmail Kaya, *Cennetteki Hayat*, (İbn kayyim el-Cvziyye'den terceme), Konya, ts.

Kâdî Abdurrahman b. Ahmed, *Dekâiku'l-Ahbâr fî Zikri'l-Cenneti ve'n-Nâr*, Beyrut, 1984.

Kevserî, Muhammed Zahid, *Makâlâtü'l-Kevserî, "Meseletü'l-Hulud"*, Kahire, ts.

Koçyiğit, Talat, *Kur'ân ve Sünnette Ru'yet Meselesi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Anakara, 1974.

Koçyiğit, Talat, *"Cennet Müminlerin Tekelindedir"*, *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 3, Sayı: 3, s. 85-94, Ankara, 1989.

Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri*, (trc. Süleyman Ateş), İstanbul, 1971.

Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, Beyrut, 1987.

Mahmud Ali Kara, *Naîmu'l-Cenne*, Kahire, 1984.

Mahmûd Şelebî, *Hayâtü Ehli'l-Cenne*, Beyrut, 1983.

Mazi, Cemal, *el-Cennetü ve'n-Nâr Re'ye'l-Ayn*, Kahire, 1992.

Meclisî, Muhammed Bekir b. Muhammed, *Cennetu'l-Me'vâ fî Zikri men Fâze bi Likâi'l-Hucce*, Beyrut, 1983.

Miavşerci, Şeride, *Sıfatu'l-Cenne fî'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Kahire ts.

Miavşerci, Şeride, *Âyet ve Hadîslerle cennet*, (trc. Cemaleddin Sencer), Konya, 1986.

Muhammed Ali Ebu'l-Abbâluhünne, *Nisâu Ehli'l-Cenne: Esnâfuhunne, Hüsnühünne, Evsâfuhunne, Cemâluhünne*, Kahirei, ts.

Muhammed Ali Kutub, *el-Mübeşşirât bi'l-Cenne*, Kahire, 1988.

Muhammed Ali Kutub, *İmreâtâni fî'l-Cenne ve'mreatâni fî'n-Nâr*, Kahire, 1983.

Muhammed b. Yusuf, *el-Cünne fî Vasfi'l-Cenne*, Amman, 1985.

Muhammed Kamil Hasen, *el-Cenne fî'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Beyrut, 1988.

Muhammed Mahmud Savvaf, *el-Kıyâme Ra'ye'l-Ayn*, Kahire, 1978.

Muhasibi, Haris, *el-Ba's ve'n-Nuşûr*, Beyrut, 1986.

Muhasibi, Haris, *Kitâbu't-Tevehhüm*, Kahire, 1980.

- el-Mısırî, Neşet, *Ahbâru'l-Cenne ve'n-Nâr*, Kahire, ts.
- Nimet Sıddîkî, *el-Cezâ: el-Cennetü ve'n-Nâr*, Kahire, 1976.
- Öten, Mehmet, *Cennetin Yolları*, Konya, 1973.
- Sargon, Erdem, “*Cennet Ülkesi*”, *Zafer İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 115, s.3-9, Adapazarı, 1986.
- Sübkî, Ali, b. Abdulkâfî, *el-İtibâr bi Bekâi'l-Cenneti ve'n-Nâr*, Kahire, 1987.
- Süleyman Hasan Retrüt, *el-Cenne fî'l-Kur'âni'l-Kerîm: Evsâfuhâ, Ehlühâ Naîmuhâ*, Zerka, 1989.
- Sunar, Cavit, *Kıyâmet-Cennet-Cehennem*, İstanbul, 1979.
- es-Süyûtî, Celâluddin, *el-Cennetü ve'n-Nâr ve Fıkdu'l-Evlâd*, (thk, Muhammed Azb), Kahire, 1993.
- Şahin, M. Süreyya, “*Cennet*”, *DİA*, VII. cilt, s. 374-376, İstanbul, 1993.
- Topaloğlu, Bekir, “*Cennet*”, *DİA*, VII. cilt, s. 376-386, İstanbul, 1993.
- el-Uveyd, Muhammed Reşid, *Vildânun Muhalledûn, el-Va'yü'l-İslâmî*, sayı: 346, s. 79 vd., 1994.
- Yusuf, b. Said es-Safetî, *Nüzhetü'l-Ervâh fî Badi Evsafi'l-Cenne Dari'l-Efrâh*, Kahire, 1277.